مڪالمو نمبر- ١١

سر سسئي معذور جو مطالعو

مرتب

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ

مڪالمو نمبر -11

سر سسئي معذور جو مطالعو

حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي رحه جي عيسوي ٻه سؤ چوويهين
ٻارهي (١٩٧٦) ۽ هجري ٻه سؤ ايڪٽيهين ٻارهي (١٣٩٦ هه)
جي موقعي تي منعقد ڪيل مڪالمي جي ڪارروائي

مرتب

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ

شاهه عبداللطيف ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز

ڀٽ شاهه حيدرآباد سنڌ

١٩٧٧ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڇاپو ٻيون صفر ١٣٩٧ ھ / فيبروري ١٩٧٧ع ھڪ ھزار ڪاپيون

حق واسطا قائم

قيمت ٦-٠٠

پاران ايم ايڇ پنھور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

عبدالحميد آخوند
سيڪريٽري
شاھ عبداللطيف ڀٽ شاھ ثقافتي مرڪز ڪميٽي
سنڌ يونيورسٽي (پراڻي عمارت) حيدرآباد

ڀٽ شاھ ثقافتي مرڪز
ڀٽ شاھ، ضلعو حيدرآباد سنڌ

ھيءَ ڪتاب جمالي پرنٽنگ پريس، مدينه مارڪيٽ، گاڏي کاتي حيدرآباد ۾ ڇپيو، ۽ عبدالحميد آخوند، سيڪريٽري ڀٽ شاھ ثقافتي مرڪز ڪميٽي، حيدرآباد مان شايع ڪيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مهاڳ - ١

حضرت شاهه عبداللطيف رحه جي مستند سوانح ۽ شاهه جي رسالي جي جامع ۽ معاري متن مرتب ڪرڻ لاءِ سنه ١٩٦٦ع ۾ بنده راقم، اعزازي سيڪريٽري جي حيثيت ۾ "شاه عبداللطيف ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز ڪاميٽي" جي آڏو هڪ تفصيلي تجويز پيش ڪئي، جنهن جي مدنظر ڪاميٽي پنهنجي گڏجاڻي مورخه ٣٠ سيپٽمبر ١٩٦٦ع ۾ حضرت شاه صاحب جي سوانح توڙي رسالي جي مختلف بنيادي ماخذن کي شايع ڪرڻ جي ورتا منظور ڪئي. ان کان پوءِ حضرت شاه صاحب جي شاعرانه عظمت ۽ رسالي جي تفصيلي مطالعي خاطر اهو پڻ طئي ڪيو ويو ته هر سالگره جشن جي موقعي تي حضرت شاه صاحب جي فڪر، ٻولي ۽ شاعري جي خاص موضوعن ۽ رسالي جي سينڌي سُرن مان هرهڪ تي عالمانه بحث مباحثي خاطر "مڪالمو" منعقد ڪيو وڃي، ۽ ان جي ڪارگذاري شايع ڪئي وڃي. هن ٺهرايل تجويز مطابق سنه ١٩٦٦ع کان وٺي اهڙن مڪالمن جو سلسلو شروع ٿيو، ۽ هن وقت تائين هيٺين ڏهن (١٠) موضوعن تي مڪالما منعقد ڪيا ويا آهن، جن مان هرهڪ ۾ پيش ٿيل مواد ۽ مباحثي بابت هيٺيان ڪتاب شايع ڪيا ويا آهن.

١- شاه جي ڪلام ۾ اسلامي اقدار	١٩٦٧ع
٢- شاه جي ڪلام ۾ انساني اخلاق ۽ ڪردار	١٩٦٨ع
٣- شاهه، سنڌي ٻولي جو معمار	١٩٦٩ع
٤- سر ڪلياڻ جو مطالعو	١٩٧٠ع
٥- سر جمن جو مطالعو	١٩٧١ع
٦- سر ڪنڀات جو مطالعو	١٩٧٢ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٧- سر سريراڳ جو مطالعو ١٩٧٣ع
٨- سر سامونڊي جو مطالعو ١٩٧٤ع
٩- سر سهڻي جو مطالعو ١٩٧٥ع
١٠- سر سسئي آبري جو مطالعو ١٩٧٦ع

هي ٤ انهيءَ سلسلي جو يارهون ڪتاب آهي، جيڪو شاهه صاحب جي حيات ۽ پيغام بابت بنيادي مواد طور مفيد ثابت ٿيندو.

اسلام آباد
٣٠- جنوري ١٩٧٧ع

خادم العلم
نبي بخش

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عنوانن جي فهرست

* ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ: مهاڳ الف - ب
* عبدالحميد آخوند سيڪريٽري: مڪالمي جي ڪارروائي ۴
* ڊاڪٽر عبدالمجيد ميمڻ : سر معذوري جو فلسفو ۹
* عابد بلوچ : سر معذوري جو روحاني واز ۱۶
* سيد احسان علي شاه : سر معذوري جو روحاني راز ۲۴
* صوفي نيڀراج موڌهر : سر معذوري جو روحاني راز ۳۳
* الحاج رحيم بخش "قمر" : سر معذوري جو روحاني راز ۳۹
* پروفيسر غلام رسول بلوچ : سر معذوري جو تاريخي ۽ ثقافتي پس منظر ۴۲
* سيد نجف علي شاه "ڪمتر" نقوي: سر معذور ۾ لغت ۽ معنيٰ ۵۰
* سيد منظور نقوي : سر معذور جي موسيقي ۵۷
* سيد مبارڪ علي لکوي : سر معذور ۾ جانورن ۽ پکين جو ذڪر ۶۱
* محمد عمر "معمور" يوسفاڻي : سر معذور ۾ صرفي ۽ نحوي ترڪيبون ۶۶
* پروفيسر مير محمد پيرو : سر معذور ۾ روحاني راز ۹۴
* متن سر معذور ۹۹
* ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ : رسالي جي هڪ نسخي جو مطالعو ۱۱۹

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حضرت شاه عبد اللطيف ڀٽائي جي رسالي ۽ سوانح بابت جامع تحقيقاتي رٿا هيٺ شايع ٿيل ڪتاب

(منظور ڪيل ثقافتي مرڪز ڪاميٽي - ٣٠- سيپٽمبر ١٩٦٦ع)
زير نگراني: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ

(الف) رسالي جو سرن وار تحقيقي مطالعو

١.	شاه جي ڪلام ۾ اسلامي اقدار	١٩٦٧ع
٢.	شاه جي ڪلام ۾ انساني اخلاق ۽ ڪردار جو معيار	١٩٦٨ع
٣.	شاهه سنڌي ٻولي جو معمار	١٩٦٩ع
٤.	سر ڪاپائتي جو مطالعو	١٩٧٠ع
٥.	سر جمن جو مطالعو	١٩٧١ع
٦.	سر ڪنڀات جو مطالعو	١٩٧٢ع
٧.	سر سريراڳ جو مطالعو	١٩٧٣ع
٨.	سر سامونڊي جو مطالعو	١٩٧٤ع
٩.	سر سهڻي جو مطالعو	١٩٧٥ع
١٠.	سر سسئي آبري جو مطالعو	١٩٧٦ع
١١.	سر سسئي معذوري جو مطالعو	١٩٧٧ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي رسالي ۽ سوانح بابت جامع تحقيقاتي رٿا هيٺ شايع ٿيل ڪتاب

(ب) رسالي ۽ سوانح بابت بنيادي ماخذن ۽ ڪتابن جي اشاعت

١. لطائف لطيفي (فارسي): مير عبدالحسين خان "سانگي" ١٩٦٧ع

٢. شاهه جو رسالو (برٽش ميوزم وارو نسخو)
تصحيح: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ١٩٦٩ع

٣. احوال شاهه عبداللطيف ڀٽائي: ميرزا قليچ بيگ ١٩٧٢ع

٤. شاهه جي رسالي جا سرچشما: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ١٩٧٢ع

٥. شاهه جي رسالي جي ترتيب: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ١٩٧٤ع

٦. شاهه جو رسالو (١٢٦٩ هه ۽ ١٢٧٠ هه جي ٻن آڳاٽن
قلمي نسخن مطابق) تصحيح: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ١٩٧٤ع

٧. پنج گنج، تصنيف قادر بخش بيدل رحه،
مرتبه فقير سبحان بخش سجاده نشين درگاهه بيدل رحه ١٩٧٦ع

٨. شاهه جو رسالو: سر سسئي مان شروع ٿيندڙ ڏهن قلمي
نسخن مان پيش ڪيل ١٩٧٦ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مڪالمي جي ڪارروائي

سرتاج الشعراء حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي رحه جي عيسوي ۾ ٻٽ چوويهين ۽ هجري ۾ ايڪٽيهين عرس مبارڪ (١٩٧٦ع-١٣٩٦ هه) جي ٻئي ڏينهن ١٧- فيبروري ١٩٧٦ع تي ثقافتي مرڪز جي لئبرريءَ هال ۾ دستور مطابق ادبي مڪالمو منعقد ٿيو، جنهن ۾ سڄي سنڌ مان آيل عالمن ۽ اديبن پنهنجا مقالا پڙهيا. مڪالمي جو موضوع هو ”سر معذور جو مطالعو“. تقريب جي صدارت جناب ڊاڪٽر قاضي محمد علي صاحب ڪئي.

سڀ کان اول اعزازي سيڪريٽري جناب الهه بخش ايم. نظاماڻي مرحبائي تقرير ڪئي ۽ شاه صاحب رحه جي ڪلام ۽ ڪلام مان ”سر سسئي معذور“ تي روشني وڌي، مڪالمي منعقد ڪرائڻ وارين ڪوششن جي اپٽار ڪئي ۽ شريڪ ٿيندڙ عالمن ۽ اديبن جا ٿورا مڃيا. نظاماڻي صاحب جي اها مرحبائي تقرير هن ريت هئي:

عالي جناب محترم ڊاڪٽر قاضي محمد علي صاحب

آءٌ ٻٽ شاهه ثقافتي مرڪز ڪميٽي طرفان اوهان جو دلي شڪريو ادا ڪيان ٿو جو اوهان ڪيترين مشغولين هوندي به تڪليف وٺي اچي حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي رحه جي عرس مبارڪ جي موقعي تي هن ادبي سيمينار جي صدارت ڪرڻ فرمائي آهي. اوهان جي شخصيت تعارف جي محتاج نه آهي. اوهان هڪ وڏا اديب ۽ عالم آهيو. اوهان جي هميشه ادبي، علمي ۽ تعليمي ڪارنامن ۾ گهري دلچسپي رهي آهي. اوهان جون اهي ادبي خدمتون ياد رهنديون. ان مان گڏ آءٌ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سڀني عالمن ۽ اديبن جو پڻ شڪريو ادا ڪيان ٿو، جن تڪليف ورتي، هن ادبي سيمينار ۾ شامل ٿي، علم دوستي ۽ لطيفي محبت جو اظهار ڪيو آهي.

هي هڪ وڏي خوشي جو باعث آهي جو ثقافتي مرڪز ڏهن ٻارهن سالن کان وٺي هن ادبي سيمينار جو سلسلو وڏي خوبي ۽ ڪاميابي سان نڀائيندو اچي ٿو. هن سيمينار ۾ اسان جا اديب ۽ عالم شاهه جي ڪلام ۽ پيغام بابت پوري تحقيقات ڪري هر سُر جي سڀڪنهن نُڪتي تي پنهنجا اعليٰ معياري مقالا پيش ڪن ٿا، جن کي وري ڪتابي صورت ۾ هر سال شايع ڪيو وڃي ٿو. هن سلسلي کي ڪامياب بنائڻ ۾ اسان جي عالمن، اديبن ۽ دانشورن جو وڏو هٿ آهي، سندن ئي بي لوث تعاون ڪري هي تحقيقي سلسلو جاري آهي ۽ انشاءالله جاري رهندو.

اچوڪو موضوع هر سال جي پروگرام مطابق شاهه جي رسالي جو "سُرُ معذوري" آهي، اميد آهي ته اسان جا اديب، سُر معذوري جي ڪنهن به نُڪتي تي مقالا پيش ڪري، هن ادبي ۽ تحقيقي سيمينار کي ڪامياب بنائيندا.

آءٌ سر 'معذوري' بابت چند لفظ پيش ڪري مقالن جي شروعات ڪيان ٿو:

سر 'معذوري' سسئي جي پنجن سرن مان هڪ آهي. هي سر به ٻين سرن وانگي سسئي پنهون جي قصي تي ٻڌل آهي. هن قصي ۾ شاهه صاحب جيڪي سسئي جا سُور، ڏک ڏاکڙا ۽ ٻيون تڪليفون ۽ سختيون پيش ڪيون آهن، سي انسان ذات لاءِ هڪ وڏا اخلاقي ۽ روحاني سبق آهن. هن ۾ "معذور" لفظ جي معنيٰ آهي: ضعيف، لاچار يا عذر واري، جنهن ته هن سر ۾ سسئي جي بيوسي، هيڻائي ۽ ڪمزوري جو

ذڪر ڪيل آهي، تنهنڪري هن سُر کي "سُر معذوري" نالو ڏنو ويو آهي، جيئن شاھ فرمائي ٿو:

"منهنجو ھلڻ پرين ڏي، ڏونگر ڏک نه ڏي
ھاڻي سڪا وڻ سي، جن ڏٺو حال هن هيٺيءَ جو"

شروعات ۾ شاھ صاحب هن سُر ۾ ڏيکاري ٿو ته هي دنيا ڊونڊيءَ جي مثال آهي ۽ ڪتو جو نفس جي مثال آهي سو ان جو طالبو آهي، تنهنڪري سالڪ کي هدايت ٿو ڪري ته هي دنيا جا ڊونڊ جي مثال آهي تنهن جي لوڀ لالچ ڇڏ ۽ نفس جو ڪتي مثال آهي، ڀرين انهيءَ ساهون نفس (ڪتو) جيڪو تنهنجي جستجوءَ ۾ يعني حق جي راهه ۾ رڪاوٽون ۽ ونڊڪون ٿو وجهي، ان تي قابض ٿي ته پوءِ پنهنجي محبوب کي ملين. جيئن پاڻ فرمائي ٿو:

ڪتو طالبُ ڊونڊ جو، اسين ڪتي ڪيڙَ
ڇھنئي آهي ڇيڙَ، ڪارائي جئي ڪَنَ ۾.

ٻئي هنڌ فرمائي ٿو:-

نَڪيِنُ آهيون ڇوهڙا، نَڪيِنُ آهيون چورَ
هاڳامانُ ۽ هورَ، ڪُتا ڪريِن ڪَنِ تي.

هن قصي ۾ حقيقي عشق جو هڪ وڏو تمثيلي راز سمايل آهي. شاھ صاحب هميشه عورت کي سچي عاشق جي صورت ۾ پيش ڪيو آهي. هت به سسئي (حقيقي) عاشق کي پنهنجي محبوب جي ملڻ لاءِ ڪيترائي ڪشالا ۽ ڏک ڏاکڙا ڪاٽڻا پيا آهن. شاھ صاحب کيس هدايت ٿو ڪري ته جيڪڏهن توکي پنهنجي محبوب (پنهون) کي ملڻو آهي، ته دنيا جا سڀ سک آرام ڇڏي ۽ ٻيا سڀ دنيوي لاڳاپا لاهي، اڳتي صحيح وک وڌاءِ ته پسين محبوب پنهنجي کي، جيئن پاڻ فرمائي ٿو:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سَپِرِ ننگيون تَنِ نَڪَرو، لالچِ ڇڏي لوڀ
سچپَرِيان جي سوڀَ، ننڊون ڪندي نه ڏٺي.

ٻيءَ هنڌ فرمائي ٿو:

سورن ڪي سانڍ ڪري، وڃ پهاڙ ۾ پيهي
ڏونگر ۾ ڏيهي، سنڌ ڏسڻ مين ڪي.

شاه صاحب اِتي هلي پنهنجي حقيقي عاشق (سسئي) کي صاف ٻڌائي ٿو ته توکي پنهنجي محبوب (پنهون) جو ديدار ۽ سيلاب حاصل تڏهن ٿيندو، جڏهين تون سر پنهنجو صدقو ڪندين ۽ موت کي ترجيح ڏيندين، چاڪاڻ ته موت سچي عاشق لاءِ هڪ پُلِ آهي، جو هن کي هرتين پر پرين تائين پهچائڻ جو وسيلو آهي، جنهن بابت فرمائي ٿو:

مر ته موچاري ٿيئن، ويهي جيءَ مَ جوءِ!
منڌا مرڻا پوءِ، پهچندين پنهونءَ کي.

ٻيءَ هنڌ فرمائي ٿو:

ڏکي سنديون ڏونگرين، اوچنگارون اچن
هئي سانگ سسئي کي، ڪلو ڪيو ڪچين
جي هٿان هوت مرن، هوت تنين جي هنج ۾.

مطلب ته شاه صاحب هت رب جي سچي طالبن کي ٻڌائي چاهي ٿو ته تون مرڻ کان اڳ ٿي پنهنجي هستي کي نيست نابود ڪر ۽ خودي کي ختم ڪري پنهنجو وجود وسار جيئري اينئن سمجهه ته ڄڻڪ هن ڪوڙي دنيا ۾ تون آهين ڪونه، ته پوءِ پسندين پنهنجي پرين کي. جنهن بابت فرمائي ٿو:

جيئڻا اڳ جي جيان، جڳ سڀ سي جيڻ
آءُ سوٽي ڪين مرن، مرڻا اڳ جي مئاه.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انهن چند لفظن بعد آخر ۾ آءٌ وري به صدر محترم ۽ پين معزز اديبن جو ممنون آهيان جو اوهان تڪليف وٺي اچي هن محفل ۾ شريڪ ٿيا آهيو. هاڻي آءٌ صدر محترم کي عرض ڪندس ته هن مڪالمي جو افتتاح ڪرڻ فرمائين.

نظاماڻي صاحب جي مرحبائي تقرير کان پوءِ جناب ڊاڪٽر قاضي محمد علي مڪالمي جي ڪارروائي جو آغاز ڪيو. هر سال مڪالمي جي انعقاد ۽ حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي رحه جي سوانح ۽ ڪلام بابت ڀٽ شاه ثقافتي ڪاميٽي جي ڪوشش کي ساراهيو. ان کان پوءِ اديبن سلسليوار پنهنجا مقالا پڙهيا. جن اديبن مڪالمي ۾ حصو ورتو، تن جا نالا قابل ذڪر هي آهن:

١- سيد نجف علي شاه ”ڪمتري“ نقوي، حيدرآباد
٢- پروفيسر محمد اڪرم انصاري، حيدرآباد
٣- غلام رسول بلوچ، حيدرآباد
٤- سيد منظور نقوي، حيدرآباد
٥- پروفيسر مير محمد پنهور، حيدرآباد
٦- محمد عمر ”معمور“ يوسفاڻي، عمرڪوٽ
٧- عابد بلوچ، حيدرآباد
٨- ڊاڪٽر عبدالمجيد ميمڻ، لاڙڪاڻو
٩- سيد مبارڪ علي لکوي، ڪراچي
١٠- ممتاز مرزا، ڪراچي
١١- شيخ محمد اسماعيل، حيدرآباد

سيد احسان علي شاه، صوفي نيپراج ۽ الحاج رحيم بخش ”قمر“ پنهنجا مقالا موڪلي ڏنا هئا. جيڪي پڻ هن مجموعي ۾ شامل ڪيا ويا آهن.

حيدرآباد سنڌ — سيڪريٽري

٣٠- جنوري ١٩٧٧ع — ڀٽ شاه ثقافتي مرڪز ڪميٽي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

سُر معذوريءَ جو فلسفو

شاهه صاحب هن سُر ۾ انسان جي اصليت ۽ حقيقت، ڪيفيت ۽ ماهيت، زندگيءَ ۽ موت تي نهايت سولي، سلوڻي ۽ اثرائتي انداز ۾ روشني وڌي آهي. زندگي ۽ موت، جزا ۽ سزا، ڏک ۽ سک جا مسئلا انساني سوچ ۾ ابتدا کان وٺي وڏي اهميت رکن ٿا. انسان هزارن سالن کان سوچيندو ۽ مختلف نظريا قائم ڪندو آيو آهي. انهن ئي مسئلن جي سوچ جو نتيجو هو، جو انسان جاني قربانيون ڏيندو هو ۽ وڏا جوکائتا ڪم سر انجام ڏيندو هو. انهيءَ ئي مسئلي جي سوچ انسان کي جانورن ۽ انسانن جي قربانين تي آماده ڪيو ۽ انسان پنهنجا ٻار قربان ڪرڻ، جيئري پنهنجو پيٽ ڦاڙي دل ڪڍڻ، پاڻ کي جيئرو جلائڻ کي پنهنجي سعادت ۽ ڇوٽڪارو سمجهڻ لڳو. انهيءَ ئي مسئلي تي سوچي انسان جُونِ يا تناسخ جو نظريو قائم ڪيو، جيڪو نه فقط هندستان، پر مصر، يونان ۽ ايران ۾ به مڃيو ٿي ويو.

انهن پراڻن نظرين انسان کي منجهايو ۽ پريشان ڪيو ۽ سنئين وٽي تان ٿيڙي چڙهيو. ڪيس اهڙي اوڙاهه ۾ وجهي اڇلايو، جو هو پنهنجي اڏام جا پر ڪوهي، ڏڏڙ ۾ ليٽڻ لڳو. هو پنهنجو شرف ۽ شان وڃائي، ڪک پن، پتر ٺڪر ۽ جيت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جنهن کي پنهنجو خدا سمجهڻ لڳو. انهيءَ ڪري سندس ذهن ۽ شعور جي اوسر ته ڪانه ٿي، بلڪ پستيءَ ۾ ڪري پيو.

انسان کي اهڙيءَ حالت ۾ ڏسي خالق اڪبر پنهنجي پياري پيغمبر، نبي آخر زمان محمد صلي الله عليه وسلم جي ذريعي پنهنجو پيغام موڪليو ته جيئن هو پنهنجي خالق حقيقي کي سڃاڻي ۽ پنهنجي شرف ۽ شان کان واقف ٿئي. اسلامي تعليم موجب انساني عقل جي ڪامل ترين رهنمائيءَ جي لاءِ وحي رباني جي صورت ۾ خارجي روشنيءَ جي ضرورت آهي. انهيءَ کان سواءِ انساني عقل پنهنجو صحيح ڪردار ادا ڪرڻ کان محروم رهي ٿو. يعني جيڪڏهن انسان وحي الاهي جي رهبري ۽ رهنمائيءَ کان سواءِ پنهنجي سر فقط پنهنجي عقل تي هلندو ته ٿڙواند ٿي ويندو. اسلام جي ٻي اهم ۽ بنيادي خصوصيت توحيد جو عقيدو آهي. قرآن حڪيم توحيد جي عقيدي کي انسان ۽ ڪائنات جي سموري اڀياس جو مرڪز ۽ محور بڻايو آهي ۽ ان کي ڪائنات جي مطالعي لاءِ هڪ بنيادي ضرورت ٺهرايو آهي. توحيد تي ايمان آڻڻ کان سواءِ ڪائنات جي مطالعي جي جيڪا به ڪوشش ڪئي ويندي، آها بي سود ۽ لاحاصل هوندي. قرآن ڪريم ۾ بدايو ويو آهي ته ڪائناتي وحدت جو اصل الاصول الله تعاليٰ جو وجود آهي، جيڪو هڪ آهي ۽ لاشريڪ آهي.

شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جو فڪر ۽ فلسفو به اسلامي تعليم جو ترجمان آهي. هن انسان ۽ ڪائنات تي سوچيو ۽ ويچاريو آهي، پر سندس سوچ ۽ ويچار، فڪر ۽ فهم قرآني حڪمت ۽ وحي الاهيءَ جي روشنيءَ ۾ آهي. هن جي نظر ۾ سڀني علمن جو ماخذ هڪ آهي ۽ ان جو مقصد ۽ مدعا يعني نصب العين به هڪ آهي. هو چوي ٿو ته ڪائنات جون رنگينيون، ۽ نفس جون سڌون ۽ خواهشون، انسان کي وڏي آزمائش ۾ وجهن ٿيون. اهڙيءَ حالت ۾ جيڪڏهن هو وحي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رباني جي رهنمائي ۽ رهبري کان سواءِ فقط عقل جي غلامي اختيار ڪري، ڪائنات جي رنگينين جي ٻاهرين ڏيک ويک تي پنياجي پوندو، ۽ نفس جي سڌن ۽ خواهشن جي حصول کي پنهنجي زندگيءَ جو مول مقصد بنائيندو ته انسانيت جو شرف ۽ شان وڃائي ويهندو. پر جيڪڏهن سندس تعلق مالڪ حقيقي جي طرفان موڪليل پيغمبر ٻنهي جهانن جي سردار، سيد المرسلين محمد مصطفيٰ صلي الله عليه وسلم سان هوندو ۽ سندس عمل ان جي رهبري ۽ رهنمائي مطابق هوندو، ته ڪو جوکو نه رسندو. شاهه صاحب فرمائي ٿو:

ڏَکا، ڏُنگر جا مرون، مَرُ ٿا مون تي ڪن
ٻُڙندا ڪين پَرِبتَ تي، هن جا سَڌَرَ ٿا سُڃن
سَڱائيءَ جي سيد چئي، آهي سڌ سيڻ
هند نه هيٺِ ٿَرن، پَر قرابت ڪَمُ ڪيو.

شاهه عبدالڪريم بلڙيءَ واري ساڳيو خيال هن طرح بيان ڪيو آهي:

ڏَکين ذات ٻنو، هيٺڙو لئه سنداڻ جڻءَ
سنڀاري ڪي سڄڻين، ورچي ٿان نَه وڃُو.

شاهه صاحب جي تعليم جو بنيادي مقصد هي آهي ته انسان پنهنجو پاڻ کي سڃاڻي ۽ پنهنجي رب جي وصال کي پنهنجو مقصد بنائي. هو ذهن نشين ڪرائي ٿو ته انهيءَ مقصد کي حاصل ڪرڻ لاءِ ڪيتريون ئي مشڪلاتون ۽ مصيبتون درپيش اينديون، پر انهن جي پرواهه ڪرڻ نه گهرجي، فرمائي ٿو:

ڪنڌا مون ٻرن ٻه، ٿوٽي لَڪَ لڱن
آڱر آڱوٺيِ نه ميڙي، ڇپون پير ڇنن
ويندي ڏاهه ٻرين، جتي جات نه پائيان.

”جتي جات نه پائيان“ جو مطلب آهي ته جيتوڻيڪ ڪيڏيون به تڪليفون اچن، پر عقل ۽ مصلحت جي غلامي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اختيار ڪري، اها راهه ڇڏي ڏيڻي نه آهي. يعني ڪيڏيون به مصيبتون ۽ مشڪلاتون اڏو اچن، پر اصولن تي سوديبازي ڪرڻ نه گهرجي.

هن سر ۾ شاهه صاحب اهو سبق ڏنو آهي ته مسلسل جُهد انسان جي زندگيءَ جو مقصد هئڻ گهرجي. هن کي پنهنجي مقصد جي حصول لاءِ ٽڪجي ويهي رهڻ نه گهرجي، پر لاڳيتو ڪوشش ڪرڻ گهرجي ۽ هر حال ۾ قدم اڳتي وڌائڻ گهرجي. فرمائي ٿو:

هلندي هاڙهو مٿي، گسان تان م گُسان
لڪن ٽان لطيف چئي، رڙهي ماڻ رسان
پنهون، شال پسان، وڃهان تان نه وس پئو.

هو خبردار ٿو ڪري ته انهيءَ راهه ۾ ڪيتريون ئي ڳالهيون توکي ڀٽڪائڻ جي ڪوشش ڪنديون، پر توکي اصل مقصد کان سواءِ ٻي ڪنهن به مقصد ۽ مصلحت ۾ دلچسپي وٺي، اهو اصل مقصد هٿان ڇڏڻ نه گهرجي، فرمائي ٿو:

هٿين هيريون، مونٽريون، ڪڇي پر ڪيار
متان ڇوريا ڇڏيين، پريتمني پچار
توکي سنڌ مسئي، سنڌي لکءِ لهار
جي هئون ءِ هوت هزار، ته پاڙج ڪوم پنهوءَ سين.

هو چوي ٿو ته منزلون مائڻ لاءِ ضروري آهي، ته انسان هميشه وک کڻندو وڌندو وڃي. ايتري قدر جو ساهي پٽڻ ۽ ويساهيءَ ۾ به ڪيس گهڻو وقت وڃائڻ نه گهرجي. انهيءَ ڪري هو مشورو ڏئي ٿو ته ساهي پٽڻ لاءِ تمام ٿوري ويرم ويهڻ گهرجي. فرمائي ٿو:

ٿورو ويرمي ٿيءُ، وڃڻ ويرم نه سهي
ڏيئي مرج ڏنگرين، جتن ڪارڻ جيءُ
هڏ نه هندو هيءُ، ساهه پرين تان صدقو.

يعني وصال لاءِ وڌندي، وات وٺندي، جيڪڏهن هي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ساھہ صدقو ٿئي ته سڄايو ۽ سڦلو آھي. اھو موت وڏي سعادت آھي ۽ واحد جي وصال جو ذريعو آھي:

ڏکيءَ سنديون ڏونگريون، اوچنگاريون اچن

ھئي سانگ سسئيءَ کي، ڪيلو ڪينو ڪيچين

جي ھٿان ھوت مرن، ھوت تنين جي ھنج ۾.

انھيءَ کي صوفين فنا ۽ بقا سڏيو آھي. فنا جو مطلب آھي ته سالڪ پنھنجي نسبت بالڪل سلب ڪري ڇڏي ۽ فقط حق تعاليٰ جو وجود پنھنجي ظھور ۾ ثابت ڪري. نه فقط ايترو، پر ھو پنھنجو ظھورو ئي ذات مطلق جو ظھورو سمجھي. شاھہ صاحب سمجھائي ٿو ته پنھنجو پاڻ فنا ڪرڻ کان پوءِ ئي تون جانب جي جمال جو جلوو پسي سگھندين. فرمائي ٿو:

مري جيءَ ته ماڻيين، جانب جو جمال

ٿيين ھند حلال، جي پنڌ اھائي پاريين.

فنا کي، صوفين "مرڻ کان اڳ مرڻ" نالو ڏنو آھي. يعني جيئري ئي پنھنجون سڌون ۽ خواھشون ختم ڪري ڇڏڻ ۽ پنھنجي مالڪ جي محبت ۾ پاڻ کي محو ڪرڻ. شاھہ صاحب فرمائي ٿو ته: جيڪي جيئري ئي پنھنجو پاڻ فنا ڪري، موت جي منزل ماڻين ٿا، اھي دراصل مرن ڪونہ ٿا، پر انھن کي ھڪ اھڙي زندگي ملي ٿي، جيڪا ڪڏھن به فنا ٿيڻ واري نه آھي.

مرڻا اڳي جي مئا، سي مري ٿيا نه مات،

ھنڌا سي حيات، جيئڻا اڳي جي جياء

نفي ۽ اثبات جي مسئلي کي ابن عربي فلسفيانه نموني سمجھايو آھي. ھو اصل حقيقت کي "عين" سڏي ٿو. انھيءَ عينيت کي ظاھر ڪرڻ لاءِ ھو عالم جي نفيءَ سان ابتدا ڪري ٿو، يا خدا جي اثبات سان عالم جي نفيءَ کان اڳ ۾ ٿي ھاي، ھو مڃي ٿو ته عالم جي حيثيت نالي ماتر آھي. اھو غير حقيقي، وھمي ۽ اھڙو وجود آھي، جو خارج ۾ معدوم

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي. موجود فقط خدا آهي. عالم يا ڪثرت جو وجود فقط وحدت جي تجليات جي حيثيت سان آهي، يا ان جي تعينات جي حيثيت سان آهي. بذات خود عالمَ جو ڪوبہ وجود ڪونهي.

خدا کان ابتدا ڪري، ابن عربي چوي ٿو تہ عالمَ ذٰي خدا آهي. هيءَ تجلي آهي، جنهن ۾ وحدت پنهنجو پاڻ ظاهر ڪيو آهي. انهن تجلين ۾ وحدت بالڪل گم ٿي وڃي ٿي. انهن تجلين کان ٻاهر وحدت جو ڪو وجود ڪونهي. انهيءَ ڪري هڪ سالڪ کي انهيءَ عالمَ کان ٻاهر خدا جي ڳولها جي ڪوشش ڪرڻ نہ گهرجي. شاہ صاحب انهيءَ حقيقت کي هن طرح سمجهايو آهي:

وِلاڙو ونيون چڙهي، ڏاڍو ڏوري ڏور
سپيريان جي سور، ٻري ٻرڙاڏا ڪري.

ڪيفيت جو اهو ڪشف دائمي نہ ٿو رهي. جنهن کي هو "فرق بعد الجمع" سڏي ٿو. انهيءَ موجب هو چوي ٿو تہ موجود حقيقي کي ڪو خدا سڏي يا عالم چوي، تونٽي عجز جو اعتراف ڪري، ساڳي ڳالهہ آهي. اسان جو شاہ صاحب عجز جو اعتراف ڪري ٿو. فرمائي ٿو:

ولاڙڙو ونيون چڙهي، وَئي پسئو روءِ
وڇان جو وچ پوءِ، سو ڪہ ڪهي لاهيان.

فرق جي معنيٰ امتياز آهي. تصوف جي اصطلاح فرق سالڪ جي انهيءَ روحاني مقام کي ظاهر ڪري ٿو، جنهن ۾ هن کي محسوس ٿئي ٿو تہ مان خدا کان الڳ آهيان ۽ جدا وجود رکان ٿو. جمع جي معنيٰ آهي هڪ ٿيڻ. تصوف جي اصطلاح ۾ ان مان مراد آهي: سالڪ جو اهو مقام، جنهن ۾ کيس اهو محسوس ٿئي ٿو تہ مان ۽ خدا هڪ ٿي ويا آهيون. فرق بعد الجمع جي معنيٰ آهي: هڪ ٿيڻ کان پوءِ جدائي. تصوف جي اصطلاح ۾ هي اهو مقام آهي، جيڪو سالڪ کي جمع جي منزل کان لنگهڻ کان پوءِ ايندو آهي.

ان ۾ هن کي محسوس ٿيندو آهي ته منهنجو وجود خدا جي وجود کان الڳ آهي. شاهه صاحب انهيءَ فڪر کي سمجهائڻ لاءِ هن سٽ ۾ مسافر جي تمثيل کان ڪم ورتو آهي، ڇاڪاڻ جو مسافر کي به وصال کان پوءِ وڇوڙو حاصل ٿيو هو.

شاهه لطيف فرق بعد الجمع جي نقطه نگاهه کان حقيقتون واضح به ڪري ٿو ته منهنجي عجز جو اعتراف ڪري ٿو. انهيءَ ڪري ئي پاڻ کي ته هن سر کي "معذوري" نالو ڏنو اٿس، ڇاڪاڻ جو "معذور" جي معنيٰ آهي: ضعيف، لاچار.

---

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عابد بلوچ

روحاني راز

سر تاج الشعراء حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي رحه جي ڪلام ۾ اهڙا زنده جاويد ۽ سدا حيات قدر ملن ٿا، جيڪي هر دؤر ۽ هر زماني ۾ انسانيت لاءِ ڪارائتا ثابت ٿي سگهن ٿا. لطيف سائين جو سمورو ڪلام "لوچڻ ۽ لهڻ" جي جيئري جاڳندي تصوير آهي. سندن ڪلام جي اها ئي وڏي خوبي آهي، جنهن ڪري دنيا جي عظيم شاعرن جي قطار ۾ آڻي بيهاريو. سندن شمار نه رڳو دنيا جي وڏن شاعرن ۾ ٿئي ٿو، پر عالمن ۽ محققن جي راءِ موجب شاهه سائين ئي دنيا جو وڏي ۾ وڏو شاعر آهي. ڊاڪٽر ٽي- ايچ ساورلي جي راءِ آهي ته: شاهه صاحب جي ڪلام جي مقابلي ۾ ٻين وڏن شاعرن جو ڪلام ايترو جامع ۽ مقصديت وارو نه آهي. ساڳي ويت اولهه جرمني جي برک عالم، اديب ۽ محقق ڊاڪٽر اينميري شمل جو چوڻ آهي ته: شاعري جو اطلاق فقط شاهه رحه جي شاعري تي ئي ٿئي ٿو.

جيتري قدر "سر معذور" جو تعلق آهي، هيءَ "سسئي- پنهون" جي داستان تي ٻڌل پنجن سرن مان پهريون نمبر آهي. لطيف سائين جنهن داستان کي تمثيل طور ڪم آڻي گهڻي ڪان گهڻا بيت چيا آهن اهو "سسئي- پنهون" ئي آهي. شاهه صاحب رحه جن سسئي کي ڳائي ۽ انهيءَ تمثيل ۾ گهڻي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

کان گھڻا بيت چئي اهو پڌائي ڇڏيو آهي تہ "سسئي" سنڌن سورمين مان سڀ کان وڌيڪ پسنديدہ سورمي آهي، ان جو سبب شايد اهو هجي تہ جهڙي ريت سسئي پنھنجي ڪوهيارل ڪانڌ ڪارڻ لڪن ۽ لڪن، وڻن ۽ ڦڻن، رڃ ۽ سڃ ۾ جاکوڙ ڪئي آهي ۽ محبوب جي ماڳ تي رسڻ لاءِ راهہ جي خطرن ۽ خوفن جي بہ پرواهہ نہ ڪري ڏونگر ڏوريا آهن، شايد اهڙي ٻي قسم جي جاکوڙ ۽ ڪشالا لطيف سائين حق جي طالب کان ڪرائڻ گهرن ٿا.

هن سر ۾ طالب کي اهو ذهن نشين ڪرايو ويو آهي تہ جڏهن هڪ معذور ۽ اپري عورت پنھنجي ڪيچي ڪانڌ ڪارڻ هيڏا ڪشالا ڪڍي ٿي ۽ پنهور جا پاڻ ڦٽا ڪري پنهونءَ کي پهچڻ لاءِ جبل جهاڳي ٿي، تہ پوءِ حق جي طالب کي بہ پنھنجو محبوب ماڻڻ ۽ مطلوب تائين رسڻ لاءِ اهڙي ريت لوڪ جا لاڳاپا لاهي عشق جي راهہ ۾ رڙهڻ کپي.

شاهہ سائين هن سر ۾ سڀ کان پهرين جيڪا ڳالهہ سمجهائي آهي، اها هيءَ تہ طالب ٻن قسمن جا ٿين ٿا: هڪ حق جا طالب ۽ ٻيا دنيا جا طالب. دنيا جي طالبن لاءِ لطيف سائين حديث نبوي جي حوالي سان واضح ڪن ٿا تہ هي دنيا ڍونڍ آهي ۽ ان جا چاهيندڙ ڪتا آهن، جيڪي انهيءَ ڍونڍ تي ڍير ٿيل آهن، تنھنڪري الله جي طالب کي انهيءَ ڍونڍ واري ڍير کان پري رهڻ کپي. ڪنهن دنيا سان دل نہ لائڻ کپي، نہ تہ هو بہ ماڻهپي مان نڪري حيوانن جي انهيءَ قسم ۾ داخل ٿي ويندو جيڪي ڍونڍ جا طالب آهن. حق جي طالب جو ڪم آهي تہ هو پنھنجي اندر آجاڻ لاءِ سوچ ۽ فڪر کان ڪم وٺي ۽ مطلوب جي وصال لاءِ جان کي جفا ڏئي. جيئن فرمائين ٿا تہ:

ڪتو ڪرني هڏيون، جوان مرد جگر کاءِ

"الدنيا جيفة و طالبها ڪلاب" اِي هنئين سين لاءِ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نہ وڳو ايترو، پر اڳتي هلي انهيءَ جانور (ڪتي) جي لاءِ بہ سمجهائي ڏني اٿن تہ انهي ڏوندڙ جي طالب جانور ۾ ايتري ساڃهہ آهي جو پنهنجي مالڪ جي بيچ تي بہ ڀي نہ ٿو ۽ سندس حڪم جي انحرافي نٿو ڪري. تنهنڪري ڪتو بہ انهيءَ ڳالهہ ۾ نيڪ آهي جو گهٽ ۾ گهٽ مالڪ سان وفادار تہ آهي، پر اهو انسان ڪهڙي زمري ۾ ليکجي ۽ ان جو شمار ڪهڙي مخلوق ۾ ڪجي جيڪو پنهنجي مالڪ ۽ مطلوب ڏانهن وينڌڙ وات تي وڌيڪ پير تہ نہ پريو هجي، پر جيڪي فرض مٿس رکيا ويا هجن انهن جي بہ پوري ريت پورائي نہ ڪئي هجيس. يقيناً اهڙو انسان، انسان هجڻ جي بدران ڪتن کان بہ گهٽ ليکجڻ جي لائق آهي، ڇو تہ ڪتن جي حالت تہ هي آهي جو:

سڳهان سينڌارڻا، ٻچڙا تي ٻهن
ڦرڻا نہ فرمان کان مُل تہ موٽيڙن
ڪونهي ڏوهہ ڪتن، ڏاڪارڻا ڏاڙهين ٿا.

شاهہ سائين، سر معذور جي ابتدائي بيتن ۾ اهڙي ريت سمجهائي ڏيڻ کان پوءِ سچي طالب ڏانهن رخ ڪن ٿا ۽ کيس حق جي ڳولا لاءِ گس جو ڏس ڏين ٿا. لطيف وٽ جن انسان جي تخليق ۽ ان جي روحاني ڪيفيتن جو تمام ڳوڙهو مطالعو ڪيو هو، تن ڏٺو تہ انسان کي ”نَفَخْتُ فِيهِ مِن رُوحِي“ (ڦوڪيان ان (انسان) ۾ پنهنجو روح) واري حيثيت ۾ ڄاڻايون ۽ انهيءَ حيثيت ۾ ئي انسان کي نصيحت ڪيائون ”ڪُل شيءٍ يَرجِعُ اِلي اَصلِهٖ“ جي تشريح ڪندي انسان کي اهو سمجهايائون تہ هو ”ڪُل“ کان ڌار ٿيل هڪ ”جُز“ آهي، تنهنڪري کيس پنهنجي انهيءَ اصليت ڏانهن موٽڻ ۽ موٽي انهيءَ ”ڪُل“ ۾ ملي ”ڪُل“ تي وڃڻ لاءِ جد و جهد ڪرڻ گهرجي. لطيف سائين ڳوڙهي اڀياس کان پوءِ ڏٺو تہ انهيءَ ”ڪُل“ جنهن جو ”جُز“ طالب آهي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ان سان ملڻ جي راهه ۾ هي فاني دنيا ۽ دنيا جا اسباب وڪاوٽ بنيل آهن. تنهنڪري طالب کي تلقين فرمايائون ته سڀ کان اول هن کي لوڪ سان لڳاپا ٽوڙي غير فاني جهان جي غير فاني شين کي خير باد چوڻ گهرجي. ايتري قدر جو هي جسم جيڪو روح جي پوشاڪ ۽ ڍڪ آهي ان کي به ڇڏڻ گهرجي، ڇو ته جسم فاني شيءِ آهي ۽ ان جو واسطو وڃو هن فاني جهان سان ئي آهي. غير فاني جهان جيڪا محبوب جي وصال جي منزل آهي، اتي وڃو غير فاني شيءِ (روح) پهچي سگهندي تنهنڪري طالب کي دنيا جي هر لذت ۽ آرام کي ڦٽو ڪرڻ گهرجي. هن جهان جون ضرورتون، گهرجون ۽ سڏون سڀ ڇڏڻ گهرجن، ۽ پاڻ کي هر شيءِ کان آجو ڪرڻ گهرجي. فقط دوست جي ديدار واري تار تن ۾ هجيس. ان باري ۾ شاهه سائين فرمائين ٿا:

لائي خنجر ”لا“ جو، هي خچر کي هڻ
سڏن جون، سيد چئي، وڏون سڀ وڪڻ
پير پروڙي ڪڻ، ته هلڻ ۾ هوري وهين.

جيستائين فاني ۽ غير فاني کي ڌار ڪري صرف غير فاني کي ساڻ نه کڻبو، تيستائين محبوب سان ميلو ممڪن ٿي نه سگهندو. جيئن حافظ شيرازي رحه فرمايو آهي:

ميان عاشق و معشوق پرده حائل، نيست
تو خود حجاب خودي حافظ از ميان بر خيز.

ساڳي ڳالهه لطيف سائين جن هن ريت سمجهائين ٿا:

سڀ نکيون ئي نڪرو، پرهڻ ڇڏي پوءِ
مهند مڙنئان هوءِ، کهي جا کين کٽي.

کهي جا کين کٽي، پرين پهتي سا
ويهي ويڙهجي جا، وصل تنهن وچائيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مطلب تہ طالب کي ”موتوا قبل انت موتوا“ واري
وات اختيار ڪرڻ کپي. مرڻ کان اڳي مرڻ جسم جي فنائيت
جو مقام آهي، جڏهن طالب فنا ٿيڻ واري مقام کي وسندو
تہ کيس وصال حاصل ٿيندو. اهائي منزل جانب جي جمال
ڏسڻ ۽ محبوب اڳيان موچاري ٿيڻ جي آهي، جيڪڏهن انهي
راه تي اچي طالب همت هاري تہ پوءِ مطلوب سان ميلو ٿيڻ
نا ممڪن آهي. شاهہ سائين جن کهڙي نہ مهٺي ۽ سادي
نموني ان ڳالهہ کي سمجهايو آهي:

مري جيءُ تہ مائيين، جانب جو جمال

مر تہ موچاري ٿيين، اجلان اڳي اڄ
جان کي هڻين جيٺري، منڊ پنيوران پڄ
پنهون سان پهچ، تہ ملڪ الملوڪ مائيين.

مر تہ موچاري ٿئين، جيئڻ آڏو جت
هاريا ڪر همت، تہ ڏيئي دم دوست اهين.

مر تہ موچاري ٿيين، وبهي جيءُ م وير
منڊ مرڻا پوءِ، پهچندين پنوهَ کي.
مر تہ موچاري ٿيين، ويهي وجهہ م جوءِ
دل ۾ آڻ م ڏور تون، ڦرڻ مندو ڦير
توڏي لهين نہ پير، توءِ راحت آهہ رڙهڻ ۾.

جڏهن طالب جسماني لاڳاپا ٽوڙي، وجود کي ختم
ڪري دوست جي ديدار خاطر ڏکن ۽ ڏاکڙن سان ڏورڻ ڏيڻ
لاءِ نڪري ٿو ۽ ڪشالا ڪڍڻ لاءِ ڪاهي ٿو پوي تہ پوءِ
يقيناً کيس مطلوب ملي ويندو، پر جيئن تہ اها عشق جي وات
اڙانگي آهي ۽ پنڌ تمام پري ٿو سُجهي، تنهنڪري ممڪن
آهي تہ محبوب واري ماڳ ڏي ڪاهيندڙ ڪٿي ٿڪي ٽٽي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ويهي رهي يا دل شڪستو ٿي پوندي مونکي، ته پوءِ اهڙي حالت ۾ ڪيس نه وڃڻو منزل ڪانه ملندي، پر واٽ ۾ ويهي رهڻ يا واپس ورڻ جي حالت ۾ سندس اهو مقام به ڪانئس کسجي ويندو جيڪو ڪيس انهيءَ راهه ۾ رواني ٿيڻ وقت حاصل ٿيو هو، تنهنڪري ڪيس گهرجي ته ڪيئن به ڪري انهيءَ راهه ۾ اڳتي وڌهي. جڏهن سندس ارادا اٽل هوندا ته پوءِ سندس سڪ ۽ چڪ کي ڏسي محبوب پاڻ ڪيس ملڻ لاءِ اڳتي وڌي ايندو، ۽ اهڙي ريت ٿي سندس مدعا ساب پوندا. تڏهن ٿي ته لطيف سائين جن طالب کي نصيحت ڪن ٿا ته:

هٿين پيرين مونڙين، سرج ساهه پساهه
هوت گڏبني هب ۾، رهبر مٿي راهه
جان جان سائٽي ساهه، ته پاڙج ڪوم پنهون سين.

هٿين پيرين مونڙين، ڪهج پر ڪپار
ستان چوري چڏيين، پريتني پچار
توکي منڌ مسئي، سندي لون لهار
جي هونئي هوت هزار، ته پاڙج ڪوم پنهون سين.

پر جڏهن طالب هر طريقي ۽ لحاظ سان وڃڻو مطلوب ڏانهن ڪاهي رسڻ جي ڪوشش ٿو ڪري ته دنيا جا اسباب ڪيس چڏڻ نٿا گهرن. شيطاني ۽ نفساني قوتون جن کي هن پريءَ خاطر پوئتي ڦٽو ڪري چڏيو، اهي ڪيس برغلائڻ جي ڪوشش ڪن ٿيون، ڪيس مهڻا ۽ طعنا ڏيئي بدگمان ڪرڻ جي ڪوشش ڪن ٿيون، نه جيئن طالب سندن قبضهءِ اختيار کان ٻاهر نه وڃي سگهي. اهڙي موقعي تي طالب صادق جو ڪم آهي ته انهن غلط قوتن جي غلط ڳالهين تي ڌيان نه ڏيي، بلڪ سندس شوق ويتر وڌ ڌيڻ کپي. ڪيس لوڪ جا مهڻا ۽ طعنا گل ڳچيءَ جا ڳانا ڪري سمجهڻ کپن، ۽ خواري ۽ بدناموسي جو فڪر نه ڪرڻ کپيس. حافظ شيرازي رحه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چئو آهي ته:

"گر مريد راه عشقي فکر بدنامي مکن"

اها ساڳي ڳالهه لطيف سائين خود طالب جي واتان هن ريت چئوراني آهي:

چونم مر چري ٿي، پر جي مڏ سڻين
مر مونهين کي ڏين، ماڙهو اڄئو مهڻا.

ماڙهو ڏيئي مهڻا، مونکي کندا کوه
جنهن چورئي ۾ چوه، سا پٿون ڏيندي پير ٿي.

اهڙي ريت طالب جي جدوجهد وڌي ٿي ۽ سندس شوق جڏهن انتها کي پهچي ٿو تڏهن هو وصال جي وچ ۾ ويڇي کي سهي نه ٿو سگهي. سندس شوق انتظار سياٽي (قيامت جي ڏينهن) واري ملاقات جي واعدي تائين صبر نٿو کري ۽ هو پکاري پکاري مطلوب کان گهر کري ٿو ته: مون کان وصل واري واعدي تائين انتظار نٿو ٿئي تنهنکري منهنجو عرض اگهاءِ ۽ هاڻي ئي هتي ئي منهنجي تانگهه ۽ طلب جو خاتمو آڻ، جو ته "صبح تائين سور سهي کير مرتيون"، ۽ پوءِ پاڏائي عرض کندو ته:

فردا مون ڦٽي کئي، نقد کنيو نار
هي جا واڳ ولهيءَ جي ويهرم ڏي ۾ وار
جيکي مٽي مار، جيکي ميڙ مٺيءَ کي.

هي صدا طالب جي انتها آهي ۽ انهيءَ انتها ۾ درد ۽ سوز جي جيڪا باهه پڙکيل آهي، سا نه رڳو طالب کي ساڙي ۽ ڳاري ٿي ڇڏي پر جيڪا به شيءِ سندس ويجهو هجي ٿي، جنهن به شيءِ کي سندس حال معلوم ٿئي ٿو، اها به انهيءَ درد ۽ سوز واري چر ۾ چرانجيو وڃي. ان بابت لطيف سائين فرمائين ٿا:

ڏکيءَ سنديون ڏونگريون ونڻ ٽڻ وايون ڪن
وڏان ويهي جن، وڍيءَ سي وايوڙ ڻا.

ڪنهن جنهن ڏکان ڏي، ڀارانيا کي ڀانئيون
سور پريائين سي، ڳالهه ڪيائين جن سين.

اهڙي ريت طالب پنهنجي جد و جهد سان هٿي هنڌ ڪري ٿو ۽ مطلوب سان ميلو ٿئيس ٿو، پر انهيءَ وصال ۽ ميلاپ کان پوءِ به اها ڳالهه اتي ختم نٿي ٿئي؛ ڇو ته جن به طالب کي طلب واري واهه ۾ روحاني رڙهندي ڏٺو ۽ جن سان به سور اوريا، جيڪي به سندس صحبت سان فيضياب ٿيا انهن تي سندس اثر ضرور ٿيندو، انهن ۾ به اها ئي ساڳي سڪ ۽ ڇڪ پيدا ٿيندي ۽ اهي به انهيءَ منزل ساڻ ۽ محبوب سان ميلي ٿيڻ لاءِ بيقرار ٿي اٿندا. اهڙي ريت طالب نه رڳو پاڻ پنهنجي منزل مقصود کي رسندو پر ٻين لاءِ ٻڻ راه جا نشان ڇڏي ويندو، جيڪي انهن لاءِ مشعل واهه ثابت ٿيندا، جيئن شاهه صاحب جن فرمايو آهي ته:

ڏکيءَ سنديون ڏونگريون ٻسو ٻٽون ٻون
مٿي ٻچاڙا منڌ کي روجهه رڃن ۾ رون
پوٽا اٿيئي ڇون، ته مٿي اسان کي مارئو.

سيد احسان علي شاهه

روحاني راز

ڪيترن سالن کان هن ميلي جي موقعي تي ايندڙ آهيان ۽ هتي ادبي ۽ ثقافتي محفلن ۾ شوق سان شرڪت پڻ ڪندو آهيان ۽ دلچسپيءَ سان اديبن کي ٻڌندو آهيان. هن سال خيال آيم ۽ جرئت ڪيم ته ڇو نه آءٌ به يوسف جي خريدارن ۾ نالو ڳڻايان. حجت ڪري نظاماڻي صاحب کي عرض ڪيم، جنهن هي موقعو فراهم ڪيو. دوستو! نه آءٌ اديب آهيان نه ليکڪ، نه وري شاعر، ۽ نه شاعرن جو ڄاڻو. پر هڪ شوق ۽ تمنا هيم ته اديبن جي محفل ۾ وهان ٿو، ڇو نه پنهنجو نالو به ڳڻايان. سو ڪجهه همت ڪئي اٿم. شل قبول پئي! منهنجي هن مختصر مضمون جو عنوان آهي: ”سر معذوريءَ جو روحاني راز“.

سُر معذوري، شاهه ڀٽائي جي مسيءَ جي پنجن سُرن مان هڪ آهي، جنهن ۾ سسئي پنهونءَ جي داستان تي ٻڌل ڪهاڻي تي شعر چيو ويو آهي. ٻيا سُر هي آهن: ١- سر سسئي آبري ٢- سر ديسي ٣- سر ڪوهياري ۴- سر حسيني. انهن سُرن ۾ شاهه صاحب سسئي جو مختلف انداز ۾ بيان ڪيو آهي: جيئن ته سر سسئي آبري ۾ سسئي جي مجبوري، اپرائي، ڏيرن جي ڏاڍ، آڻن جي بيوفائي ۽ قسمت جي شوميءَ کي سهڻي نموني ۾ پيش ڪيو آهي. سُر ديسيءَ ۾ ساڳيو سسئي جو بيان ڪندي شاهه صاحب فرمائي ٿو ته: جيڪو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سالڪ پنھنجو نفس قابو نہ ڪندو، تنھن جو بہ اھڙو ئي حال ٿيندو جھڙو آنءَ کي قابو نہ ڪرڻ سسئي جو ٿيو. دنيا غفلت ۽ آرام ڪرڻ جو ماڳ نہ آھي، ھي ڪشمڪش ۽ جدوجھد جو مقام آھي. سر ڪوھياري ۾ شاھہ صاحب ساڳيو سسئي جو مثال وٺي چوي ٿو تہ: ھڪڙي سالڪ جي حالت ساڳي ٿئي رھي. سالڪ رياضت ڪري عيب دفع ڪري ٿو، پر کي خاميون اڃا رھجيو وڃنس، تن ڪري الاھي نُور جو جلوو گھٽ ٿيو وڃيس. ھو جڏھن وري توبھہ ۽ رياضت ڪري ٿو تہ نور جو جلوو ڏسي ٿو. مخالف حالتون ٿيسين رھنديون، جيسين ھو پوري طرح نفس کي فنا نٿو ڪري. جيئن سسئي کي ڏونگر ڏوري محبوب جو وصال ٿيو، تيئن سالڪ کي بہ ڪشالا ڪيڏي ”واصل باالله“ ٿين گھرجي. وري سر حسيني ۾ سسئي جي درد ناڪ دانھن ۽ سيابڻ جو بيان نھايت گھائيندڙ لفظن ۾ ڪيو ويو آھي.

مطلب تہ سسئي جي داستان کي شاھہ صاحب ھر ڪنھن رنگ ۾ چٽيو ۽ بيان ڪيو آھي. ھيٺئر زير بحث سر معذوري آھي، تنھن بابت ڪجھہ عرض ڪندس:

اڪثر ڪري ڏٺو ويو آھي تہ اھل دل درويشن ۽ با ڪمال بزرگن جو ڪلام گھڻو ڪري تمثيلي رنگ ۾ ھوندو آھي. جنھن ذريعي ھو پنھنجي پيغام جو پرچار ڪري، انسان جي دلين تائين پھچائيندا آھن. شاہ صاحب بہ پنھنجي ھرھڪ سر ۾ تمثيل وسيلي پيغام پھچايو آھي. سر سھڻي ۾ تہ اڃان بہ ٿو دعوا ڪري تہ:

جي تو بہت پاتيان، سي آيتون آھين
وڃئو سن لائين، پريان سندي پار ڏي.

اھو برابر آھي تہ ھو پنھنجن بيتن جي ذريعي اھي پيغام پھچائي ٿو جو آيتون آھن ۽ حقيقي راز ڏي وٺي ٿيون ھلن ۽ ھادي بڻجي، محبوب حقيقي سان ملائڻ جو ذريعو ٿيون بڻجن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انهيءَ خيال ڪان اڇو تہ سر معذوري کي ڏسون.

معذوري جيئن تہ نالي مان ظاهر آهي، معنيٰ: ضعيف، لاچار، يا عذر ڪرڻ واري. هن سر ۾ جيئن تہ شاه صاحب مسئي جي لاچاري، مجبوري ۽ عذر جو بيان ڪيو آهي ۽ سندس هيڻائي ۽ ڪمزوريءَ جو ذڪر ڪيو آهي، ان ڪري مٿس نالو معذوري رکيو ويو.

روحاني راز اهو اٿس تہ حق جي جستجو ۾ هڪ موذي ملعون يعني نفس رڪاوٽون وجهي ٿو ۽ هر راهہ تي مقابلو ٿو ڪري. انهي دشمن کي رفع دفع ڪرڻ جو راز هن سر ۾ بيان ڪيو ويو آهي.

دنيا جي مشابهت ڍُونڊ سان ڏني وئي آهي ۽ ڪتو نفس آهي، جو وري انهي ڍونڊ يعني دنيا جو طالب آهي. جيئن شاه صاحب فرمائي ٿو، تہ:

ڪتو طالب ڍونڊ جو، اسين ڪُتي ڪيرَ
ڇهَنِي آهي ڇيرَ، ڪاوائي جي ڪَنَ ۾.

ڪتو ڪُرڙي هڏيون، جوانمرد جگر کاءِ
”اَلدنيا جِيفَۃ وطَلابُها ڪِلاب“ اي هيئن مڃ لاءِ.

ڪتي کي قبضي ۾ رکڻ يا ڇڏڻ سالڪ جي هٿ وس آهي. خود ڪتو پنهنجي عاجزي بيان ڪندي چوي ٿو تہ مان مجبوراً سالڪ (انسان) جي پَچَ تي ڀَهان ڀؤنڪان ٿو، ورنہ مون کي نازمان ليکيندا.

سگهان سينڊارڏا، ڀچئا ڏسي ڀهن
ڦرڏا نہ فرمان کان مُڙ تہ مونيٽڙن
ڪونهي ڏوهہ ڪتن، ڏاڪارڏا ڏاڙهين ٿا.

ڪتي کي قبضي ۾ قابو رکڻ لاءِ سدر سيڻن جي سنگ جي ضرورت آهي. پليت نفس کي سَڌن کان روڪڻ لاءِ، ڪامل مرشد جي قرابت ۽ ريساڻي راڪڻ جي رفاقت گهرجي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سڏ ۾ سڱ ڪري، پَرڪنديُن پياس
ڪير برهمڻ ڪُنِ جي، ڪَير چائي ڪياس!
هُنڌَ نه سڃڌ سڃاسِ، هُن پَرِ ڪيس پڌري.

ڪم قرابت جُن جي، هتي آيم هي
رِفاقت راڪڻ، جي پهتيس پاهڙ سي.
ماڙهُو مُلاحِظو ته جو، ڪيچ نه ڪندا ڪي؟
ذاتِ نسورياڊي نيي، پر سڏ ۾ سڱ ٿئو.

سسئي چوي ٿي. آءٌ ڪير هيس، ڪنهن ٿي مون سڃاتو. آءٌ ته هڪ ڪنيءَ جي گهر پليس، ڪنهن ٿي سڃاتو ته آءٌ برهمڻ جي ڌي آهيان. پوءِ جڏهن پنهون سان سڱ ٿيو ته آءٌ پڌري ٿيس. ڪامل مرشد جي جڏهن رفاقت ٿي ته هدايت ٿي.

سڏ جو مطلب آهي ڪامل مرشد. برهمڻ ۽ ڪنياڻي ذات مان مراد آهي سسي جي سڃاڻپ ۽ مائٽي. هوت مان مراد آهي مطلوب. الله سان وصال، هوت ڏي هلڪي ٻار هلڻ، خچر ڪي ''لا'' جي خنجر سان نهوڙي نيڻ، ننگر مان ننگي ٿي نڪرڻ، سڪ سان سنگهر لتاڙڻ، وندر ۾ ووڙ وجهڻ، گسان نه گسڻ، نيڻان نندون ڪيڻ ۽ خودي ترڪ ڪرڻ جي سڏ ۽ سونهپ، مرشد وٽان ئي ملي سگهندي.

هونداڻ هوت پري، اوڏو آ آڻ هوند ڪي
ساڃن ڏن مري، ''لا'' ۾ لڌين جي.

لائي خنجر ''لا'' جو، هن خچر ڪي هڻ
سڏن جيون، ميد جي، وٽون سپ وڪڻ
پير پروڙي ڪڻ، ته هلڻ ۾ هوري وهين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هوريءَ هاڙهو لنگهيو، مُنڌي مُوسٽ چنڊ
"لا" سان آئي لڏ، "ڪين" رساڻي ڪيچ کي.
وري ننگر مان ننگي ٿي نڪرڻ، سڪ مان سنگهر
لتاڙڻ ۽ گسان نه گسڻ جو مثال ٿو ڏئي.

هلندي هاڙهو مٿي، گسان تان مَ گُسان
لکين تان لطيف چئي، رڙهي مان رسان
پنهون ڀال پسان، وهان تان نه وسِ ٿيو.

ڪنڌا سون ٻيرن ۾، لکين لڪ لڳن
آگر آگوني نه سڙي، ڇپون پير ڇنن
ويندي ڏاهه ٿرين، جتي جات نه ڀائيان.

جنهن کي جانب جي جمال جو جلوو ڏسڻو آهي، تنهن کي روحاني رهبر جي رهنمائي هيٺ اهي آسر اکين تي ڪٿي "آجلان اکيءَ اڄ مرڻو" آهي:

مري جيءُ ته ماڻيين، جانب جو جمال
تيئن هنڌ حلال، جي پنڌ اهائي پارئين.

مَر ته موچاري ٿئين، جيئن آڏو جتَ
هاري ڪر همت، ته ڏينهي دمُ دوسُ لهين.

ٻر ۾ ٻچي پريءَ کي، مري نه چاڙي وءِ
"موتوا" منڌ نه سوءِ، ڪچاڙا کي ڪاڻيين.

"جي هونءِ هوت هزار ته ٻاڙج ڪو مَ ٻنهون سين" جي مصداق سالڪ کي شرڪ کان حذر ڪرڻو آهي. جيتوڻيڪ جيڪي لاڻ لوح ۾ لکيو آهي، تنهن مان ذرو به ضايع نه ٿيڻو آهي، ته به سالڪ کي ٿڌيءَ توڻي تتيءَ ڪاهڻو آهي:

توڙي وَلاڙون ڪرين، توڻي هلين وکَ
لکئي منجهان اک، ذرو ضايع نه ٿئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جتي جيتريون، لکيون اوح قلم ۾
تتي تيتريون، گهڙيــون گهارڻ آئيون.

اهو ته آهي قسمت تي ۽ خدا جي حڪم تي سر نمائڻ ۽ تسليم ڪرڻ ته جيڪي قدرت لکيو آهي سو ٿيندو ۽ جيڪي "لکيو منجهه نراڙ، قلم ڪپاڙيءَ نه وهي"، ٻر ساڳئي وقت ماٺ ڪري ويهڻو نه آهي. ٻنهنجي محنت ۽ مشقت جاري رکڻي آهي، جيئن جانب جو جمال حاصل ٿئي. جيتوڻيڪ سسئي لاچار هئي، پر آن هوندي به سچو بار پاڻ تي کنيائين. جيئن محبوب کي ملي.

ڪيائين ڪيچين لءِ، جسو جـــلاوت
ڇڏي ڀينرن ڇپرين، هاري ســـپ حجت
هئي نمائي نست، ڀنـــڌ وڌائين پاڻ تـــي.
سپ ميهنا پاڻ تي کنيائين، سپ مدايون پاڻ تي مڃائين.
ڇـوني م مر جري ٿئي، پر جي مڏ سڻين
مر منهين کي ڏين، ماڙهو اڇئو ميهڻا.
پر وري چوي ٿي ته:

ماڙهو ڏيئي ميهڻا، مون کي ڪندا ڪوه
جه ڇوري ۾ ڇوه، سا ٿڙون ڏيندي ٻير تي.

ديدار سينگاو کان پلو آهي، تنهنڪري هوت ٻنهون جو ديدار سينگاو کان بهتر آهي، وصل وڇائيندڙ ۽ ڏهاڳ ڏيارينڌڙ مٺي تي موهجڻ نه گهرجي. بلڪ سڄڻ خاطر سر جي سٽ سهڻ يا ساهه صدقو ڪرڻ، عين سعادت سمجهڻ گهرجي.

شاهه صاحب چوي ٿو ته طالب کي حق جي طلب ۾ تيسين هنڌ ۾ "هي ٻيي" ٻڪارڻ گهرجي، جيسين ملڪالموت اچي. اهو موت هڻ کي برئين پر پيرڻءَ تائين پهچائيندو آهي هڻ کي "مر ته موچاري ٿئين" جي امر تي عمل ڪرڻ گهرجي موت مصيبت نه آهي، موت ته ماه لقا جي منهن مقابل وڃڻ جو وسيلو آهي:

سٽري جيءَ نہ ماڻيين، جانب جو جمال
ٽيئين هُنهن حلال، جي پنهنجي احڏي پاريئين.

لاچاري ۽ عاجزي جو بيان ڪندي شاه صاحب فرمائي ٿو تہ:

آءٌ نہ ڳنڍي پيريءَ ڪي، سهسين سيج وڏا
هلڻ وير هيئان، ڏيکي شال ڏم ڏيان.

آءٌ نہ ڳنڍي هـري ڪي، مٿان آيو مـوت
واجهائيندي ورهہ ٿيا، هڏ نہ ڳنڍئم هوت
جيڪس ٿينديس فوت، ڦنا هـڻ فــراق ۾.

وڏيل ٿي وايون ڪري، ڪُل ڪوڪاري
هڻ ٻئِ پنهنجا سارئا، هي هنجون هڏن لئي هاري.

هاڻي اچو تہ ڏسون تہ سسئي جو تمثيلي بيان ڪٿي ٿو نئين ۽ ڪهڙو روحاني راز آهي.

سسئي مان مراد آهي اُنهي سچي طالب ۽ عاشق جي، جيڪو هن دنيا جي هر مشڪلات کي منهن ڏيڻ لاءِ تيار ٿي ٿو بيهي ۽ پنهنجي حقيقي محبوب سان ملڻ لاءِ ڪوشان آهي. دنيا جو خوفناڪ منظر، هاڙهي جبل ۽ ڪورڙ جا ڏکيا ۽ اڻانگا گهٽ سندس لاءِ ڪجهہ بہ نہ آهن. اهو مصنوعي آهي. موٺل جي ڪاڪ وانگر ڪهس اجايو ديچارين ٿا. اهي جبل جي هر وقت طوفان ڪڙا ڪري بيٺا آهن، خطرن کان خالي نہ آهن. انهن جي طالب کي ڪابہ پرواه ڪانهي.

پنهون مان مراد آهي مطلوب جي، حق جي، حق کي پائڻ ۽ مشاهدي ماڻڻ جي.

ڀونڀور مان مراد آهي دنيا جي. هن دنيا ۾ ڪئين طلسم موجود آهن، جن کي ڏسي انسان بي خطا ٿي وڃي ٿو ۽ عقل شعور وڃائي ٿو وهي. پر حقيقت ۾ اهو ڀونڀور آهي.

ڪتي مان مراد آهي نفس جي. جيئن ڪتو پليد آهي

نفس به پليد آهي ۽ هر وقت ڏوڙنديو جو طالب آهي، يعني دنيا جو طالب آهي.

سسئي ۽ پنهون، آهي عاشق ۽ معشوق آهن، جن کي ڪائنات جي خالق ازل جي ڏينهن کان وٺي معنوي حسن ۽ حقيقي عشق جي دولت سان مالا مال ڪري ڇڏيو.

سسئي ۽ پنهون پڻ طالب ۽ مطلوب انهي پريت جي وحداني پيچري جا پانڌيئڙا آهن، جيڪو ازل کان قائم آهي.

هن مجازي عشق جي قصي ۾ حقيقي عشق جو راز سمايل آهي. پڻ سڄي داستان وانگر هن آڪاڻي ۾ هڪ تمثيل وکيل آهي.

وري چئجي ته سسئي مان مراد آهي سالڪ جي، جو پنهور يعني دنيا جهڙيون نعمتون ترڪ ڪري، وندر ۽ وڻڪار ۾ مشڪلاتن يعني طريقت جي سفر جي ڏاڪڙن سهڻ بعد وڃي مدڪ الموت ماڻي ٿو.

سسئي جا ٽي دشمن آهن: ڏاگهاڙ ڏير ۽ ڏونگر. ساڳي طرح انسان جا به ٽي دشمن آهن: نفس، دنيوي تعلقات ۽ خودي.

سالڪ کي انهي ٽي مطيع ڪرڻو آهي. هن کي صوفي طريقي جون ست ماڙيون، يعني: طلب، عشق، معرفت، استغنا، توحيد، حيرت ۽ فقر لنگهي محبوب جي هستيءَ ۾ حل ٿي ابدي حياتي حاصل ڪرڻي آهي.

شاه صاحب سسئي کي رستي ۾ هلندي هلندي جا تحسين ۽ آفرين ڪئي آهي، سا سالڪ کي گويا تڪڙي هلڻ جي تلقين ڪئي آهي.

شاه صاحب پڌائي ٿو ته جيئن سسئي جهڙي ضعيف زائفان، اڃايل ۽ اڻڄاڻ، نه جبلن جي لڪن جي آشنا، نه رستي جي واقف، جنهن جا مخمل جهڙا نرم پير، هڪ آدمزاد پنهون جي مجازي عشق ۾ محل ۽ محلات، نوڪر ۽ پانهيون، طعام ۽ آرام، پنهور ۽ پاڻ، عزيز ۽ خويش، جيڏيون ۽ سرتيون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڇڏي نڪري پيئي ۽ جبلن ڪان به نه ڊڄي، ٻرن ٻيلن ڪان به نه ڪنبي ۽ آخري مقصد کي پهچي، تيئن تون به اي طالب مولي! عيش ۽ آرام واري ماحول کان نڪري پئو ۽ وڃي الله کي پهچ. وات جون تڪليفون سهه ۽ حق جون منزلون، طلب ۽ توڪل، استغنا ۽ خودي، توحيد ۽ تجربي ذريعي طيء ڪر، معرفت ۽ حقيقت لنگهي وڃي اتي نڪر.

پروفيسر گربخشاڻي چوي ٿو ته: جهڙي طرح سهڻي ميهار جي ڳالهه ۾ تمثيل وڪيل آهي، تهڙي طرح سسئي پنهون جي قصي ۾ به هڪ وڏي تمثيل سمايل آهي. فرق رڳو اهو آهي جو سهڻي جي ڳالهه ۾ دنيا ۽ طريقت جي سفر جي ڏاکڙن کي درياه سان پيٽيو ويو آهي ۽ سسئي جي ڳالهه کي دنيا جي ۽ طريقت جي مشڪلاتن کي رڻ پٽ ۽ ڏونگر ۽ ڏاڙهي سان مشابهت ڏني وئي آهي.

مرحوم غلام محمد شهواڻي، جيڪو منهنجو استاد به هو، ان پڻ ڊاڪٽر گربخشاڻي سان اتفاق راءِ ڪيو آهي ۽ چوي ٿو ته: جيئن سسئي ڪيترين دور دراز منزلن، جهڙوڪ وندر، ونڪار، ڏونگر، ڏاڙهي وغيره مان لنگهي، نيٺ وڃي موت جو مشاهدو مانيو، تيئن سالڪ کي به صوفي طريقن جون ست منزلون طيء ڪري، ابدي حياتي حاصل ڪرڻ گهرجي.

مولوي غلام محمد ولد محمد خان زئي، جنهن جو رسالو ”منهاج العاشقين“ ڊاڪٽر دائود پوٽي مرحوم ترجمو ڪيو، تنهن مان پڻ سسئي ۽ پنهون جا ڪنايا ملن ٿا، جي هتي ڏيڻ ضروري نه ٿو سمجهان.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

صوفي نيڀراج سوٽهر

روحاني راز

سڄاڻي جي سيد ڇٽي، آهي سڌ سيئن
هوند نه هت ڏٺن، پر قرابت ڪم ڪيو.

لاکيڻي لطيف عليہ رحمت جن ڇاسندي چار هئا. سندن فقيري ۽ فقر ڪان هر سنڌ واسي بخوبي واقف آهي. سندن سچو خاندان فقيري ۽ فيض جو صاحب رهيو آهي. سندن تڙ ڏاڏو حضرت شاه عبد الڪريم عليه رحمت، سندن والد ماجد حضرت شاه حبيب عليہ رحمت سڀ وڏا عالم درويش ۽ شاعر رهيا آهن. پاڻ به آهي ئي اڳين جون آڳون موڪيندي، هن دنيا ۾ انسان ذات لاءِ نيڪي، پرهيزگاري، انساني همدردي، خدا شناسي ۽ محبوبن جي حڪمن جي پيروي ڪرڻ جي هدايت ڪندا رهيا. آهو مقصد بجاءِ نثر جي بيتن ۽ واين جي صورت ۾ نياڻيندا رهيا.

شاه صاحب عليه رحمت جن سنڌ توڙي سنڌ ڪان ٻاهر جا سفر ڪيا. سنڌ جي چپي چپي ۾ چڪر لڳايا. پاڻ وچائي پاڻ پتوڙيو ۽ پچايو. پاڻ الاهي عشق جو سمنڊ هئا، آڪير ۽ سڪ جو بحر بي انت هئا.

ڪڏهن ماروئي تي مارن ۽ ملير لاءِ، ڪڏهن سوهڻي تي پنهنجي ميهار لاءِ، ڪڏهن مومل تي پنهنجي راڻي لاءِ راز سليا ۽ سمجهايا اٿن. سسئي جي راه جا پاڻ خود پانڌيئڙو ٿيا. انهيءَ راه تي ڏي دفعا پنڌ پنيا، سفر سٺيا، جبل جهاڳيا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ ڏونگر ڏوريا هئاڏون. ڪيڻ سسئي جي جستجو پسند پيل هئي. تنهنڪري ئي سسئي کي پنجڻ سڙن ۾ ڳايو اٿن. شاه صاحب عليه رحمت کي هڪڙي سچي مسلمان ۽ صوفي شاعر هئڻ سبب پنهنجي حقاني محبوب لاءِ اندر ۾ لوچ ۽ لوچ هئي، جيڪا سسئي جي روپ ۾ تمثيلي طرح بيان ڪئي اٿن. سندن سمورو ڪلام ساڳئي ئي مقصد جي تنوار ۽ تات آهي. سر سسئي ۾ به اهوئي مقصد سمايل آهي.

سسئي کي طالب ۽ پنهون کي مطلوب جي حيثيت ۾ پيش ڪيل آهي. پنهور مان مراد هڻ دنيا جي ورتي اٿن. ڏونگر ۽ پهاڙ، ڏکر ۽ چپر، مرن ۽ جانورن مان مراد اهي ونبڪون آهن، جيڪي محبوب حقاني پنهون تائين پهچڻ ۾ حائل آهن.

اج جي زير بحث سر معذور ۾ به ساڳي تمثيل آهي. هڻ سر ۾ سالڪ کي سسئي مان ڳالهائيندي، محبوب جي اڳيءَ ڪاهڻ لاءِ هدايت ڏا ڪن ته جيڻن سسئي پنهنجي پنهون جي ڳولا ڪرڻ ۾ ڪيسر ۽ سستي نه ڪئي ۽ ”سياڻ“ جي آسري نه ويئي، تيئن تون به ”فردا“ جي واٽي ڇڏي ”اج“ ئي خيال پنهنجي حقيقي محبوب ۾ گم ڪر ۽ سسئي واري سڪ ۽ آڪير پاڻ ۾ پيدا ڪر. فرمائين ٿا ته:

جهلي تان نه رهان، ڏاران پسڻ پريڻءَ جي
آپر عاجز آهيان، لالڻ جان نه لهان
فردا مون ڦٽي ڪئي، وعدي ڏي نه وهان
صباح سيڻءَ نه سهان، خواه ميڙيئڻ خواه ماريئڻ.

اج ئي سسئي وانگر پنهور جا سڪ ڇڏ، ويس وڳا هار سينگار ڦٽا ڪر، آٽي نفس کي سار، وصل لاءِ وڙول وجهه. فرمائين ٿا ته جيئن سسئي آري جي آڪير ۾ خود عشق ۾ گم ٿي ويئي، تيئن تون به صرف سچو عشق ٿي وڃ. متان پوءِ توکي ڇوٽو پوي:

آءُ نہ گڏيس پرينءَ کي، عمر تان ويئي
ولهي ڏينهن وڃائيا، مرتيون ميئي
ٻيري ۾ ٻيئي، اکيون آريءَ ڏي ڪئي.

آءُ نہ گڏيس پرينءَ کي، ٻوڻيون ٿيو ٻساهه
سڪان ٿي سڪرات ۾، رويو ٻچان راهه
ڪمال م وڃيم ماهه، ڏاران ٻسڻ پرينءَ جي.

هڻ مر ۾ پنهنجي پنهل جي وصال لاءِ اهي ڪيريون ۽ قاعدا ڏسيل آهن، جن مان محبوب ماڻي ٿو سگهجي ۽ سالڪ کي اهي اشارا ڏنل آهن تہ توڻ دنيوي ناهہ تو هہ جوڙ، جنسار، هار سينگار، سينڌ سرمي ۽ پوشاڪون خواهه نفساني خواهشن ۽ سڌن کان ٻاهو ڪر، ڇو تہ اهي سڀ شيون تنهنجي وصال ۾ ويڇو وجهنديون. مثال ڏيئي سمجهايل آهي تہ:

وصل تنهن وڃائيو، سينڌ سرمي سين ءَ
سا لوئي ليلان جيئن، منيو جنهن ميٽ ڪيو.

سالڪ کي اهو اصول يا ڏس ڏنا، آهي تہ:

سڀ نندگيون ٿي نکرو، پرهڻ ڇڏي ٻوءِ
سا سهند مڙنئان هوءِ، ڪهي جا ڪين ڪئي.

سڀ نندگيون ٿي نکرو، لالچ ڇڏي لوڀ
سپريان سين سوڀ، نندون ڪندي نہ ٿئي.

سالڪ کي جيڪو ٻيو اشارو ڏنو ويو آهي. سو آهي ٻاڻ کي شرڪ ۽ غير کان بچائڻ ۽ پنهنجي محبوب سان ٻئي ڪنهن کي متُ نہ ٻاڻڻ. ڇاڪاڻ جو شرڪ عظيم گناهه آهي: شرڪ ڪرڻ سان يقين قائم نہ رهندو. جيڪڏهن سسئي پنهون سان ڪو ٻيو غير مرد ٻاڙي ها تہ ڪيس پنيور ۾ هزارين مرد ملي سگهيا ٿي. شاهہ رحہ جن فرمائين ٿا تہ:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏسڻ ڏکا اڳرو، مٿني آڻ م شڪ
ٽي پانهي، پر اوڻون، پسي لڏ م لڪ
ور پنهونءَ سين پلڪ، ڪوهه پارهن ماهه پيرن سين.

هردم هوت پنهون جو، ڏسڻ پانئج ڏک
ور پنهونءَ سين پلڪ، پڻ پارهن ماهه پيرن سين.

هٿين پيرين مونڙيين، سرج ساهه پساهه
هوت گڏبئي حب ۾ رهبر ڏٺي راهه
جان جان ساڻ ساهه، تان پاڙج ڪوم پنهونءَ سين.

هٿين پيرين مونڙيين، پڙي ڪج پرک
قدم ڪيچ ڏٺين ڏي، پاءِ وڌندي وک
جي هوندءِ هوتن لک، ته به پاڙج ڪوم پنهون سين.

شاهه صاحب عليه رحمت جن سالڪ کي خبردار ڪندي سمجهائين ٿا ته انهيءَ منزل ۾ تنهنجو نفس، جيڪو تو کان ٿلهي متاري خچر وانگر زور پڪڙي ويو آهي، يا جيڪو ڍونڍي ڪائڪ ڪتي وانگر حلال حرام جو هيراڪ آهي، جنهن کي هي لذتون ڇڏڻ ڏکيون ٿيون لڳن، اهو شيطانگيري ڪندو، ڪنڊڪارا مچائيندو، توکي وهم ۽ وسوسا وجهندو، مگر تون پاڻ سنڀالج. انهيءَ کان مرد ٿي جان بچائج. فرمائين ٿا ته:

ڪتو ڪرڻي هڏيون، جوان مرد جگر کاءِ
"الدنيا جيفة و طالبها ڪلاب" اِي هنئين سين لاءِ.

ان کي مارڻ ۽ پنهنجي زير ڪرڻ لاءِ دڳ جي نشاندهي ڪندي صلاح ٿا ڏين ته:

لائي خنجر لا جو، هڻ خچر کي هڻ
سڌن جون سيد چئي، وڻون سڀ وڪڻ
پير پروڙي ڪڻ، ته هلڻ ۾ هوري نه ٿيئين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"لا" جو خنجر يعني لا الله جو ذڪر، انهيءَ ۾ اهڙو سحر ۽
مست سنگهڻ ٿي وڃ جو اهو نفس ڀاڃهي ٿي فنا ٿي وڃي ۽
پوءِ تون آرام سان فنا في الله يعني جيئري فنا ٿي وڃڻ جو
ماڳ ماڻي سگهندين. ان لاءِ خاص تنبيهه ڪندي فرمائين ٿا:

اجهلان اڳي ئي سسئي، منڊ جيئرياڻي سر
ڏوليان تنهن ۾ ڏر، جنهن روح وڃايو راهه ۾.

سر ته موچاري ٿيئين، اجهلان اڳي اڄ
جان ڪي هئين جيئري، منڊ پنهوران پيچ
پنهون سان پهچ، ته ملڪ الموت ماڻيين.

ملڪ الموت ماڻڻ اها اتاهين منزل آهي. جڏهن ڪوبه سالڪ هن پنهور ڪان پڇي نڪتو، تڏهن ان کي هيءَ حياتي بار محسوس ٿيندي ۽ هو چاهيندو ته جلد هن پنهور جو بند بيدا ٿئي ته آءٌ وڃي وصالي ٿيان. چاڪاڻ ته مرڻ کان پوءِ واري حياتي محبوب سان ميلاپ واري هوندي. شاه صاحب جن به تصديق ڪندي فرمائين ٿا ته: "منڊ مرڻان پوءِ، پهچندينءَ پنهونءَ کي."

هن سر ۾ شاه صاحب انهن نڪتن سان گڏ اهو به سالڪ کي سمجهايو آهي ته متان ڪوڙائي، ڪچائي يا ڪُوڙائي ڪري پنهنجي رهبر، بوراڻو يا ڏٽي کي گلارو ۽ مياري ڪري ويهين. متان پوءِ تو لاءِ چوڻو پوي ته:

تو ماماڻي سسئي، مرڻ ڪيو مردار
ڪپر ميڻ ڪوهيار، لوڻي تو لڄائيو.

اهو اشارو آهي ته سالڪا تون هڪو پختو ۽ سچو رهج، متان پرڻ ڇڏي ڪپر ڪري وجهين، پاڻ به مياري ٿئين ۽ پنهنجي بوراڻو کي به لڄارائين. انهيءَ وڏ يا عيب کان بچڻ لاءِ به اشارتاً فرمايو اٿن ته پختگي سان پنهنجي محبوب رهبر بوراڻو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي حڪمن جي پيروي ڪر، سندن فرمان سان بدل وڃ، انهيءَ ۾ ڪوتاهي نه ڪج. فرمائين ٿا ته: ”ٻڌيا نه فرمان ڪان، ملهه نه موتيئڙن“

فرمانبردار ڪتا، جيڪي جانور آهن، اهي به پنهنجي مالڪ وٽ پاڻ کي پيارو بڻائي ٿا وٺن، ته پوءِ تون ته انسان آهين، فرمانبردار رهندين ته توکي جهونڊو جهٽي نه سگهندو، توکان ڪُپر يا ڪُريت نه ٿيندي. اها ئي روحانيت کي روشني ڏيندڙ جوت جلائي اٿن. هي سر چا، مگر سچو ڪلام مالڪ لاءِ مشعل- راه آهي. پنهنجي روح جو راز سليندي، پاڻ مسئي تي فرمائين ٿا ته:

سڌر ميں سگ ڪري، ڀر ڪنڊين پياس
ڪير برهمڻ، ڪن جي، ڪير چاڻي ڪيٺاس
هوند نه سنڌ مياسِ، هن پڙيين ڪيس ڀڌري.

الحاج رحيم بخش "قمر"

روحاني راز

دنيا جي عظيم روحاني شاعر ۽ ولي الله، سيدنا شاھ عبداللطيف ڀٽائي گھوٽ رحمةالله عليه جن جو روحاني رنگ ۾ رڱيل رسالو شريف، لڳ ڀڳ چاليھارن سُرن تي مشتمل آھي. مذڪور رسالي شريف جو ھر ھڪ عنوان سُر سان شروع ٿئي ٿو. ھيءَ سنڌ جو ھڪ باب برڪات ۽ سدا حيات سرمايو آھي، جنھن جو اکر اکر املھ ماڻڪ، جنھن جو جملو جملو جواھر، جنھن جي سٽ سٽ سچا موتي، جنھن جو ھر ھڪ فصل لازوال ۽ با ڪمال، ۽ جنھن جو ھر ھڪ سُر ۾ روحاني راز ۽ سوز سمايل آھي. جنھن جو مضمون مبارڪ اھڙو تہ مفيد ۽ مئيادار آھي، جو نہ رڳو سنڌي جي سيپ ۾ سانڍڻ جھڙو آھي، پر ان سان گڏوگڏ شاھ جي ابيات بابرڪات تي ھوريءَ طرح عمل ڪرڻ سان ھڪ انسان، انسانيت جو عروج ۽ ماڻھپي جو معراج ماڻي سگھي ٿو.

لاکيڻي لطيف رحمةالله عليہ جن پنھنجيءَ ھڪ سورمي سسئي جي صداقت ۽ سچائي جي سھاري ۾ سچا سارا پنج سر چيا آھن، جن مان آءٌ رڳو ھڪڙي سر معذوريءَ بابت ڪجھ سٽون لکي، پنھنجي ھن مضمون کي پورو ڪريان ٿو. "مَعذُوري" اصل ۾ "معذور" آھي، جنھن جي "ي" نسبت جي آھي.

ڀٽائيءَ، گھوٽ جو ڪجھ ڪلام قرآن ڪريم ۽ احاديث

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻاڪ وارن قصن بابت چيو ويو آهي. اهو ئي سبب آهي جو پاڻ پنهنجن بيتن کي آيتن سان تشبيهه ڏيندي فرمايو اٿن:

جـي بيت ڀـــانئين، ســي آيـتـون آهـين
نيـهو ســن لائـين، پريــان سندي پـــار ڏي.

هن سلسلي ۾ سر "معذوري" جي ستين فصل ۾ فرمايو ويو آهي تہ:

آءٌ نـہ ڳڌي پـرين کي، تون ڻو لهين سچ
آءٌ جـي ڏيئين سـنـيـهـا، نيئي پـريـان ڏج
وجـي ڪيچ ڇڱج، تـہ ويچاري وات مُئي.

آءٌ هتي ستئين ڀلاري بيت ۽ ٻين اهڙن بيتن جي رڳو تت، تشريح ۽ مراد بابت اکان ٿو. هتي پرين يا پنهونءَ سان مراد آهي خاتم الانبياء سيدنا محمد مصطفيٰ صلي الله عليه وسلم جن جي ذات با برڪات. سسئي مان مراد آهي عموما سمورا عاشق ۽ خصوصاً هڪ صحابي حضرت جندع بن غمره رضي الله تعاليٰ عنه، ۽ ڪيچ مان مراد آهي محبوب مدنيءَ جو مبارڪ ۽ متبرڪ مدينو منوره.

شاهہ سائين ستئين بيت ۾ "سر دلبران" وانگر هڪ صحابي سڳوري جي صداقت، ايثار ۽ آڪنڊ جي تصوير ڪڍي آهي. اهو قصو هيٺين مختلف عربي تفسيرن ۾ آيل آهي:

تفسير ابن عباس ص ٧٢، مطبوعه المشهد الحسيني ۾ حضرت عبدالله بن عباس رضي الله تعاليٰ عنهما. تفسير خازن شريف ص ٤٨٥ جلد اول ۾ علامه علي بن محمد بن ابراهيم بغدادي. تفسير روح البيان شريف ص ١٧٢، جلد ثاني ۾ علامه اسماعيل حقي رحمة الله عليه. تفسير ابن ڪثير ص ٣٧٢، جلد ثاني، مطبوعه بيروت ۾ علامه اسماعيل بن ڪثير القرشي رحمة الله عليه. تفسير جلالين شريف ص ١٨٤، مطبوعه بيروت ۾ علامه جلال الدين رحمة الله عليه. تفسير صاوي شريف ص ١٧٢، جلد ثاني ۾ علامه شيخ احمد صاوي مالڪي رحمة الله عليه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾ پيش مفسرين ڪرام پنهنجي مختلف تفسيرن ۽ احاديث پاڪ تان نقل ڪيو آهي، جن مان جيڪو خلاصو مفهوم هي آهي، ملاحظه فرمائيندا:

"رجل من بني ليث مريض ڪبير، يقال له جندع بن ضمره (رضي الله عنه) فقال و الله ما آنا ممن استثني الله عز و جل فانني لااجد حيله ولي من المال ما يبلغني الي المدينة و بعد منها والله بيت الليلة بمکه اخرجوني فخرجوبه علي سرير حتي آتوا به التنعيم فادرڪته الموت فصفق بيمينه علي شماله ثم قال اللهم هذه لڪ و هذه لرسولڪ ابايعڪ - الخ."

مٿئين عبارت جو خلاصو هن ريت آهي: حضرت جندع رضي الله عنه هڪ پوڙهو صحابي هو، جيڪو اوچتو بيمار ٿي پيو. ڪيس رسول الله تعاليٰ عليه و آله وسلم جن جي ازلي عشق جي امنگ اهڙو ته بيقرار ڪري ڇڏيو جو هو انهيءَ پاڪ ۽ مبارڪ شهر ۾، جنهن ۾ بيت الله شريف، صفا ۽ مروه، آب زمزم، حجر اسود، عرفات، منيٰ ۽ مزدلفه وغيره جهڙا مبارڪ مقامات هوندي به سندس دلي تمنا هئي ته هو زندگيءَ جا آخري ڏينهن، رحمة للعالمين جي حضور پر نور يعني پرين جي پاڙي ۾ رهڻ جي سعادت حاصل ڪري، ۽ سندس وصال مڪي شريف جي بدران، مديني منوره ۾ ٿئي. انهيءَ اڪنڊ جي شدت ڪان هن پنهنجي چئني پٽن کي سڏي چيو ته خدا جو قسم هينئر مڪي شريف ۾ هڪڙي رات به رهي نٿو سگهان. ان ڪري مون کي هينئر جو هينئر مديني شريف ڏانهن وٺي هلو.

ياد رهي ته ان وقت لارين ۽ موٽرن جو نالو نشان به ڪونه هو، انهيءَ ڪري سندس پٽن، سندس چوڻ مطابق کيس هڪ کٽولي تي کڻيو ۽ مديني منوره طرف روانا ٿي ويا. ايستائين جو جڏهن هڪ منزل تنعيم وٽ پهتا، تڏهن اتي هن عاشق رسول تي موت جا آثار نمودار ٿيڻ لڳا، پاڻ

پنهنجي پٽن کي چيائين ته مون کي هيٺ لاٿو وڃي. سندس چوڻ موجب، سندس ڪنولو ڪلهن تان لاهي ڌرتيءَ تي رکيو ويو ۽ مٿس سڪرات جاري ٿي ويئي ۽ هيءُ سچو عاشق پريءَ جي پسڻ لاءِ پويان پساهه کڻي رهيو هو، جنهن جي محبت، معذوري ۽ بيوسيءَ جي تصوير پنائي گهوٽ اڳها هيئن ڪئي آهي:

آءٌ نه گڏي پريءَ کي، پرويون ڏيو پساهه
سڪان ٿي سڪرات ۾، رويو پچان راهه
شال م وڃيم ساهه، ڏاوان پسڻ پريءَ جي.

انهيءَ دوران حضرت عزرائيل سندس پاڪ روح قبض ڪرڻ لاءِ ڪيس ويجهو ڏٺو ۽ سندس روح جي رتا ۽ هن جي مراد کي مارڻ لاءِ منهن ڪيئو. لاکيڻي لطيف جڻ انهيءَ منظر جو ذڪر هن ريت ڪيو آهي:

آءٌ نه گڏي پريءَ کي، آيو عزرائيل
جهورائي سين جيڏيون، نڪو قال نه ڏيل
آيو موت دليل، ماريندو مراد کي.

بهر حال پنائي گهوٽ هن سچي عاشق جي انتهائي عشق ۽ فراق جو نقشو هن ريت چٽيو آهي:

آءٌ نه گڏي پريءَ کي، مٿان آيو موت
جيڪس ڏينديس فوت، فنا هن فراق ۾.

ان وقت ”ويو سج وڻن تان، واسين ڏيئي رڳ“ جي مصداق گويا سج هڪ سونهري ۽ خوبصورت ويس ۾ ملبوس ٿي، هڪ سوني ٿالهه وانگر سرڪي ۽ لهي پنهنجي پالڻهار ۽ سبحان کي سجدو ڪرڻ وارو هئو ته ڪيس مخاطب ٿيندي عاشقانه ۽ عاجزانه انداز ۾، سيدالمرسلين صلي الله عليه وسلم جن ڏانهن سڪ ۽ صداقت وچان سلام ڏيڻ لاءِ افسوس ۽ حسرت مان هيئن چيو:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آءُ نه گڏي پرينءَ کي، تون ڏو لهين سِج
آءُ جي ڏيئين سنيها، نيئي پرِيان ڏِج
وڃي ڪيچ چئج، ته ويچاري وات مُئي.

نه رڳو ايترو بلڪه هن سچي عاشق پنهنجا پويان پساهه خاص پرينءَ جي پسڻ ڪاڻ پئي ڪنيا، انهن پوئين پساهن ۾ هن پنهنجو ساڄو هٿ، کابي هٿ تي رکيو ۽ عرض ڪيو ته: الاهي! مان تنهنجي ۽ تنهنجي رسول ڪريم جي هٿ تي بيعت ڪريان ٿو. اهي آخري لفظ اچاريندي، هو وصال ڪري ويو. سندس روح پُر فتوح، پنهنجي پالڻهار ۽ اپائڻهار ڏانهن پرواز ڪري ويو.

هن عاشق جي وصال جي خبر جڏهن پاڻ سونهارن صلي الله عليه وسلم جن، پنهنجن صحابن سڳورن سان ڪئي، تڏهن افسوس وچان چوڻ لڳا ته: ڪاش! هو ويچارو اوهان تائين پهچي ها ته ڪيس ڪيترو نه ثواب ۽ اجر عطا ٿئي ها! تڏهن هيٺئين آية ڪريمه نازل ٿي:

و من يخرج من بيته مهاجراً الي الله و رسوله ثم يدرکة الموت فقد وقع اجره علي الله وڪان الله غفوراً رحيما.

ترجمو: ۽ جيڪو الله تعاليٰ جي واٽ ۾، ۽ سندس رسول عليه السلام ڏانهن هجرت ڪندڙ ٿي، پنهنجي گهر کان نڪرندو. پوءِ ڪيس موت پهچندو، تنهن جو اجر بيشڪ الله تعاليٰ تي لازم آهي ۽ الله تعاليٰ بخشڻهار مهربان آهي.

مٿئين آية مبارڪ جو شان نزول جمهور مفسرين جي قول مطابق، مٿي ذڪر ڪيل حضرت جندع رضي الله عنه جو، رسول الله صلي الله عليه وسلم جن جي سڪ ۾ پنهنجي گهر کان هجرت ڪري نڪرڻ ۽ واٽ تي وصال ڪري وڃڻ آهي.

مخدوم جهاني مجتهد حضرت محمد هاشم ٺٽوي رحمة الله عليه پنهنجي هڪ ڪتاب نالي ”حيات القلوب“ ۾ لکيو آهي ته جيڪو ماڻهو بيت الله شريف جي زيارت ۽ سيد عالم صلي الله

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عليه وسلم جن جي سڪ ۾ پنهنجي گهران هجرت ڪري نڪتو ۽ مديني مبارڪ ۾ پهچڻ کان پهريائين وات تي وصال ڪري ويو ته ڪيس الله تعاليٰ هر سال حج جو ۽ رسول الله صلي الله عليه وسلم جن جي زيارت جو ثواب عطا ڪندو رهندو.

بهر حال مديني جي مير جي محبت، اسلام ۽ ايمان جو روح آهي. جاڪاڻ ته سندن ارشاد مبارڪ آهي ته: ان ذات گراميءَ جو قسم، جنهن جي هٿ ۾ منهنجي جان آهي، تيستائين اوهان مان ڪوبه شخص مؤمن ٿي نٿو سگهي جيستائين مان ان کي، ان جي پيءَ، پٽ ۽ سڄي دنيا جي ماڻهن کان وڌيڪ پيارو نه ڏيندس. هيءُ آهي پنّائي گهوٽ رحمةالله عليه جن جي چيل مير ”معذوري“ جو روحاني راز ۽ رمزون.

اهڙيءَ ريت لطيفي لات ۾ ڪم آندل ڪناين ۽ اشارن کي قرآن ڪريم ۽ احاديث پاڪ جي روشنيءَ ۾ شرح ڪرڻ مان نه رڳو روحاني راز، مگر اسلام جي هڪ چڱي موچاري تاريخ مرتب ٿي سگهي ٿي. انشاءَ اللهتعاليٰ، آءٌ اهڙي ڪوشش جاري رکندس ۽ هن کان اڳ به اهڙا مضمون لکي چڪو آهيان. شال الله تعاليٰ، سنڌ جي هن عظيم شاعر ۽ عارف جي آيتن تي عمل ڪرڻ جي توفيق عطا فرمائي، آمين!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڊاڪٽر پروفيسر غلام رسول بلوچ

تاريخي ۽ ثقافتي پس منظر

واديءِ مهراڻ جي عظيم صوفي شاعر ۽ مشرق جي مايہ ناز مفڪر حضرت شاھ عبداللطيف رحہ ھڪ عظيم وطن دوست جي حيثيت ۾ آنهن عشقيہ داستانن ۽ محبت جي ماندائن کي پنهنجي خيالن جو محور بڻايو آهي، جيڪي سنڌ جي سرسبز ۽ شاداب سرزمين ۾ ڇاول، نپنا ۽ وڌيا ويجهيا آهن. شاھ صاحب پنهنجي سير دوران سڄي سنڌ گهمي ڦري ۽ ڏٺي وائٺي ۽ پنهنجي چشم ديد مشاهدي کي ڪلام جي صورت ۾ بيان فرمايو آهي. شاھ صاحب نہ رڳو سنڌ جي جهر جهنگ، جبل مانرين، ميدان ۽ ڪوهستان، گلن ڦلن، وڻن ٽڻن، ٻوٽن ۽ گاهن جو مشاهدو پيش ڪيو آهي، پر سانئي ۽ سنڌ جي سچن عاشقن جي قصن ۽ ڪهاڻين کي بہ تمثيل، تشبيہ ۽ تلميح طور ڪم آندو. سچي سالڪ کي صحيح ڏس لاءِ و انس ۽ عشق و محبت جون واٽون ۽ پيار جا پنڌ ۽ پيچرا پسندڙ پاڻ ڏيکارڻ جون وصفون ٻڌائيندي، اهل سنڌ جي دلين ۾ محبوب حقيقيءَ جي لاءِ ماڪيءَ کان بہ وڌيڪ ۽ صاف محبت پيدا ڪئي اٿس.

شاھ صاحب جڏهن سهڻي ۽ سسئي يا مومل ۽ مارئي جو ذڪر ڪيو آهي، تڏهن ڪو شاھ صاحب جو نڪتہ نظر قصہ گوئي نہ آهي، پر اهل سنڌ کي آنهن ڪردارن جي ذريعي، جيڪي خود سنڌ جا آهن، آنهي واٽ تي وٺي وڃڻو آهي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيڪو شاهه صاحب جو مطلوب ۽ مقصود آهي، يعني قرب الاهي.
شاهه صاحب سر سهڻي ۾ به هڪ تمثيل رچي آهي، جنهن جو
پس منظر هڪ ڪلاسيڪي ۽ نيم تاريخي قصي ”سهڻي ميهار“
تي ٻڌل آهي. تعجب جي ڳالهه آهي جو شاهه صاحب جي ڪلام
۾ انجام جي پارکن ۽ شاهه صاحب تي تحقيق ڪندڙ ميڻي عالمن
”سهڻي ميهار“ جي عشقيه داستان کي پنجن دريائن جي ديس
جو ڪري پيش ڪيو آهي*، حالانڪ شاهه صاحب جي ”سر سهڻي“
جي مطالعي کان پوءِ جيڪڏهن هيٺين حقيقتن تي غور ڪبو
ته پوءِ اها ڳالهه بنهه غلط ثابت ٿيندي ته ڪو هنن محبت
جي متوالن جو پنجاب جي سر زمين سان ذرو به واسطو آهي.

سر سهڻيءَ ۾ هيٺين ڪردارن جا نالا خاص طور تي
نظر اچن ٿا: سهڻي، ميهار، ڏم، توڏي (جيڪو سهڻيءَ جو پيار
وڃان نالو رکيل آهي) ۽ ساهڙ (جيڪو شاهه صاحب ميهار لاءِ
نالو ڪم آندو آهي).

ڪردارن جي انهن نالن تي جيڪڏهن غور ڪبو ته
معلوم ٿيندو ته ”سهڻي“ لفظ ۾ ”ڻ“ ڪم آيل آهي، جيڪو
سنڌي ٻوليءَ ۾ ته ضرور آهي پر پنجابيءَ ۾ مستعمل نه آهي،
انهيءَ ڪري پنجابيءَ ۾ سهڻيءَ کي ”سوهني“ ڪري سڏيو
وڃي ٿو. ”ڏم“ ۽ ”توڏي“ نالن تي جيڪڏهن ويچار ڪبو
ته پڻ نظر ايندو ته ٻنهي لفظن ۾ ”ڏ“ حرف موجود آهي،
جنهن جو پڻ پنجابي زبان ۾ اچار ڪونهي، انهيءَ ڪري پنجابيءَ
۾ ڏاچيءَ کي ”ڊاچي“ ۽ کيڏڻ کي ”کيڊڻ“ ڪري اچاريندا
آهن. مثلاً: ”ڊاچي واليان موڙ مهار وے“. لطيف سائينءَ ڏم

* محترم غلام محمد شاهواڻي ته ”سر سهڻي“ جي شروعات ۾
لکيو آهي: ”هن سر جو مضمون سهڻيءَ ۽ ميهار جي قصي تي
ٻڌل آهي. هيءَ آکاڻي اصل پنجاب جي آهي.“ شاهه جو رسالو
غلام محمد شاهواڻي- ڇاپو سال ١٩٥٠ع، صفحو ١٧٢.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جو نالو هنن بيتن ۾ ڪنيو آهي:

ٻچي ٻاڙي وارين، ڪوه ڪريندو ”ڏم“
ڪاريءَ رات ڪنهن ۾، آهي ڪانيارن ڪم
هي هڏو ۽ چم، گهوريو محب مهار تان.

سندو ”ڏم“ ڏهڪار، هڏهين ڪونهي هن ڪي
هيءَ ٻانيءَ سين ٻنهنجو، ٻسائي نه سينگار
ڪارڻ منڊ ميهار، ڪاريءَ رات ڪن تري.

نه صرف ايترو پر لطيف سائين سهڻيءَ جو ٻيو نالو ”توڏي“ ۽ ميهار جو ”ساهڙ“ چام پڌايو آهي، جنهن جو پنجاب واري سهڻي ۽ ميهار جي قصي ۾ ڪٿي به ذڪر ڏيل ڪونهي. سر سهڻيءَ ۾ اهڙا ڪيترائي بيت ملن ٿا، جن ۾ انهن ڪردارن جا نالا توڏي ۽ ساهڙ آهن. مثلاً:

توڏيءَ ٻي نه تات، ميهار ٽي سن ۾
جه پڻ پيس رات، هو ساهڙ هوءَ سهڻي.

ساهڙ جا سينگار، سون اڻ ڏٺا اڳي هئا
نڪا ڪن فيڪون هئي، نڪا ٻي ٻچار
ملڪان مهند هئي، ”توڏي“ جي تنوار
مرڪي ساڻ ميهار، لايائين لنئن، لطيف چئي.

هيٺين بيتن ۾ شاه صاحب، ميهار کي ساهڙ ڪري ڪوٺيو آهي.

ڪنڌيءَ آيون ڪيتريون، ساهڙ ساهڙ ڪن
ڪنين سانگو ساه جو، ڪي گهوريس ڪيو گهڙن
”ساهڙ“ سندو تن، سر سهائي گهڙن جي.

چڙن چوري آهيان، سڪ ٿي سهان ڪيئن
ساريان ”ساهڙ“ چام ڪي، ڏهه ڏهه پيرا ڏينهن
ميهار سرڻ سيئن، نير ٻاڌم لينهن جو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سُرج وٽ ميهار، سَتان سوڻين سهڻي
ماهُڙ جا ميڱار، سَتان ڏم ڏيکارئين.

لطيف سائينءَ، سُر سهڻيءَ ۾ جنهن دادلي درياءَ جو ذڪر ڪيو آهي، سو پڻ پنجاب جي پنجن دريائن مان نه آهي، پر سونهاريءَ سنڌ جو سيو ستو سهراڻ آهي، جنهن جو اُن وقت وهڪرو شهدادپور کان هوندو هو. جتي هنن پنهي عشق ۽ محبت جي تاجدارن جي آخرين آرامگاه آهي. شاهه صاحب متوالي مهراڻ جو ذڪر اجهو هيئن ڪيو آهي:

گهڙيا سي چڙهيا، اُئين اُٿيئي
مٿي متي مهراڻ ۾ پٽو ٽپو ڏيئي
ته ميهار مليئي، سنپوڙو سمنڊ سين.

هڪو ڪُنج هِاڻ سين، ڇڳو ڇتائي
ڪچو ڏج ڪلال کي منهن ٽي موٽائي
سو سڻ هنئين سين سهڻيا جيڪي فائق فرمائي
مٿان موجون منجهائي، ساريئي ”مهراڻ“ جون.

سهسين سائر ٻوڙيون، سنڌ ٻوڙيو ”مهراڻ“
وهه وڃايو پاڻ، هٿي ڪنڌ ڪپڻ سين.

سهڻي ۽ ميهار جي قصي مان معلوم ٿئي ٿو ته ميهار سهڻيءَ جي پيءُ ڏُلا وٽ مينهون چارڻ لاءِ نوڪر بيٺل هو، جنهن ڪري مٿس نالو ميهار پيو، پر ان جي برعڪس لطيف سائينءَ جي سر سهڻيءَ جي مطالعي کان پوءِ اها ڳالهه واضح ٿئي ٿي ته ميهار پاڻ خود مال وند ۽ سنگهار يا پاڳيو آهي، انهيءَ ڪري ئي ته لطيف سائينءَ کيس ”ماهڙ چام“ جي نالي سان مخاطب ڪيو آهي ۽ سهڻيءَ پڻ سندس مينهن جي حق ۾ دعا گهري آهي:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"سينهون" هڻن ميهار جون، الا سڀ ٻچن
وڇون جي "ڪيرن" ۾ سدا ٿيون سونهن
مون کي "ماڻڪين"، تانئي هنيو تار ۾.

مري تان مَ ميهار، "وڻان" ولهو مَ ٿئي
"وڇن" جي وچار جو ونگو ٿئي مَ وار
ماهڙ مون مينگار، ماڻهن ليکي مهڻو.

سهڻيءَ جي مطالعي کان پوءِ هي نتيجا نڪرن ٿا ته محبت جو هيءُ ماندان، سنڌ ۾ منڊيو ويو آهي نه ڪِ پنجاب ۾. پنجاب جي شاعرن حضرت وارث شاهه کان وٺي غمناڪ تائين تقريباً ٢٢ شاعرن، جيڪڏهن سهڻي ميهار کي ڳايو آهي ته سنڌ جي ٻئي رومانوي قصي سسئي پنهونءَ کي به ته پنجاب جي شاعرن حضرت هاشم شاهه ۽ وارث کان وٺي صوفي سدارام تائين تقريباً ٢٣ شاعرن پنهنجي ڪلام ۾ پيش ڪيو آهي.

---

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سيد نجف علي شاهه ڪمتر نقوي

لغت ۽ معنيٰ

جنابِ صدر ۽ معزز حضرات! السلام عليڪم

ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز ڪميٽيءَ جي طرفان اڄوڪي ادبي سيمينار ۾، سر سسئي معذوريءَ جي مطالعي جو پروگرام رکيل آهي. اها سڀني صاحبن کي خبر آهي ته مون پنهنجي سڄي حياتي شاهه صاحب جي ڪلام جي ڏکين اکرن جي معنيٰ جي تحقيق ڪندي گذاري آهي، تنهنڪري اڄوڪي محفل ۾ به آءٌ لغت جي موضوع تي پنهنجا چند خيالات اوهان حضرات اڳيان پيش ڪندس.

صاحبِ صدر! اها ڳالهه ڪنهن کان به ڳجهي ڪانهي ته شاهه عبداللطيف ڀٽائي گهوٽ پنهنجي رسالي ۾ جيڪا سنڌي ٻولي استعمال ڪئي آهي، سا اڄ کان اٽڪل ڏيڍ سؤ سال اڳ ۾ ڳالهائي ويندي هئي. ظاهر آهي ته هر ويهن يا پنجويهن سالن گذرڻ کان پوءِ ٻوليءَ ۾ ٿورو يا گهڻو ڦيرو ضرور ايندو آهي ۽ هن وقت ڏيڍ سو سال گذري وڃڻ کان پوءِ شاهه صاحب واري قديمي سنڌي ٻوليءَ ۽ اڄ ڪلهه جي جي عام شهري سنڌي زبان ۾ زمين ۽ آسمان وارو تفاوت پئجي ويو آهي. شاهه صاحب پنهنجي رسالي ۾ جيڪا ٻولي ڪم آندي آهي، ان ٻوليءَ جا هزارها ٺيٺ سنڌي لفظ اڄ ڪلهه جي مروج شهري سنڌي ٻوليءَ ۾ استعمال ڪونه ٿا ڪيا وڃن ۽ انهن ٺيٺ سنڌي اکرن جي عيوض ۾ ٻين ٻولين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جا هم معنيٰ لفظ استعمال ٿي رهيا آهن. هن وقت اهو رجحان اهڙي منزل تي پهچي ويو آهي جو اهڙي رجحان کي صرف روڪڻ لاءِ به سچي حياتيءَ جي جدو جهد ناڪافي ڏيندي. انهي رجحان کي ختم ڪري وري شاه صاحب واري سنڌي ٻوليءَ کي شهري استعمال ۽ ادبي ۽ درسي ڪتابن ۾ رائج ڪرڻ ته ايڏو مشڪل ڪم آهي، جنهن جو هن وقت تصور به نٿو ڪري سگهجي. موجوده وقت جي نهايت اهم ضرورت انهي ڳالهه جي آهي ته شاه عبداللطيف جي رسالي ۽ سنڌس زبان کي اهڙي طرح محفوظ ڪري وڃجي جو ايندڙ نسل نه صرف انهي قديم سنڌي زبان مان استفادو حاصل ڪري سگهي، پر انهي قديم ٻوليءَ جي ڏکين اکرن جي معنيٰ به سمجهي سگهي. مون هن مضمون ۾ شهري سنڌي ٻوليءَ جو اصطلاح صرف انهي ڪري استعمال ڪيو آهي جو مون کي ۽ گهڻن صاحبن کي اها خبر آهي ته سنڌ جي ٻهراڙيءَ جي ڪن مخصوص حصن ۾ اڃان تائين به شاه صاحب واري سنڌي ٻولي گهڻي ڀاڱي ڳالهائي ٿي وڃي.

انهي مختصر تمهيد کان پوءِ آءٌ اوهان صاحبن جي اڳيان، شاه صاحب جي رسالي جي سر معذوريءَ جو هڪ بيت پيش ٿو ڪريان. سر سسئي معذوريءَ جي پهرئين داستان جي پهرئين بيت ۾ شاه صاحب فرمائي ٿو ته:

هلندي هوت ڀنونه ڏي، ڪُهيڄن ڪي ڪونئيون
پهڻ تنين ڀٽ ٿيي، جي لڳي لالڻ لونئيون
سي سهيليون سڪ ڪي، ڇنڇهيون ۽ چونئيون
ٻانيڙا تي ٻونئيون، ته ڪتا ڪينئي ڪيچ جا.

هن هڪڙي ئي بيت ۾، ڪُهيڄن، ڪونئيون، پتڻ، ڪونئيون، ڇنڇهيون، چونئيون، ٻونئيون ۽ ڪينئي وغيره اهڙا لفظ ۽ اصطلاح آهن، جيڪي هن وقت جي شهري، درسي ۽ ادبي سنڌي ٻوليءَ ۾ ڳالهايا ڪونه ٿا وڃن ۽ انهن لفظن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي عيوض ۾ سنڌن هم معنيٰ لفظ ٻين ٻولين مان وٺي انهن کي استعمال ڪيو ويو وڃي. هاڻي جيڪڏهن آءٌ هرهڪ اکر جي ويهي تشريح ڪندس ۽ مثال ڏيندس ته مضمون ايڏو وڏو ٿي ويندو جو ان جي پڙهڻ لاءِ هن ادبي سيمينار جو سڄو وقت به ناڪافي ٿيندو، تنهن ڪري آءٌ هتي انهي بيت مان صرف هڪڙي اکر "پَٽُ" جو تقابلي مطالعو پيش ٿو ڪريان. اهو ننڍڙو اکر سنڌي "الف بي" مان صرف ٻن حرفن "پ" ۽ "ٽ" جي امتزاج مان ٺهيو آهي، جنهن ۾ "پ" تي زبر ۽ "ٽ" تي پيش آيل آهي. جيتوڻيڪ زيرن، زبرن ۽ پيش جي اختلاف مان انهن ٻن حرفن جي ميلاپ مان سنڌي زبان جا ڪيترا لفظ ٺهيا آهن، جي رسالي ۾ عام طرح استعمال ٿيل آهن. مثلاً "پَٽُ" رسالي ۾ ستاويهه دفعا استعمال ٿيو آهي ۽ "پَٽِ" ويهه دفعا، پُٽُ، پَٽ ۽ پِيٽُ وغيره انهن کان سواءِ آهن. پر جيئن ته اڄ اسان کي صرف "پَٽُ" جو مطالعو پيش ڪرڻو آهي، تنهن ڪري جي اسين شاه جي رسالي جو تقابلي مطالعو ڪنداسين ته معلوم ٿي ويندو ته اهو لفظ "پَٽُ" شاه جي رسالي ۾ ٻارهن دفعا استعمال ٿيو آهي ۽ ٽن معنائن ۾ ڪم آيل آهي. شاه جي رسالي موجب پَٽُ لفظ جي پهرين معنيٰ آهي پوٺو يا اهڙو زمين جو سڌو سنئون ٽڪرو، جنهن ۾ ڪوبه ڏنڀ، ڏورو، جبل، پهاڙ، پيٽ يا ڏڙو ڏڪ ۽ گهاٽو جهنگ يا وڏا وڻ نه هجن. اهو مفهوم اڄ ڪلهه جي شهري زبان ۾ "ميدان" جي لفظ مان ورتو ويو وڃي ۽ ڳالهائڻ ۾ به گهڻو ڪري ميدان جو اکر استعمال ٿيو ٿئي، جيڪو اکر ظاهر آهي ته سنڌي ٻوليءَ جو ڪونهي پر ڪنهن ٻي ڌاري ٻوليءَ مان ورتو ويو آهي. پَٽُ لفظ جي انهي پهرين معنيٰ ۾، رسالي ۾ جيڪي بيت ملن ٿا، سي هي آهن. پهريون بيت معذوريءَ جو جيڪو اڳ ۾ به پڙهي آيو آهيان ته:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هلندي هوت پنوند ڏي، ڪُهڻ ڪي ڪونڌيون
ڀڃڻ تنهن "ڀَٽ" تي، جي لئي لالڻ لوئيون
سڀ سهيليون سڪ ڪي، چُنجهيون ۽ چونڌيون
ٻانڌڻ تي ٻوڌيون، تہ ڪتا ڪينئي ڪيچ جا.

سر سهڻيءَ ۾ شاه صاحب فرمائي ٿو تہ:

ڪاري رات، ڪچو گهڙو، نہ ڪا سيڻهہ ساڻُ
وجهي، ويرم نہ ڪري، پريان ڪارڻ پاڻ
محبت ڪي مهراڻُ، منڪي سڀ ڀَٽَ ٿئو.

مرحوم شاهواڻي صاحب، پنهنجي رسالي جي سر سريراڳ ۾ شاه صاحب جو هڪ بيت هن طرح ڏنو آهي:

جهنگ ڪامي "ڀَٽ" ٿيو، لٿي چووان لڪَ
وئي وجودان نڪري، جيڪا دڙي دڪَ
هڪ سڄڻ ٻي سيڪَ، ٻئي پهتا ٻاڻ ۾.

ساڳئي مضمون وارو هڪ ٻيو بيت بہ سر ڪاهوڙي ۾ ملي ٿو:

جهنگ ڪامي پٽ ٿيو، لٿي چووان لڪ
سيڪڙو ۽ سڪ، ٻئي گڏيا ٻاڻ ۾.

وري شاه صاحب سر يمن ڪلياڻ ۾ چوي ٿو تہ:

محبت جي ميدان ۾، ڪر ڀڙاڏو "ڀَٽ"
سر سوريءَ ڏڙ ڪنگري، متان ڪچين ڪٽُ
عشق لانگ نيپٽ، خبر ڪاڏن ڪي ٿوي.

انهن مٿين بيتن ۾ لفظ "ڀَٽ" ٻوڏو يا ميدان جي معنيٰ ۾ آيل آهي. رسالي جي مطالعي مان اها خبر پوي ٿي تہ ڪن بيتن ۾ شاه صاحب اهو لفظ "ڀَٽ" ڪيشتي يا پٽڻ جي ٻيالي جي معنيٰ ۾ بہ استعمال ڪيو آهي. جن بيتن ۾ "ڀَٽ"، پٽڻ واري ٿانءَ جي معنيٰ ۾ ڪم آيو آهي، آهي بيت هي آهن.

سر بلاول ۾ آهي تہ:

سما ڏو سير چـَٽ، نہ تہ پـاڳـارا پرس پيا
ڳهن تنهنجي ڳجڙي، اچي جال جڳٽ
جن جيهوئي پَٽ، تن ڏيهاڏي پکياء

وري سر واسڪليءَ ۾ انهي ساڳئي لفظ مان ساڳيو مفهوم هن طرح ڏنو ادا ٿئي:

پنن ڪين پَٽ ڪئي، ڳهڙن ڪين ڳهرا
مهمسي مخلوق جي، آيين دور درا
پچن نوع شرعا، جيئن اندر عدالت آن جي.

ساڳئي واسڪليءَ ۾ آهي تہ:

پنن جو "پَٽ" ڪئي، سو جي سجاڻن
تہ بر ۾ بيڪ لهن، پَـهر نہ پنن ڪاڙي.

ساڳئي ئي سر واسڪليءَ ۾ وري ارشاد ڏنو ٿئي تہ:

سڳيون، سيلهيون، ڳبريون، ڏيئي نول ڏڳو
"پَٽ" هئي پٽ سين، پيري جن پڳو
لاهوت جن لڳو، سي مڙهيان مور نہ نگما.

شاه صاحب جي رسالي جي مطالعي مان لفظ "پَٽ" جون بہ معنائون تہ اوهان صاحبن جي اڳيان واضح ڪي چڪيون، پر اجا بہ جي رسالي تي ڳهري نظر وجهبي تہ وڌيڪ انڪشاف ٿيندو تہ لفظ "پَٽ" هڪ ٽين معنيٰ ۾ بہ استعمال ٿيل نظر ايندو. هن ڳالهہ کان پوءِ آءٌ جيڪي بيت پيش ڪندس، انهن جي پڙهڻ ۽ پڙهڻ مان خبر پوندي تہ شاه صاحب لفظ "پَٽ" مان ريشم يا ريشمي ڪپڙي جي معنيٰ بہ ورتي آهي. سر مارئيءَ جي داستان ٽئين جي وائيءَ ۾ آهي تہ:

لوئيءَ ۾ لائون، سون ماروءَ سين لڌيون
سون برابر سڳڙا، پانهين پـڌائـون
سو ڪيئن "پٽ" پرهيان سومرا، ڳهوڙنو سمر جو آءٌ.... الخ

ساڳئي سر مارئيءَ ۾ پئي هنڌ شاه صاحب فرمائي ٿو تہ:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سون ماروءَ سين لڏيون، لوئيءَ ۾ لاٿون
سون برابر سڳڙا، سون کي پانهنجن پڏائون
عمر جو آئون، ڪينءَ "پٽ" پرهيان سومرا.

سر مارئي ۾ ٻئي هنڌ به اهو ثابت ٿيو اکر "پٽ" ريشم يا ريشمي ڪپڙن جي معنيٰ ۾ استعمال ڪندي شاه صاحب چيو آهي ته:

"پٽ" نه پرهيان سومرا، جان کي تان جيان
آءٌ ڪينءَ لوئي لوهيان، ڪارڻ پڻ ڏينهان
جان سين ٿي جيان، ڪانڌ نه ڪنديس ڪو ٻيو.

صرف هڪ اکر "پٽ" جي انهي مطالعي سان اهو بخوبي معلوم ٿي ويو ته شاه عبداللطيف ڀٽائي گهوٽ عليه الرحمة، سنڌي ٻوليءَ جي هڪ ننڍڙي ۽ مختصر لفظ کي پنهنجي زنده جاويد ڪلام ۾ مختلف معنائن ۽ قسمين قسمين مفهومن ۾ استعمال ڪري، سنڌي ٻوليءَ جي هڪ بنيادي زبان ۽ شاهوڪار ٻولي هئڻ جو نقابل، تنسيخ دليل پيش ڪيو آهي. شاه جي رسالي جو جيڪڏهن غور سان مطالعو ڪبو ته منجهس اهڙا انيڪ مثال موجود ملندا.

آءٌ اها ڳالهه تسليم ٿو ڪريان ته زماني جو موجود دور تکي ڊوڙڻ جو دور آهي. هن وقت جيڪو تکو نه ڊوڙندو سو پنهنجي منزل مقصود کي پهچي ڪونه سگهندو. سيائن سچ چيو آهي ته "جيڪو پهچندو سو پُڄندو". ليڪن آءٌ ايترو عرض ڪرڻ ڪاڻ سواءِ رهي نٿو سگهان ته علم ادب ۾ خاص طرح لطيفي ادب ۾ جلد باز ٿيڻ سان ڪجهه به هٿ حاصل ٿي ڪونه سگهندو. لطيفيات ۾ جيڪڏهن هرهڪ اکر تي ٻيهي ۽ ترسي، غور ۽ تدبر ڪبو ته معنيٰ ۽ مطالب جا اڻ کٽ انبار ملي سگهندا ۽ شاه لطيف جي ڪلام کي تڪڙو تڪڙو پڙهي وڃڻ سان ڪو به مقصد ملي ڪونه سگهندو. اهوڪي سر مسئي معذوريءَ جي صرف هڪ اکر تي تدبر ڪرڻ سان اها خبر پنهنجي ويئي ته لطيف جي هڪ هڪ اکر ۾ ڪئين مفهوم پوشيده

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهن، ۽ هتي ڪڪ جي هيٺان لڳ ٻيو آهي. مون کي اهو
ڏسي تعجب ٿيندو آهي ته ڪڇهريءَ ۾ ڪيترا ماڻهو جيڪي
ٻاڻ کي شاهه جي ڪلام جا پارکو سمجهندا آهن، سي محفلن
۾ شاهه صاحب جا بيت هڪ ٻئي جي پٺيان پڙهندا ويندا آهن
۽ انهن بيتن جي سطحي ۽ مٿاڇري تشريح ڪندا ويندا آهن.
آءٌ انهي راءِ جو آهيان ته جيڪڏهن اهي قابل ۽ فاضل اديب
شاهه جي رسالي جي هرهڪ بيت جي هرهڪ اکر تي ويهي فڪر
۽ تدبر ڪندا رهن ته ڪين اهڙا ۽ ايترا ته مطلب حاصل ٿي
ويندا جو انهن جي بيان ڪرڻ لاءِ زندگيون به ناڪافي پيون
محسوس ٿينديون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سيد منظور نقوي

موسيقي

گرامي قدر حضرات!

حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي عليه الرحمة جن جي رسالي ۾ جنهن راڳ معذوريءَ جو ذڪر ڪيل آهي، اهو راڳ به هڪ وچايل راڳ آهي، جيڪو قديم زماني ۾ ته رواج ۾ هو، مگر موجوده زماني ۾ ان جي ڪا خبر نٿي پوي.

لطيفي راڳ ۾ جيڪو سر معذوري ڳايو وڃي ٿو، اهو سُرن تي ڌيان نه ڏيڻ جو شڪار آهي، ان ڪري ان جي شڪل ۽ ٻين لطيفي راڳن جي شڪل ۾ ڪو فرق معلوم نه ٿو ٿئي. هي راڳ موسيقيءَ جي ڪتابن ۾ به نٿو ملي. هن راڳ جي وچائجي وڃڻ جو سبب فقط هڪڙو ئي آهي، جو هن راڳ کي انهيءَ زماني ۾ ضبطِ تحرير ۾ نه آندو ويو. حضرت علي عليه السلام جن جي قول مطابق "كل علم ليس في القرطاس ضاع". يعني جيڪو علم لکيونٿو وڃي، سو ضايع ٿيو وڃي. اڻين لطيفي راڳ به بروقت ضبطِ تحرير ۾ نه اچڻ جي ڪري ضايع ٿي ويا آهن. موجوده زماني ۾ انهن وچايل راڳن کي تحقيق جي روشني ۾ ڳولي لهڻ هڪ مشڪل امر آهي. اهو لطيفي ڪلچرل سينٽر جو فرض آهي ته لطيفي راڳ ۽ لطيفي ساز تي ڪو جامع ڪتاب شايع ڪرائجي ته جيئن اسان جو هي ثقافتي وچايل ورثو لڀي پئي.

لفظ معذوري يا معذور جو ذڪر حضرت شاه لطيف جن جي ڪلام ۾ بار بار ٿيو آهي، مگر اهو ذڪر راڳداريءَ جي معنيٰ

۾ نہ ٿيل آهي، جنهن مان هن راڳ جي باري ۾ ڪو پتو پئجي سگهي. البت شاهہ جي رسالي مان اهو پتو ضرور پوي ٿو. هڪ ٻي مسئي ٻنهون جي داستان کي حضرت شاهہ عبد اللطيف ڀٽائي عليہ الرحمت جن پنجن راڳن مسئي آبري، معذوري، ديسي، ڪوهياري ۽ حسينيءَ ۾ بيان ڪيو آهي. اهڙي رعايت ٻئي ڪنهن بہ داستان سان نہ ڪئي وئي آهي ۽ اهو بہ معلوم ٿئي ٿو تہ اهي پنج ئي هڪ ٻئي سان گڏ انهي ڪري رکيا ويا آهن، جو انهن پنجن ئي سرن جي موسيقي هڪ ٻئي کي ويجهي آهي. انهن پنجن راڳن مان اسان وٽ اڄ ڪالهہ فقط هڪ راڳ ڪوهياري دستياب آهي، جيڪو ڪماچ ٺاٽ مان نڪتل راڳ آهي. انهي آڌار تي اسين چئي سگهون ٿا تہ معذوري راڳ بہ ڪماچ ٺاٽ جي پيداوار ٿي سگهي ٿو. جيڪڏهن انهن پنجن ئي راڳن مان وچ وارن ٽن راڳن جو ٺاٽ بدلائي ڇڏبو تہ سلسلي سان ڳائڻ ۾ اهو راڳ بلڪل جدا لڳندو، ان ڪري وچ وارن ٽن راڳن کي هڪ ئي ٺاٽ مان ڳائڻ، ڳائڪي جي انداز ۾ درست لڳندو، جيئن ڪليائڻ ڪان پوءِ يمن ڪلياڻ. البت انهي سلسلي جي آخري راڳ حسيني ۾ ڪي اهڙا سر روا رکيا پوندا، جن مان ايندڙ ٺاٽ جو پتو پوي، جيئن هن سلسلي ۾ پهريون راڳ مسئي آبري پڌائي ٿو تہ ايندڙ ٺاٽ ڪهڙو ٿيندو؟

انهي تحقيق مان اهو پتو پيو تہ حضرت شاهہ لطيف جن جو چيل سر معذوري ڪماچ ٺاٽ جو هڪ وڻندڙ سنڌي راڳ آهي. معذوري جا مضمون، مثلاً: مشقت، محنت، جاکوڙ، ڏک سهڻ، ڪشالا ڪڍڻ، خود پڌائي رهيا آهن تہ هن راڳ ۾ تيز سر لڳندا، جيڪي خود ڪماچ ۾ موجود آهن.

ڳائڪيءَ جي لحاظ سان راڳ معذوريءَ جي آروهي امروهي هن ريت آهي. آروهي: کرج- تيور رکب- تيور گنڌار- پنچم- تيور ڌيوت ۽ ڪومل نکاد.

امروهي: کرج- ڪومل نکاد- تيور ڌيوت- پنچم- تيور گنڌار ۽ تيور رکب. هن راڳ جي آروهي امروهيءَ ۾ مڌم جو سر نٿو لڳي، ان ڪري اهو راڳ کاڏو آهي. راڳ معذوري جو وادي سر تيور گنڌار ۽ سموادي سر ڪومل نکاد آهي.

راڳ معذوري گائڪي جي لحاظ سان پنهنجن هم جنس راڳن کان هن طرح سان جدا رهي ٿو:

راڳ ٺاٺ ڪورنجيڪا: هي هڪ ڳرنٿن جو راڳ آهي، جيڪو کماچ ٺاٺ جي پيداوار آهي ۽ هن راڳ جو وادي سر به تيور گنڌار آهي ۽ هن ۾ راڳ ڪوهياريءَ وانگر ٻئي نکاد لڳن ٿا. پر معذوري کاڏو کاڏو راڳ آهي ۽ ٺاٺ ڪورنجيڪا سمپورن راڳ آهي، ان ڪري راڳ معذوري ٺاٺ ڪورنجيڪا راڳ کان جدا ٿيو پوي.

درگا راڳ: راڳ درگا به کماچ ٺاٺ جو راڳ آهي، هن راڳ جو به وادي سر گنڌار آهي پر هي راڳ اوڏو يعني پنجن سرن جو راڳ آهي ۽ معذوري کاڏو يعني ڇهن سرن وارو راڳ. ان ڪري راڳ معذوري راڳ درگا کان جدا ٿيو پيئي.

تلنگ: راڳ تلنگ به کماچ ٺاٺ جي پيداوار آهي. هن راڳ جو وادي سر به گنڌار ۽ سموادي سر نکاد آهي، پر جيئن ته راڳ تلنگ اوڏو راڳ آهي ۽ معذوري کاڏو راڳ آهي، ان ڪري راڳ معذوري راڳ تلنگ کان مختلف ٿيو پوي.

راڳ کماچ: خود راڳ کماچ، کماچ ٺاٺ جو راڳ آهي، جنهن جو به وادي سر گنڌار ۽ سموادي سر نکاد آهي. مگر جيئن ته راڳ کماچ کاڏو سمپورن راڳ آهي ۽ راڳ معذوري کاڏو کاڏو راڳ آهي، ان ڪري امروهيءَ جو هڪ سر راڳ معذوريءَ کان راڳ کماچ کي جدا ڪريو ڇڏي.

راڳ جهنجهوٽي: هي راڳ به کماچ ٺاٺ جو هڪ راڳ آهي، جنهن جو به وادي سر گنڌار آهي. پر جيئن ته راڳ جهنجهوٽي سمپورن راڳ آهي ۽ سنڌس سموادي سر ڌيوت آهي ۽ راڳ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

معذوري ڪاڊو راڳ آهي ۽ سنڌس سموادي سر نکاد آهي، ان ڪري هي راڳ، راڳ معذوري کان مختلف آهي.

انهن راڳ معذوري جي شڪل گائڪي جي راڳڻ کان بلڪل مختلف آهي. هي راڳ هڪ سٺي شڪل جو راڳ آهي، مگر رواج ۾ ناهي. هن راڳ کي ڪماچ انگ ۾ ڳائجي. هن راڳ ۾ گنڌار ۽ پنچم جو ساٿ سٺو لڳندو آهي. اهو ئي سنڌي راڳڻ جو خاص لچڻ آهي.

هن راڳ کي ڳائڻ جا ٻه نمونا آهن: جيڪڏهن راڳداريءَ جي انداز ۾ ڳائجي ته وادي سر گنڌار کان شروع ڪجي، پر جي واڻي جي انداز ۾ ڳائجي ته سموادي سر نکاد کان شروع ڪجي، ۽ گنڌار جي سر تي هر وقت زور رکجي. پر جي گنڌار کان پنچم ڏي وڃڻو هجي يا پنچم کان گنڌار ڏي لهڻو هجي ته مينڊ يا سوت ڏجي ته راڳ جي شڪل سهڻي بيهندي. شاهه جي راڳ ڳائڻ وارن وٽ راڳ معذوري ۽ راڳ سسئي آبري جي، ڳائڻ ۾ ڪو فرق ڪونهي، پر گائڪي جي قانون ۾ ٻنهي راڳڻ جي وچ ۾ فرق ضرور هئڻ گهرجي.

راڳ معذوريءَ جو وادي سر تيور گنڌار آهي، ان ڪري هن راڳ جي ڳائڻ جو وقت شام کان اڌ رات تائين آهي. مضمون "سر معذوريءَ جي موسيقي" کي اختتام تي وسائڻ کان اڳ آءٌ هڪ دفعو وري به ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز کي ياد ڏيو ڏياريان ته شاهه جي راڳ ۽ ساز لاءِ ڪو مضبوط قدم کڻي ڪنهن تحقيقي ڪتاب کي وجود ۾ آڻين ته جيئن هن ثقافتي مرڪز جي ڪا خدمت شمار ۾ اچي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سيد مبارڪ علي شاهه لکوي

جانورن ۽ پکين جو ذڪر

شاهه ڀٽائي قدرت جو اونهون ۽ گهرو مطالعو ۽ مشاهدو ڪيو، جو گهرايون ڪان ٽپي حقيقتن جي منزلن تائين پهچي ويو. هن جمادات، حيوانات، توڙي نباتات کي پسيو. هن صحبت ۾ شاهه صاحب جي ”سر معذوري“ ۾ آيل جانورن ۽ پکين جي ذڪر متعلق ڳالهائيندس. هن مختصر سر ۾ شاهه صاحب جانورن منجهان آٺ، هرڻ، خچر، ڪتي ۽ مرون متعلق فرمايو آهي. پکين منجهان ڳجهه، ڪوئل، چتونء ۽ ڪونج جي باري ۾ بيت چيا آهن. هن معمولي سر ۾ ايترن سارن جانورن ۽ پکين جي پچار قدرت جي چاڻوء لاء ٽي ممڪن آهي.

شاهه صاحب نه صرف انهن جو بيان ڪيو آهي، پر انهن جو چڱيء طرح اڀياس ڪيو آهي. اسان وٽ صرف ڪتي جي وفاداري مشهور آهي، ليڪن شاهه صاحب ڪتي جا انيڪ پهلو ظاهر ڪري ثابت ڪيو آهي ته هو مشاهدي ني ڪيتري قدرت رکي ٿو. آٺ جي وصفن، مهري يا ان جي مختلف نالن: ميو، ٻوتو (فارسي)، جماز (عربي) وغيره جو بيان وڏي ڪماليت سان ڪيو آهي. پکين سان ڪوئل، چتون، ڪونج جي ٻولين کي خوشيء ۽ شادماني جو پيغام سمجهي مسڻي کي آتت ڏني آهي.

خچر کي نفس سمجهي تکي ۽ لاتل خنجر سان مارڻ لاء سالڪ کي تلقين ڪري ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻهريون ٻورو داستان ڪتي بابت آهي. ٻهرين ٻن بيتن ۾ هدايت ڪري ٿو ته ڪيچ جي ڪتن کي پنهنجو جسم ٻوٽيون ڪري کاراءِ ته ڪيچ جي ڪتن کي کائڻ سولو ٿئي ۽ انهن کي تنهنجي ماس ٻڻڻ ۾ تڪليف نه ٿئي: ”ٻانين ڏي ٻوٽيون ته ڪتا کيني ڪيچ جا“. هتي ڪتن مان مراد محبوب طرفان آيل مصيبتون ۽ سختيون آهن. جيستائين اهي سالڪ جي خام طبع کي کائي کپائي نه ٿيون ڇڏين، تيستائين محبوب جو وصال حاصل نه ٿو ٿئي. جهڙيءَ ريت شڪاري ٻاليل ڪتن مان شڪار ڪندو آهي، تهڙيءَ ريت مضمون ۾ انسان کي سختيون سهائي ڪيس پنهنجو شڪار ڪري ٿو. ان کان پوءِ اڳين بيتن ۾ ڪتي جي ڀؤنڪڻ ۽ ساڃ ۽ چور ۾ ورق ڪرڻ متعلق فرمائي ٿو ته:

نڪي آهيون چـــوهڙا، نڪي آهيون چـــور
هاڳا ـــا ۽ هـــور، ڪتا ڪرين ڪن تي.

پر ڪتي جو ته دستور آهي ته پريان ڪنهن به وانڍوءَ کي ڏسي ڀؤنڪندو آهي. پوءِ جڏهن معلوم ٿيندو اٿس ته اهو ساڃ آهي نه پوءِ ڀؤنڪڻ بند ڪندو آهي. اڳتي هلي ڪتي جي ڍونڍ مان لڳاءُ تي چوي ٿو ته:

ڪتو طالب ڍونڍ جـــو، اسين ڪتي ڪيڙ
ڇهتي آهـي ڇيڙ، ڪارايـــي جي ڪن ۾.

ڪتي يعني نفس جو لاڙو هميشه گناهه ۽ بڇڙائيءَ ڏي هوندو آهي پر شاهه صاحب چوي ٿو ته اسين نفس تي اڳين قابض ٿي ان کي عذاب ڏيئي رهيا آهيون، جيئن ڇيڙ ڪتي جي ڪن ۾ گهڙي ان کي عذاب ڏيندو آهي، ڇو ته دنيا جون خواهشون هڏن مثل آهن ۽ شاهه صاحب جو سڄو شعر دنيا جي لذتن کان بيزاري آهي ۽ نفس اماري کي مارڻ ۽ ان تي قبضو ڪرڻ آهي. ساڳئي داستان جي ٻارهين بيت ۾ سالڪ کي جبلن جي مرن جي حملن جي پرواهه نه ڪرڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لاءِ هدايت ڪري ٿو ته:

ڏُڪا، ڏنگر جا مرون، مر ٿــا مون ني ڪن؛
ٻڙندا ڪين ٻربٽ تي، هين جا مدر نا مڇن؛
سڳائي جــي، سيد چئي، آهــي مُڏ سين
هنڌ نـــه هت ٽرن، پر قرابت ڪم ڪئو.

ڇهين داستان ۾ شاهه صاحب چوي ٿو ته:

آريءَ جي ارمان ۾، مــاڙهو، مــرون رون
ان پر ميٺي هون، هينئڙا جــن هڄي وڻا.

ان سالڪن جي ٽولي ۾ اهي ئي هوندا جن جون دلون عشق ۾ گرفتار يا فنا ٿيون پيون هونديون. ان کان اڳ هڪ بيت ۾ چوي ٿو ته:

وڻلاڙئو وَٽين چڙهــي، ڳجهن ٽيندي ڳاهه
مستي سوري چــاڙهئو، پــريــان لاءِ پساهه
هو ميرون، هي مــاهه، ڪين ڪميٽي رکئو.

پرين جي ٻسڻ لاءِ جسم جي ٻوٽين کي ڪٽڻ کان ڪارائڻ کان پوءِ ٻي منزل سوريءَ تي چڙهي پاڻ کي ڳجهن جو کاڌو ڪرڻ آهي. جو ته سڪ لاءِ امتحان ٿي آهن.

اڻ هوند يعني دنيا جي خواهشن جي نه هجڻ ۾ ئي محبوب ويجهو ايندو ۽ محبوب انهن کي ملندو جيڪي ”لا“ يعني ”ڪجهه نه“ سان لڏيندا:

لائي خنجر ”لا“ جو، هــن خڇر ڪــي هڻ
سڏن جــون، سيد چوي، وٿــون سڀ وڪڻ
ٻير پروڙي ڪڻ، تـــه ملڻ ۾ هوري وهين.

شاهه صاحب نفس کي ”لا“ جي خنجر هڻڻ بعد پرينءَ جي پاسي ٻير کڻڻ لاءِ چوي ٿو.

شاهه صاحب، آئن کي جانب جي نشاني تصور ڪيو آهي. ٻئي داستان ۾ چوي ٿو: ”ڪيچان آيو قافلو، مين مٿي مال“. يا وري پب جبل جي پاڙ وٽ آئن جو اڳ جهلي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيهڻ لاءِ سسئيءَ کي تلقين ڪري ٿو ته جيئن پاڻهي هرڻ ءَ
جو هتو پوندو:

ايندي ٻوءِ ٻوتن جي، ڏون جهاڳ ٻپ پيال
شال سگهر ڏيندءِ ساٿ جي
جتي جـــمازن کـــي جبل ڏيـــهن جنجال
شال سگهر ڏيندءِ ساٿ جي

هتي شاهه صاحب اٺ جي عربي ۽ فارسي نالن جماز ۽
بوتي متعلق ڪيڏي چاڻ رکي ٿو. اڳيئين داستان ۾ فرمائي
ٿو ته:

هاندي هـــاڙو هـــنـــي، ڏکڻ منهنجا ڏوهه
هو وڃڻ سر اُن تـــي، هي ٻنڌ پچاري پوءِ
ليڙن ري لطيف چئي، ڪيئن ڪريندس ڪوه؟

ٻنهون انهن اُن تي ويو، جن تي غاشو يا اوڇڻ هوندو
آهي، جنهن ڪان سواءِ سفر ڏکيو ٿيندو آهي. ليڪن سسئي
جي عشق جي اها اڌانهين منزل آهي، جو پيرين ٻنڌ وجي ٿي،
چو ته اها هن جي ٿي غفلت هئي:

ستهر جـــا سين جـــي، سنجهي هت هيـــام
صبح ســتـــي ســکـــ ۾، ويسلي ويـــام.
داستان چوٿين ۾ چوي ٿو ته:

توڏن تان نه تواريو، منهنجو لالن واريو
الله ڪارڻ ميان اوٺيا
ميندي موڙ ماير جا، چانگن کي سپ چاريو
منهنجو لالـــن واريـــو

ڇهين داستان ۾ شاهه صاحب فرمائي ٿو ته:

ڏکـــي سنديـــون ڏونگرين، پسو پيٺون پون
مٿي پچڻا منڌ کـــي، ووجهه رچــن ۾ رُون
پٿوڻا ايهين چون، ته مٿي اسان کـــي مارڻو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

روجهه به سسئي جي ڪري سورن ۾ پيا. آخري داستان ۾ سترهين، ارڙهين ۽ ويهين بيت ۾ سسئي رڃن ۾ پڪندي رهي ٿي، ليڪن اتي به مالڪ کي عشق جي پڪار ٿي ڇٽون، ڪونل ۽ ڪونج جي پڪار نظر اچي ٿي:

وڃن ۾ رڙ ٿي، ڪَرَڙ ڇٽونءَ جي ڇانگار
اي عشق جي آڪار، نعرو آهي نينهن جو.

محمود يوسفاڻي

صرفي ۽ نحوي ترڪيبون

شاهه عبداللطيف ڀٽائي رحمت الله عليه جو ڪلام، اهڙي ته مٿاهين ۽ اعليٰ معيار جو ڪلام آهي، جو اهو هڪ طرف شريعت جي واٽن، طريقت جي ڄاڻ، حقيقت جي سڃاڻپ ۽ معرفت جي موتين، فلسفي ۽ فڪر جي مختلف نڪتن سان ڀرپور آهي ته ٻئي پاسي منجهس پنهنجي ملڪ جي تاريخي گسن، جاگرافيائي پيچرن، ثقافتي اهڃاڻن ۽ ٻن راهن جا ايترا ته نشان موجود آهن، جو انهن جي وضاحت لاءِ تمام گهڻن ۽ وڏن ڪتابن لکڻ جي ضرورت آهي. اهڙي طرح ٽئين طرف وري جيڪڏهن سندس بيتن جي ٻوليءَ ڏي ڌيان ڏجي ته ان ۾، علم بديع، علم معاني، علم بيان ۽ علم نحو ۽ صرف جي اها سرهاڻ آهي، جو ان تائين رسائي ته پنهنجي جاءِ تي، پر خالي بيان ڪرڻ به هڪ وڏو ۽ مشڪل مسئلو آهي. جيڪو حل ڪرڻ سون جهڙي ابوجهه ۽ طالب العلم ليکڪ جي توفيق ۽ پهچ کان گهڻو پري آهي. پر چوندا آهن ته ”هاڙهي سندي هيرَ، ٽنگ ٻڏي به نه وڃي“؛ سو سنڌ جي بزرگن، اديبن ۽ عالمن جي صحبت ۽ ساٿ چکڻ کان پوءِ، سندن ڪچهرين ۾ اچڻ ۽ ڪجهه پڙهڻ، چڻ هڪ قسم جو نشو بڻجي ويو آهي. جنهن جو اصل مقصد آهي ته سنڌ جي بزرگ اديبن جي هن بي بها رهاڻ ۾ حاضر ٿيان، پنهنجي ڪچي ڦڪي لکت جي صلاح به وٺجي ۽ بزرگن جا اعليٰ مقالا ۽ تقريرون ٻڌجي، انهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي روشنيءَ ۾ پنهنجي اصلاح به ڪجي. تنهنڪري پراڻي دستور ۽ عادت موجب، آءٌ پنهنجو هي مختصر مضمون عرض ڪيان ٿو.

حضرت پٺ ڏنيءَ جي ڪلام جو جائزو وٺبو ته گهڻو ڪري اهو ڏسڻ ۾ ايندو ته پاڻ ڪيترن ئي سرن جا بيت ڪنهن مشهور ڪهاڻي يا قصي جي ڪردارن جي اهڃاڻن ۾ ڏيئي، فقط ڪن ٿورڙن بيتن ۾ يا مصرعن ۾ اهڙا اشارا ڏيئي ويو آهي، جنهن مان ڳالهه ئي پي ظاهر ٿيو پوي ٿي. جيئن هي اچوڪو زير بحث سُر آهي، جنهن کي مٿاچري نظر سان ڏسندي سيڪو ائين چوندو ته هن سر ۾ سسئي ۽ پنهون جي ڳالهه آهي. پر جڏهن اهو ساڳيو ڪلام ٿورو غور سان پڙهبو ٿو ته ان ۾ اهڙا اهڃاڻ ۽ ڏانئا ملن ٿا، جن جي موجودگيءَ ۾ اهو چئي سگهبو ته هن سر جو سسئي جي ڪهاڻيءَ سان ڪوبه واسطو نه آهي. جيئن:

ڪوڙين پال ڪريم جا، گنجي منجهه گهڻا پام.

موٽي ماءُ پنهور ۾، اگهڻ سي آيا.

پيريءَ ۾ پيئي، اڪيون آريءَ ڏي ڪئي.
مون مٺيءَ ڪان نه ٿئي، وڏ پڻ منجهه ولاڙ.

سا لوٽي ليلان جيئن، مٺو جنهن مٺ ڪيو.
سسئي پڇڻ سي، پارٿل جي پنهون جا.

لٽڻن جي لبيس، ڪانڌ ڪميٽيءَ ڪنيو.

هاڻي جيڪڏهن مٿين مصرعن جو مختصر جائزو وٺبو ته اهو پڌرو ٿيندو، ته هتي سسئي ۽ پنهون جي ڳالهه ڪونه آهي. ڇو جو — نه ته سسئي ۽ پنهون جي ڪهاڻيءَ سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گنجي جو واسطو آهي، نه ٻنهون موٽي پنهور ۾ آيو هو، نه مسئي ٻيري ۽ وڏپڻ کي ڀيتي هئي، نه ٿي هن ليلان جهڙو ڪو سودو ڪيو هو، نه ٿي ٻنهونءَ ڪتا ڌاري ڪيچ جي وات ۾ چڙيا هئا ۽ نه ٿي وري ڪو مسئي، لنڊڻ جي لبيس ۾ اچي، ڪانڌ حاصل ڪيو هو. انهيءَ ڪري چوڻو پوندو ته اها ڳالهه ٿي ڪا ٻي ۽ نرالي آهي، جيڪا معذور جي مفهوم ۾ لڪل آهي.

هاڻي جيڪڏهن معذور جي مفهوم کي ڇڏي، رڳو نالي کي ڳوليون ٿا ته به، اهو هن سر جي بيتن ۾ ته ليپي ٿو پر لطيف سائين جي وفات کان پوءِ، اٽڪل هڪ سؤ سالن ڌائين وارن قلمي رسالن ۾ اهو سر ۽ ٻيا چار سر، جهڙوڪ آبري، ديسي، ڪوهياري ۽ حسيني، سسئي جي سرود ۾ بند ڏسڻ ۾ اچن ٿا. جيڪي غالباً ١٢٦٩ع ۽ ١٢٧٠ع ڌاري جدا جدا نالن سان وجود ۾ آيا آهن ۽ ان کان پوءِ جي لکيل سڀني قلمي توڙي ڇاپي رسالن ۾ موجود آهن، جن ۾ بيتن جي گهٽ وڌائيءَ کان سواءِ جيڪو وڏو اختلاف آهي، اهو هن اچوڪي سر جي نالي جو، جنهن کي ڪن رسالن ۾ ”معذور“ ته ڪن ۾ وري ”معذوري“ ڪري لکيو ويو آهي.

هينئر جيڪڏهن انهن ٻنهي ڌرين جي انتخاب کي ڏسبو ته معلوم ٿيندو ته انهن مان ”معذور“ جو لفظ منتخب ڪرڻ وارا صحيح آهن. چو ته اهو لفظ نه رڳو صرف جي دائري ۾ صحيح آهي، پر لاڪيڻي لطيف به اهو لفظ ”معذور“ ڪري ڪم آندو آهي. جيئن:

معذور مـــرڻ مـن، ڪيچين لاءِ قبـوليو.

وجهي وراڪـن ۾، معذور کـــي م منجهاءِ.

اهڙي طرح هڪ واٽيءَ جـي مصرع ۾ اهـو لفظ وري جمع جی شڪل ۾ ڪم آيل آهي، جيئن:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنهن ڪر معذورين ڏي، پنهون ڇام پرچي.

هتي معذرين لفظ، معذور جو جمع آهي، جنهن کي ڪن ڪاتبن غلطي وچان معذوريءَ جو جمع سمجهندي، مذڪور سر جو نالو معذور جي بدران، معذوري لکي ڇڏيو آهي، جيڪو ڪنهن به حالت ۾ صحيح ڪو نه آهي. صحيح لفظ فقط ”معذور“ آهي، جيڪو هن سر جو موضوع به آهي ته سر جي مختلف مضمونن مان هڪ مضمون به آهي، جنهن جو صحيح عڪس جيتوڻيڪ هن سر جي ڇهين داستان ۾ ملي ٿو، پر آن جا جدا جدا اهڃاڻ ٻين فصلن ۾ به آهن. جيئن:

ڏکـيءَ ڏمر ناهه، بکيءَ کـل نـه اچهي
اگهاڙيءَ وهانءَ، ويـو ويچاريءَ وسـري.

هتي ڏکي، بکـي، اگهاڙي ۽ ويچاري، معذور جا هم مقصد ۽ هم مطلب لفظ آهن، جن کان سواءِ هن سر ۾ ٻيا به اهڙا ڪئين لفظ ملن ٿا، جيڪي لڳ ڀڳ معذور جا هم معنيٰ ۽ لاڳاپيدار آهن. جيئن: مٺي، ڪـٺي، وڏي، ولهـي، ڪاٺيي لوڻي، لوڻي، هاري، موڙهي، نماڻي، ٻيادي، اسونهي، جهونڙي، ويـراڳڻ، ڏوورَ، گهايل، ڪمتر، عاجز ۽ نست وغيره. جن مان ثابت ٿو ٿئي ته معذور اهڙو طالب آهي، جيڪو گهڻو ڪجهه حاصل ڪرڻ ۽ پرائڻ کان پوءِ به پاڻ کي اپرو ۽ هيچ ٿو سمجهي ۽ رضا باالقضا جي راه تي اهڙو ته قابو آهي، جو هر حالت ۾ هيئن پيو چوي ٿو ته:

ڏکـي تـوءِ ڏکار، تـوڙي وسن سينهڙا
صاحب هٿ سڪار، هـن وس آهـن هٿڙا.

هتي ڏکي اهڙي عظيم طالب جو ڪردار آهي، جنهن بابت شاه صاحب ٽوون لفظن ۾ تمام گهڻو چيو آهي ته:

وڏي سـي وايوڙنا، رت نه ڏنـو جـن
موت قبوليو تن، ڏنو جـن ڏکـيءَ کي.

ڏکي کان پوءِ هن سر جو ٻيو مضمون ڪيتو آهي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جنهن کي پٽ ڏٺيءَ نہ رڳو دنيا ۽ دنيا جي طالب لاءِ تشبيهہ طور ڪم آندو آهي، پر وات جي تڪليفن ۽ عاشق جي امتحان لاءِ بہ ڪتي جو لفظ استعمال ڪيو آهي. جيئن:

پانهنجي ئي پونڌيون، تہ ڪتا ڪينجهي ڪيچ جا.

يـا

ڪتا ڪينجهي ڪيچ جـا، سندا جـــي پنهونءَ.

اهڙيءَ طرح ڪتي مان مراد عزرائيل بہ ورتـل آهـي. جيئن فرمايل آهي تہ:

جــا اڳايس جنبور، ڪتـــي قريبن جـــي
ٿـهي ٻـهڪـــي آئيو، گهـڍي ڏيئي گهـور
سـپ لاڻائين سور، گـــري هـن غريب جا.

عزرائيل کان سواءِ ڪتا جو لفظ، پڇاڻي وارن ملائڪن لاءِ بہ ڪم آندو اٿس، جيئن اهي خود چون ٿا تہ:

ڪتو چئي قريب جــا، آهيون ســاڏ سهي
پهرين بات ٻهي، پڇون پوءِ پانڌين کـــي.

۽ هن ئي منزل تـي، ڪين حقيقي طالب کـان جواب اجهو هيئن تو ملي تہ:

نڪي آهيون ڇڻڙا، نڪي آهيون چـــور
هنگاما ۽ هور، ڪتا ڪريين تو ڪن تي.

اهڙي طرح هو ڪتا لفظ پين فرشتن لاءِ بہ ڪم آيل آهي، جيڪي مڪبان، شبان، قريب، سڌر پاڏٽـي طرفان جدا جدا ڊيوٽين تي مقرر آهن ۽ وڏا فرمانبردار ۽ حڪم مڃڻ وارا آهن.

ڪتي کان سواءِ هن سر ۾ ”وائي“، ”وات جي سمر“ ”فنا“، ”پڇتاءُ“، ”تدبير ۽ تقدير“ جي مضمونن تي ڏاڍو سهڻو بحث ٿيل آهي، جيڪو منهنجي مضمون جي دائري کان ٻاهر هئڻ ڪري، انهي ڇڏي ، آءٌ پنهنجي مضمون طرف موڙان ٿو، جنهن ۾ مون کي هن سر جي صرفي ۽ نحوي ترڪيبن تي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بحث ڪرڻو آهي.

سر معذور جيتوڻيڪ هڪ ننڍڙو ۽ مختصر سر آهي، ته به ان ۾ جيڪو لفظي خزانو موجود آهي، تنهن کي سمجهڻ پرکڻ ۽ ورچڻ لاءِ به وقت ۽ محنت جي ضرورت آهي، جنهن ۾ سيني چاهي رسالن جي بيت ۽ سمجهاڻن جي صحبت مکيه پهلو شامل آهن. پر آءٌ انهن ٻنهي ڳالهين کي نه ڇهندي، پنهنجو هي مضمون ڊاڪٽر گربخشاڻي ۽ ڊاڪٽر بلوچ جي ترتيب ڏنل رسالن جي بيتن جي روشنيءَ ۾ پيش ڪريان ٿو. ڊاڪٽر گربخشاڻي واري رسالي ۾ هڪ سؤ ڇهه (١٠٦) بيت ۽ ست (٧) وايون شامل آهن ۽ ڊاڪٽر بلوچ جي تاليف موجب هڪ سؤ سترهن (١١٧) بيت، ست (٧) وايون آهن. انهي ڪلام ۾ لساني خوبين جا ايترا ته ڏاڪا ملن ٿا، جيڪي سيني پنهنجيءَ پنهنجيءَ جاءِ تي بلڪل اهم ۽ بيان جي لائق آهن، جن مان جيڪر رڳو هن سر جي بيتن ۾ ڪم آيل لاڳاپيدار اسمن کي کڻجي ٿو ته به اهي ڏاڍا ٺهڪندڙ ۽ وڻندڙ ڏسجن ۾ اچن ٿا. جيئن: سينڌ ۽ سرمون، وانو ۽ روهه، چهڙا ۽ چور، مرون ۽ ماه، ڪنڌا ۽ ڪانڊيرا، ٿهر ۽ ٿوب، ڏکون ۽ ٻکون، هٿ ۽ پير، ماڻهو ۽ مرون، چنجهون ۽ چوٽيون، لڪ ۽ لڪيون وغيره. اهڙي طرح ڪيترين اهڙيون نحوي ترڪيبون پڻ ملن ٿيون، جن جا اسم پنهنجا وچ وارا حرف وڃائي، اهڙي طرح پاڻ ۾ ملي پيا آهن، جو ڄڻ اهي اصل ۾ ئي ائين آهن. اهي مرڪب اسم آهن: سگهر پنڌيون، سيندڙيءَ سور، سارنگيءَ ساز، موت دليل، نينهن نعرو، لونءَ لهار، حال پاڌي، وڙاه وغيره. انهن سان گڏ پيون اهڙيون نحوي ترڪيبون پڻ اپار آهن، جيڪي تجنيس حرفيءَ جي مٺين سان پوتيون پيئيون آهن. جيئن: چتونءَ جي چانگهار، ڪونل جي ڪوڪ، ڪونج جي ڪرڪ، عشق جي آه، آلن جو اوڇڻ، لڪن جي ليار، ڪارايي جو ڪَنِ وغيره. انهن سان گڏ اهڙا محاورا پڻ بي انداز آهن،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جن کي تجنيس حرفيءَ جو بهترين نمونو ڪوٺي سگهجي ٿو. جيئن: وڻون وڪڻ، ڳسان ڳسڻ، پير پروڙڻ، رڙهي رسڻ، هيٺيون هڄڻ، چيو چوڻ، کلو ڪرڻ، گوندو گذرڻ، سور سلڻ، پيٽون پوڻ، ٽوپ ٽيڻ، پاڻ پرچڻ وغيره.

هن سر ۾ جتي ٺيٺ ۽ پراڻيون مصدرون، جيئن: گهڙڻ، ٻهڻ، ڏاڪارڻ، سٽڻ، سينڍارڻ، آڇڻ، ڪڙڻ، ڳڻڻ، ڇاڙڻ، لوهڻ، ورلاڙڻ، آڪڙڻ، ٻرهڻ وغيره ملن ٿيون، اتي هم معنيٰ ۽ هم جنس اسم جون به ڪئين لڙهيون موجود آهن. جيئن: موت، ملڪ الموت، مرڻ، اجل، عزرائيل ۽ جوراڻو وغيره. اهڙي طرح آوازن جا جدا جدا نالا جهڙوڪ: ٽنوار، چانگهار، اوچنگار، آه، واڻي، ورلاءُ، وڪ، ڪوڪار، ڪوڪ، ڪيهه، رڙهه، رڙ، نعرو، سڏ، ٻڙاڏو وغيره. اهڙي نموني ڏکر ۽ ان جي حصن جا نالا، جهڙوڪ پٻ، گنجو، هاڙهو، جبل، ڏونگر، ٻهڻ، ڪوه، اوڏو، آونچو، جاڏو، واٽو، روه، رڻي، ڇپون، ڇپر، لڪ، لڪيون، ڇاڙه، ڇاڙهيڪا، چوٽيون، ڪس، پنڌ، واهون، ريج، ور، وراڪا وغيره. انهيءَ ساڳئي نموني ”وقت“ جي ورج ۾ وري عمر جا ناتا: پيري، جوڀن، ورهيه، ماه، روز، ڏينهن، راتيون، ڪالهه، اڄ، فردا، ڀلڪ، وير، ويرم، گهڙي، آڏي ۽ صبح وغيره ڳڻايا اٿس.

حضرت ڀٽ ڌڻي، سسئي جي زبان ۾ ٻنهونءَ کي جتي ڪيچي، ڪيچ ڌڻي، ڪوهيار، آري، آرياڻي، ڄام، هوت، اوٺي، جت، ڏيهي، سنڌر، سيڻ، پرين، لالڻ، جانب، ڄاني ۽ ور ڪوٺيو آهي، اتي سسئي کي وري عورت، ٻريت، جوءِ، نار، منڌ، عاجز، چوري ۽ ٻانهڻ وغيره سڏي، سنڌيءَ ٻوليءَ تي احسان ڪيو اٿس.

هن سر جي بيتن ۾ گڏوگڏ هڪ ٻئي کان ابتڙ معنيٰ ڏيکاريندڙ ڪيترا ئي اهڙا لفظ ڪم آيل آهن، جيڪي ڏسڻ سان پنهنجي معنيٰ پاڻ ظاهر ڪريو ٿا ڇڏين، جيئن: ٽٽي ٺڏي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مرڻ جيئڻ، مرڻا جيئا، مرڻ، جيئڻ، مارڻ ميڙڻ، هوند اڻ هوند، ماڙ چوڙ، هيت هت، هوريون ڳوريون، جتي تتي، ڏکار سڪار، پري اوري، جيتريون ڪيتريون وغيره.

شاهه صاحب وٽ لفظن جو اهڙو اڻاهه سمونڊ ملي ٿو، جنهن ۾ هڪ معنيٰ لاءِ ڪيئن لفظ استعمال ڪيا اٿس، جيئن پنڌ ڪرڻ جي معنيٰ ۾، ڪهڻ، هلڻ، ڏورڻ، تاڻڻ، پڙڻ، رڙهڻ، ميڙڻ وغيره. اهڙي طرح تڪليف جي معنيٰ ۾ وري درد، سور، سوري، ڏک، ڏاکڙا، ڏکون، بڪون، ويڙ، ناپيون، سڪرات وغيره. لڳاءُ جي لاءِ وري عشق، محبت، سڪ، لونءِ، نيهن، ڪوڏ، لهار، چوه، آپڪار، پچار وغيره ڪم آيل آهن.

لاڪمني لطيف جتي ڏاگهن لاءِ ميا، توڏا، چانگا، ليڙا، بوتا، جماز ۽ آٺ جا لفظ استعمال ڪيا آهن، اتي ڪتي جهڙي گهرو جانور سان واسطيدار به ڪاني نالا ڪم آندا اٿس. جيئن: سگ، جنبور، راڳو، راڪو، موتي، ڪاريو، ڳلر، ڪتو، ڪتي، پونچي وغيره. اهڙي طرح رشتي ۽ لاڳاپي جي لاءِ وري سڱر ساٿ، سانگ، سڱ، سڳاني، قرابت، رفاقت وغيره جا لفظ ڪم آڻي، سنڌي لغت ۾ انوکو اضافو ڪيو اٿس.

شاهه صاحب ڪٿي ڪٿي اهڙو بحث پڻ ڪيو آهي، جنهن ۾ هڪ ڪان وڏيڪ رستا يا ڳس ۽ ڏس ملن ٿا. جيئن هڪ بيت ۾ فرمائي ٿو ته:

سڀ نڱيون ٿي نڪرو، لاچ چڏي لوپ
سپيريان سين سوپ، نندون ڪندي نه ٿئي.

اهڙي طرح هڪ بيت ۾ سسئي کي ڏس ٿو ڏئي ته:

ڏکي ڏک وسار، سيج ڦٽي ڪر سسئي
پنهون پير نهار، ته آرياڻي اڏان لهين.

هڪ هنڌ سسئي جي زباني وٽن، ڏونگرن ۾ اکين کي اڇو هيڻن چيو اٿس ته:

وڏو ڪيم وٺـــاهه، آونچا ڏونگر م َ ٿيو
نمو م َ ليٺاهه، ته پير نهاريـــان پرين جـــو.

ساڳئي انهي رِيت ٿي مشڪلن واري حـالت جو بيان
ڪهڙي نه مٺي نموني ڪيو اٿس:

ڏکيءَ ڏمـــــر نـــاهه، بکيءَ ڪـــل اڇهي
اگهاڙيءَ وهانءَ ويـــو ويچـاريءَ وسـري.

حضرت پناني رحه جتي سنڌي ٻوليءَ جي ڪيترن لفظن
جا واهڙ وهايا آهن، اتي هن جدت پسنديءَ جو ثبوت ڏيندي،
عربي ٻوليءَ جي لفظن کي به جاءِ ڏني آهي، جن جو ذخيرو تمام
گهڻو آهي، پر مثال خاطر ڪجهه ڳڻائجن ٿا. جيئن: سعادت،
حلاوت، فرحت، رفاقت، راحت، دقت، ملاحظو، سجود، وجود،
وصل، فراق، فرمان، حزن، شرف، جمال، جماز، شجر، ضايع،
لوح، قلم وغيره.

مطلب ته شاهه صاحب هن سر ۾ جيڪو لساني خزانو
اسان کي عطا ڪيو آهي، ان تي جدا جدا وڏن مضمونن جي
ضرورت آهي. انهيءَ ڪري آءٌ هن بحث کي هتي ڇڏي،
مضمون جي اصل عنوان ”صرفي ۽ نحوي ترڪيبن“ جو خاڪو
پيش ڪريان ٿو، جيڪو هيٺين طرح آهي.

صرفي ترڪيبون

”صَرف“ جي معنيٰ آهي ڦيرو يا چڪر، جنهن ۾ لفظ
ڦري، هلڪا يا ڳورا ٿي، معنيٰ جو گس بدلائي، ٺئين شڪل
۾ اچي، ٺئين نالي سان سڏجن ٿا. لفظن جي اهڙي ٺاهه ٺوهه
جو نقشو عرض رکجي ٿو، جيڪو هن سر جي بيتن مان حاصل
ٿيو آهي.

اسم مان صفت

هن سر جي بيتن ۾ اسم مان صفتون ٺاهڻ جا جيڪي
نمونا مليا آهن، اهي هن طرح آهن:

(الف) اسم جي پويان ”آر“ ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي. جيئن: جان + آر = جانار جمع جانارن. ”اکين هوند آسونهه، جي جانارن ياد پئين“.

(ب) اسم جي پويان ”يار“ ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي. جيئن: ڪوه + يار = ڪوهيار. ”ڪپر سين ڪوهيار، لوئي تو لڄائيو“.

(ج) اسم جي پويان ”آٺو“ ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي. جيئن: پروچ + آٺو = پروچاٺو. ”پاروچاٺو پار، سيئي سواءِ سين“. جور + آٺو = جوراٺو = جوراٺي. ”جوراٺي سين جيڏيون، نڪو قيل نه قال“.

(د) اسم جي پويان ”آٺي“ ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي. جيئن: هوت + آٺي = هوتاٺي. ”هوتاٺي هٿ ڪئي، پنهون پهاڙيان“. آري +آٺي = آرياٺي. ”ٻچي پهاڙين ڪي، آرياٺي احوال“.

(هه) اسم جي پويان ”ايئو“ ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي. جيئن: سڳ + ايئو = سڳيئو جمع سڳيئا. ”هي ڳهايل هڏ گهوري، الا ميان ڪيچي مون نه سڳيئا“.

(و) اسم جي پويان ”اي“ ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي. جيئن: ڪيچ + اي = ڪيچي. ”ونڊر وانڍين تي، ڪانڌي ٺيندم ڪيچي“.

(ز) اسم جي پويان ”چو“ ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي. جيئن آري + چو = آريچو جمع آريچا. ”آڏا آريچن کي، چاڙهيڪا ۽ چاڙهه“.

(ح) اسم جي پويان ”ڻ“ ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي، جيئن: ويراڳ + ڻ = ويراڳڻ. ”وڙهيا ويراڳڻ سان، لڪڻ جا ليار“.

اسم مان ظرف

هن سر ۾ اسم مان ظرف ٺاهڻ جا هيٺيان طريقا مليا آهن:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(الف) اسم + آڻي = ظرف. ڏينهن + آڻي = ڏينهاڻي.
"ڏکيءَ ڏينهاڻي، ملڻيءَ مٿي هٿڙا".

(ب) اسم + اي = ظرف. ويرم+اي = ويرمي. "ٿوروير مي
ٿي، وهن ويرم نه مهي."

فعل مان صفت

فعل امر + اي = صفت. ڏور + اي = ڏوري. "اديون
آريچن لئي ڏونگر ٿيندين ڏوري."

اسم عام مان اسم ذات

سگهو اسم عام مان سگهاڻي اسم ذات ٺاهيل. "سگهاڻي جي
سيد چئي، آهي سڌ سيڻن"

فعل مان اسم

هن سر ۾ فعل مان اسم ٺاهڻ جا ڪيترن روپ ملن ٿا،
جن جو خاڪو هن طرح آهي:

وڍڻ = مان وڍُ. "ڪو جو وڍيءَ "وڍ"، جيئن وڻ وڍيائين
"وڍ" سيڻن".

چاڙهڻ = چاڙهُ. "اڏا آريچن ڪيو، چاڙهيڪا ۽ "چاڙه".

ٿاڻڻ = ٿاڻَ. "ٿڌي ڏکي نه وهي، تتي ڪري "ٿاڻَ"

لوڙهڻ = لوڙهُ. "اچي لالڻ لٿ، ميان، مٿي جو "لوڙه"
لکن ۾".

لکڻ = لکيو. "لکئي" منجهان لک، ذرو ضايع نه ٿئي".

وکڻ = واکو. "رفاقت "راکن" جي هتيس ٻاهڙ سيڻن".

لهڻ = لاڙ. "سندي لالن "لاڙ"، ميان ٻوءِ منڌ ٿئي".

ليڻ = ليڏو. "هنڙس اڳ "ليڏو"، ٻوءِ ٿي ڪري ٻنڌڙا".

هوڻ = هوند. "هوند" جنين سين هوءِ، هوت نه هوندو تن سين".

مرڻ = مرڻ. "مرڙا مون سين هل، ته ٻئي تو ٻنڌ ڪريان".

ڏورڻ = ڏورڻ. "ڏکيءَ "ڏورڻ" ٻاڻ تي، وبچاريءَ وڏو"

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

صفت مان اسم

هن سر ۾ صفت مان اسم ٺاهڻ جو فقط هڪ نمونو مليو آهي، جيڪو هن طرح آهي: صفت – آخري واءُ = باقي + پڻ = اسم. جيئن: وڏو – و = وڏ + پڻ = وڏپڻ. "سون سڀني کان نه ٿيي، "وڏپڻ" منجهه ولاڙ."

فعل مان ظرف

هن هر جي بيتن ۾ فعل مان ظرف ٺاهڻ جو فقط هيٺ ڏيکاريل هڪ نمونو مليو آهي:

ڏهڻ مان "ڏيہڻ" ۽ ڏيہڻ" مان ڏَيہُورُ، جيڪو بدلجي "ڏَڏُورُ" ٿيو ۽ جنهن جو مونث آهي "ڏَڏُورَ". "ڏکي ٿي "ڏَڏُورَ"، لهسي لنون پنهونءَ جي."

ظرف جي تصغير

سڱهيءَ مان سڱهڙي. "ستي سگر هٿين، "سڱهڙي" سار لڌيام"

فعل جي تصغير

هنس مان هنڙس. "هنڙس اڳ ليڏو، پوءِ ٿي ڪري ٻنڌڙا".
ڪنس مان ڪنڙس. "چڙهندي سر چونئين، نڪن ڪنڙس لال".

صفت جي تصغير

جهوني مان جهونڙي. "عشق آريءَ پار جي، جهونڙي هڏ جهوري".

اسم جي تصغير

هن سر جي بيتن ۾ اسم تصغير جا ٻه روپ مليا آهن، جيڪي هيٺين طرح آهن:

(الف) اسم جي پويان ڙو، ڙي، ڙا ۽ ڙن ملائڻ مان اسم جي تصغير ٺهندي آهي.

سينهن مان سينهڙو جمع سينهڙا. "ڏکيءَ توءِ ڏڪار، توٽي وسن سينهڙا".
ٻنڌ مان ٻنڌڙو جمع ٻنڌڙا. "هنڙس اڳ ليڏو، پوءِ ٿي ڪري ٻنڌڙا".
هيڻون مان هيڻڙو جمع هيڻڙا. "انپر سيئي هون، هيڻڙا اجهن هجي ويا".

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هٿ مان هٿڙو، جمع هٿڙا. ”ٻڪيءَ ڏينهاڙي، مٺي مٺي هٿڙا.“
مونو مان مونڙو، جمع مونڙيون. ”هٿڙيون، پيرڙيون، مونڙيون کھج پر کپار.“
وات مان وائڙي، جمع وائڙيون. ”وندر وائڙيون ڏي، کانڌي ڏيندم ڪڇي.“
موتي مان موتيڙو جمع موتيڙن. ”ڦرڏا نه فرسان ڪان، سل نه موتيڙن“.

(ب) اسم جي پڇاڙيءَ ’ايڪو‘ ملائڻ سان به سندس تصغير ٺهندي آهي. مثلاً: ڇاڙه + ايڪو = ڇاڙهيڪو. ”اڏا آريچڻ ڪي، ڇاڙهيڪا ۽ ڇاڙه“

(ج) اسم جي پڇاڙيءَ ’آڪو‘ ملائڻ سان به سندس تصغير ٺهندي آهي. ور + آڪو = وراڪو جمع وراڪن. ”وڄهي وراڪن ۾، معذور ڪي م منجهاءِ.“

امر استقبال

هن سر جي بيتن ۾ امر استقبال جا ٻه روپ موجود آهن، جن جو نمونو هن طرح آهي:

(الف) امر واحد حاضر + اِج = امر استقبال.
ڪَهُه + اِج = ڪهج. ”هٿڙيون، پيرڙيون، مونڙيون، ڪهج پر کپار.“
سُر + اِج = سرج. ”هٿڙيون، پيرڙيون، مونڙيون، سرج ساه پساه.“
ٻارِ + اِج = ٻارج. ”جان جان سانئڻ ساه، ته ٻارج ڪو م ٻنهون سين.“

(ب) امر واحد حاضر + ايج = امر استقبال.
سُڻ + ايج = سڻيج جمع سڻيجا. ”اِيَ اهائي ڳالهڙي، شجر سڻيجا.“
ڇاڙ ه + ايج = ڇاڙهيج جمع ڇاڙهيجا. ”چوڏيءَ ڇاڙهيجا، ته موڙهيءَ ڪو منهن ڏئي.“

اسم فاعل

هن سر ۾ اسم فاعل جو فقط هڪ روپ ملي ٿو، جهڙو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن طرح آهي:

امر واحد حاضر + آنديِ = اسم فاعل. جيئن ته:
وڄ + آنديِ = وڄندي. "قدم کي ڏٺئين ڏي، پاء وڄندي وک."

اسم مفعول

هن سر جي هيٺان به اسم مفعول جي ٺاهڻ جا چار طريقا ملن ٿا، جيڪي هيٺين طرح آهن:

(الف) امر واحد حاضر + يو = اسم مفعول.

وڍِ + يو = وڍيو مونث وڍي. "ڪو جو وڍي وڍ، جيئن ون وڍياڙين وڍ مين."

هار + يو = هاريو .ونث هاري. "چڙي هيٺي چڙين، هاري سڀ حجت."

(ب) امر واحد حاضر + آلِ = اسم مفعول. جيئن:
ڪهه + آل = ڪهل، تبديل ڪٺل. "شرف لاهي سٺي، ڪٺل کي ڪم ڪاريو."

(ج) امر واحد حاضر + يَل = اسم مفعول. جيئن :
پار + يل = پاريل. "تن پٺي جانارن ياد، پاريل جي پنهونءَ جا."

(د) امر واحد حاضر + ٿون = اسم مفعول. جيئن:
هير + ڙون = هيرڙون. "هو ڪان ڪٺوريءَ هيرڙون، مون به صابڻ چمت."

معطوفي

هن سر جي هيٺان به معطوفيءَ جا ٻه نمونا لڀن ٿا، جيڪي هيٺين آهن:

(الف) امر واحد حاضر + اِي = معطوفي. جيئن:
ڏس + اِي = ڏسي. "ڏسي نه ڏاڙهين، ڪبان جي سڳ ڪي."
مر + اِي = مري. "مري، جيءَ ته ماڻهين، جانب جو جمال."

(ب) امر واحد حاضر + اِي = معطوفي. جيئن:
پروڙ + اِي = پروڙي. "پهر پروڙي ڪن، ته هلڻ به هوري وڃين."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ظرفي نشانيون

هونءَ تہ ڪي آواز، حرف يا نشانيون، ڪن اسمن، ضميرن يا فعلن جي پويان اچي، ڪا معنيٰ ڏيکاري نحوي ترڪيب ٺاهين ٿا، پر هن سر جي ٻيءَ ۾ ڪي اهڙيون نشانيون به ڪم آيل آهن، جيڪي ظرف ۽ صفت جي پويان اچي، پڻ ظرف جي معنيٰ ڏيکارين ٿيون. جيئن:

(الف) ظرف + آئي = پڻو ظرف.

رڳي + آئي = وڳيائي (بلڪل رڳي). ”حزن هوت پنهونءَ جو، وڳيائي راحت.“

نسوري + آئي = نسوريائي (بلڪل نسوري) ”ذات نسوريائي نيءَ، پر سڌو سڳ ٿيو.“

(ب) صفت + آئي = ظرف ۽ صفت. جيري + آئي = جيريائي (بلڪل جيري) ”اجلا اڳي مسئي، سنڌ جيريائي مر.“

فعل مجهول

هن سر جي ٻيءَ ۾ فعل مجهول جون ٻہ شڪليون مليون ٿيون، جيڪي هيٺين طرح ٺهيون آهن:

(الف) فعل معروف جي مصدر ۾ هڪ اکر وڌائڻ، جيئن: ’ڪُهڻ‘ مان ’ڪُهجڻ‘، مضارع ڪهجن. ”هلنديءَ هـوت پنهون ڏي، ڪهجن ڪي ڪوڏيون.“

(ب) فعل معروف جي اکرن ۾ مٽا سٽا ڪرڻ. جيئن: ’رڱڻ‘ جي ’ڱ‘ کي ’ڄ‘ ۾ بدلائي ’رڄڻ‘ ٺاهڻ. ”پيرِ پڻائين ڪوئڙا، وائي ڪيس ’رڄي‘.“

بي جان اسمن جي جنس

هن سر ۾ بي جان اسمن جي جنس جا نمونا هيٺين طرح آهن:

(الف) اسم مذڪر جا مؤنث ٺاهڻ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لڪ جو مونث لڪيون. ”لڪون، لڪ لطيف چئي،
اورانگهه آيام.“
ڏڪ جو مونث ڏڪون. ”ڏڪون، ٻڪون، ڏاڪڙا، ڪارڻ
جن ڪيام.“
(ب) اسم مونث جا مذڪر ٺاهڻ.
ٻريت جو مذڪر ٻريتنو. ”متان چوري چڏيين، ٻريتني ٻچار.“
راهه جو مذڪر راهو. ”مڪان ڏي مڪرات ۾، رويو
ٻچان راهو.“

اڪاري فعل

هن سر جي بيتن ۾ فعل کي ناڪاري بڻائڻ لاءِ
جيڪي حرف ڪم آيل آهن، انهن جو خاڪو هيٺين آهي:
(۱) نه. ”ٻر ۾ ٻچي پرين کي، مري نه چاتوءِ.“
”وارو مون وڻاهه، ڪا سڌ سونهپ جي نه ڏهو.“
(۲) ڪو م. ”جان جان ٿي جيئين، تان ٻاڙج ڪو م پنهون سين.“
”هيين لائي هام، ٻاڙج ڪوب ٻلهون سين.“
(۳) ڪين. ”هو مرون، هي ماهه، ڪين ڪهڻيءَ وکيو.“
(ڪين وکيو)
(۴) متان. ”متان چوري چڏيين، ٻريتني ٻچار.“
(متان چڏيين)
(۵) اڻ. ”هونديان هوت ٻري، اوڏو آ اڻ هوند کي.“
(۶) ڪيم ڪم. ”وڏو ڪيم وڻاهه، اونچا ڏونگر م ڏيو.“

معنوي مصدر

هن سر جي بيتن ڪيترا فعل اهڙي نموني استعمال ٿيل
آهن، جو مصدر جي معنيٰ ڏيکارين ٿا. انهن جي ٺهڻ جا
طريقا هيٺين طرح آهن:
(الف) امر حاضر واحد + انديِ = معنوي مصدر.
هل + آندي = هلندي. ”هلندي هوت پنهون ڏي، ڪهڻ
کي ڪوڏيون.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چڙهه + اندي = چڙهندي. ”چڙهندي سج چوٽيءَ لڪي ڪِرڙس لال.“

ڪر + اندي = ڪرندي، تبديل ڪندي. ”مڇيريان ميڻ موڀ، نِنڊون ڪندي نه ننڍي.“

وڃ + اندي = وڃندي، تبديل ويندي. ”ويندي ڏانهن ٻرين، جتي جات نه پائيان.“

مٿي ڏنل مثالن ۾، هلندي، چڙهندي، ڪندي ۽ ويندي فعل ڏاو ڏار، هلڻ وقت، چڙهڻ مهل، ڪرڻ مهل ۽ وڃڻ مهل جي معنائن ۾ ڪم اچن ٿا.

(ب) امر واحد حاضر + اِي = معنوي مصدر. جهل + اِي = جهلي. ”جهلي تان نه رهان، ڏاران ٻيڻ ٻرينءَ جي.“ هتي جهلي جي معنيٰ آهي ’جهلڻ مهل‘.

(ج) امر واحد حاضر + اِي = معنوي مصدر. سمهه + اِي = سمهي، تبديل سمهي. ”سمهي سگر ٻنهين، سگهڙي سار لڌيام.“ هن بيت ۾ سمهي جي معنيٰ ٿيندي ’سمهڻ مهل‘.

(د) امر واحد حاضر + ڏا = معنوي مصدر. ڏاڪار + ڏا = ڏاڪارڏا. ”ڪونهي ڏوهه ڪتن، ڏاڪارڏا ڏاڙهين ٿا.“ هتي ڏاڪاريا جي معنيٰ ٿيندي ’ڏاڪارڻ مهل‘.

واحد مان جمع

هن سر ۾ واحد مان جمع ٺاهڻ جا ڪيئي طريقا ملن ٿا، جن مان گهڻي ڀاڱي سڀ عام آهن. ان ڪري انهن کي ڇڏي، هتي فقط انهن جو نمونو ڏجي ٿو، جيڪي اهم آهن.

(الف) واحد + آه = جمع. وڻ + آه = وڻاه. ”وڏو ڪيم وڻاه، اونچا ڏونگر م ٿيو.“

(ب) واحد + ڪار = جمع. وڻ + ڪار = وڻڪار. ”وارُوا مون وڻڪار، ڪا سڌ سونهپ جي ڏهو.“

(ج) واحد + راه = جمع. وڻ + راه = وڻراه. ”وارُوا مون وڻراه، ڪا سڌ سونهپ جي ڏهو.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مرڪب غير مفيد

مرڪب 'غير مفيد' انهن مرڪبن کي چئبو آهي، جيڪي مرڪب ٿين مان به نئين معنيٰ پيدا نه ڪن ۽ بنيادي لفظ واري معنيٰ ۾ ڪم اچن. هن سر ۾ اهڙن مرڪبن جا نمونا اجهي هن طرح آهن:

(الف) اسم + حرف = اسم سونهن + پ = سونهپ.
"وارو! سون وڏاءِ ڪا مڙ سونهپ جي ڏيو."

(ب) ضمير + حرف = ضمير. سون + هين = سونهين.
"ر سونهين کي ڏين، ماڻهو اڇڻو سيهڻا."

نحوي ترڪيبون

گرامر جي قاعدن موجب، نحوي ترڪيبون اهي آهن، جن مان لفظن جي ميلاپ انهن جي اندر جملي جي 'ناهه ذوهه' ۽ 'جوڙ توڙ' جي خبر پوندي آهي. هن ننڍڙي سر جي پيٽ ۾ جيڪي نحوي ترڪيبن جا نمونا مليا آهن، اهي هيٺين طرح آهن:

ٻٽا لفظ يا پڙتيا لفظ

ڳالهائڻ وقت ڪڏهن ڪڏهن ڪن لفظن کي وڌيڪ وزندار ۽ چٽا بنائڻ لاءِ انهن جي پويان سندن هم معنيٰ هم وزن يا هم آواز لفظ ملائبا آهن.

(١) معنيٰ وارا پڙتيا. جيئن ساه ٻساه ۾ 'ٻساه' پڙتيو آهي ٻـر معنيٰ وارو آهـي. "هٿين، پيرين، سونڙيين، سرج ساه ٻساه."

(٢) بي معنيٰ پڙتيا. جيئن 'وڻ ٽڻ' ۾ 'ٽڻ' پڙتيو آهي، پر بي معنيٰ آهي. "ڏ ڪيءَ سنديون ڏونگرين، وڻ ٽڻ وايون ڪن."

ورجاءُ يا تڪراري لفظ

لساني قاعدن موجب جڏهن ساڳيو لفظ گڏي ٻه دفعا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

استعمال ڪرڻ سان تاڪيد جي معنيٰ ڏيکاريندو آهي. هن سر ۾ اهڙا مثال اجهي هيٺين آهن.

(١) جان جان. ”جان جان ٿي جيئين، تان پڙچ ڪو م پنهون سين.“

(٢) جڳ جڳ. ”جيئا اڳي جي جيا، جڳ جڳ سي جين.“

(٣) هٽ هٽ. ”ڪٿوري خوشبوء سين، هارياڻون هٽ هٽ.“

(٤) ڏاري ڏاري. ”ڏاري ڏاري چانگ، مسئي مور پڇڻ جيئن.“

مرڪب اسم

ڪڏهن ڪڏهن ڪي لاڳاپيدار اسم، ڪي گڏيندڙ حرفن کي ڇڏي، پاڻ ۾ اهڙي طرح ملي ويهندا آهن جو اهي هڪ پيا ڏسبا آهن. هن سر ۾ اسمن جا اهڙا روپ اجهي هي آهن.

(١) حال پائي (حال جا پائي) ”پائي حال هلي ويا، ڪنهن کي سور سلان.“

(٢) وڙاهه (راهه جا وڻ) ”واروا مون وڙاهه، ڪا مڻ سونهپ جي ڏهو.“

(٣) مور پڇا (مور جا پڇا) ”ڏاريءَ ڏاريءَ چانگ، مسئي مور پڇڻ جيئن.“

مٽا سٽا يا تبديل

لهجن جي اختلاف يا شعري ضرورت خاطر هڪ اکر جي جاءِ تي ٻيو اکر، هڪ لفظ جي جاءِ تي ٻيو لفظ، هڪ معنيٰ جي بدران ٻي معنيٰ ۾ ڪنهن آکر کي هڪ جاءِ تان هٽائي ٻي جاءِ تي ڪم آڻڻ جو نالو مٽا سٽا يا تبديل آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن سر جي بيتن ۾ ان جا هيٺيان نمونا ليئي ڏنا:
(الف) اکري تبديل.

ٺ کي ڙ سان بدلائڻ "رفاقت راکڻ جي، پهتيس ڀاڙ ميڻ."
و = الف = = = "پري ٻپ وٺن ۾، وجهج کا وڙال."
ء = ٺ = = = "'لا' مين اٺي لڏ، 'کين' وساٺي کيچ کي."
ذ = ج = = = "ويندي ڏانهن پرين، جتي جات نه پاڏيان."
ز = ج = = = "کيهون کوهن پٽيين، کوکون جماجان."
جهه = ڌ = = = "ڌکيء ڌورڻ پاڻ تي، ويچاري وڌو."
ت = ء = = = "هلڻ وير هٺا، ديکي شال دم ڏيان"
گ = ٽ = = = "ٻير پنهنجي پرين لئي، کوڌ رڌائين کالهه."
هه = ٿ = = = "کپر سين کوهيارُ، لوٺي تو لڃائيو."
ء = ٿ = = = "چڏي ٻيٺي چپرين، هاري سپ حجت."
ج = ج = = = "امل پانيان ان کي ماجن سونکي جا چٺي."
(ب) لفظي تبديل.
جيسين بدران جان کم آئڻ "اپر عاجز آهيان، لالڻ جان نه لهان."
جيستائين = جانجان = = "جان جان ساٺئي ساه، ٻاڙج کو م پنهون سين."
تڏهن = تي = = "سکبان سينڍاريا، بچيا تي بهن."
تهه = تـوء = = "توڏي لهين نه پير، توء راحت آهه وڙهن ۾ "

جـان تہ = جيڪين = = "جيڪين منيءَ مان جيڪين ميڙ منيءَ ڪئي."

(ج) اکري مڪاني تبديل.

(۱) ڪرايو جو 'الف' ہوئتي هئڻ ڪاريو بڻائڻ.
"ڦرف لهي مسٽيي ڪٺل کي ڪم ڪاريو."

(۲) پٺو جو 'همزو' اڳتي ڏکي پوءِ بڻائڻ. " وچان جو وچ ہوءِ، سو ڪنهن پر ڪهي لاهيان."

(د) حرفي مڪاني تبديل.

(۱) گهور منجهان کي منجهان گهور ڪري ڪم آڻڻ.
"بهي بهي انيو، گهڏي منجهان گهور".

(۲) ٻـاڻ منجهان کـي منجهان ٻـاڻ = = =
"منجهان ٻاڻ پيادين، هادي ٿي هلاءِ."

(۳) آهيڙين سندا کـي سندا آهيڙيان = = =
"سندا آهيڙيان، آن نہ سهندي هتڙا."

(هہ) معنوي تبديل.

(۱) مضارع جو صيغو حال جي معنيٰ ۾ ڪم آڻڻ. "اي نہ عورت هوءِ، اي ٿان آهہ عشق جي."

(۲) مطلق جو صيغو مصدر جي معنيٰ ۾ ڪم آڻڻ
"هوند نہ سنڌ سياس، هن پريي ڪيس پڌري."

مٿين تبديلين کان سواءِ ٻيٽ ڏٺيءَ وٽ هڪ ٻي تبديل بہ آهي، جيڪا آهي جنسي تبديل، جنهن ۾ ضرورت موجب مذڪر کي مونث ۾، مونث کي مذڪر ۾ بدلايو ويو آهي. جنهن جو بيان صرفي ترڪيبن ۾ "بي جان اسمن جي جنس" ۾ اچي ويو آهي. راهُ، ڏکون، پريتمو وغيره سڀ انهي تبديل جا نمونا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ترخيم يا گهٽائي

شعري ضرورت خاطر لفظن کي سندن اصلوکي شڪل کان ننڍو ڪري ڪم آڻڻ جو نالو ترخيم يا گهٽائي آهي. هن سر ۾ گهٽائي جا جدا جدا نمونا هيٺين طرح آهن.

(الف) اسمن جي گهٽائي.

دوست کي دوس ڪري ڪم آڻڻ. "هاري ڪر همت، تہ ڏيٺي دم دوس لهين."

ماڻس کي ماس ڪري ڪم آڻڻ "آدي' وڃيو آکڙي، نڪو ڀي ء نہ ماس."

مُهاڙ = مُهڙ = = = "مهر جا مين جي، سنجهي هت هيام"

(ب) ضمير جي گهٽائي.

آءٌ کي آن^ ڪري ڪم آڻڻ. "سندا آهيڙيان، آن نہ سهندي هڏڙا."

ايها = اي = = = "الدنيا جيفة و طلا بها ڪلاب، اي هيئن سين لاءِ."

(ج) فعل جي گهٽائي:

روئي کي روءِ ڪري ڪم آڻڻ. "ولاڙيو وڻين چڙهي، رئي پسيو روءِ"

سُئو = سوءِ = = = "موڏوا سنڌ نہ سوءِ، ڪنڌ ڪچاڙيا ڪانئيين."

ڪائي = ڪاءِ = = = "ڪتو ڪرني هڏيون، جوانمرد جگر ڪاءِ."

ناهي = ناهہ = = = "ڪيءَ ڏمر ناهہ، بکيءَ ڪل نہ اڇهي."

هئي = هوءِ = = = "مهند مڙنما هوءِ، ڪهي جا ڪين ڪئي."

(د) ظرف جي ڳهڻائي.

ھونئي کي ھوءَ ڪري ڪم آڻڻ. ”سڀ ننگيون ٿي نڪرو، پرھڻ چڙھي ھوءَ.“

جان = جه = = = ” جه يار ڏناڻون يار جو، ھنئي ءِ ھير ڪڙين“.

(ھ) حرفن جي ڳهڻائي.

لاءِ کي لئه ڪري ڪم آڻڻ. ”ھھڻ ننڍن کي ھٿ ٿيي، جي لئه لالڻ لوڻيون.“

واڌارو

جهڙي طرح شعري ضرورت خاطر ڪـن لفظن کي ننڍيو ڪري ڪم آڻبو آھي، اهڙي طرح وري ڪن لفظن کي منڍن اصلي شڪل کان ڪجھه وڌو ڪري به استعمال ڪبو آھي، جنهن کي نحوي قانـون سـوجب ”واڌارو“ چئبو آھي. ھن سر جي ھيٺين ۾ واڌارن جا اهڙا نمونا اجهي ھيٺين آھن:

مهڻا کي ميهڻا ڪري ڪم آڻڻ. ”مر مونهين کي ڏين، ماٺهو اجهو ميهڻا.“

ڀا کي ڀهال ڪري ڪم آڻڻ. ”ايندي ھوءَ ھوتن جي، تون جهلج ھب ڀهال.“

ھرين کي ھريان ڪري ڪم آڻڻ . ”ھريان جي ھسڻ جو، فاقوڙي فرحت.“

سپرين کي سپريان ڪري ڪم آڻڻ. ” سپريان سين سوڀ، ننڍون ڪندي نه ٿئي.“

نه کي نان ڪري ڪم آڻڻ. ”نمرو منجهه نڪونج، اڃي نان آھه عشق جي.“

پيادين کي پيادیان ڪري ڪم آڻڻ. ”ھوتاڻي ھت ڪئي، ھنهون پيادیان“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لٺي کي لوڻي ڪري ڪم آڻن. "سا لوڻي اهلان جيئن، مُٺو جنهن مٿ ڪيو."

ڪاريو کي ڪارايو ڪري ڪم آڻن. "ڇڻي آهي ڇيڙ، ڪارايي جي ڪن ۾."

سنڌين کي سنڌيام ڪري ڪم آڻن. "هر ٺهون ٻٽ ۾، اي سعادت سنڌيام."

سيباٽيم کي سيباٽيام "سا سون سرتيون سيباٽيام، تنهن جيئن ڪم کي ڪيام جال ڪيام."

ونءَ کي وانءَ = = "ڏکي ڏک ستي ڪري، وانءَ ڇپر ٺهي."

سيڻس کي سيڻاس = = "سوئي سو سيڻاس، پري پڙاڏا ڪري."

سنڌيس کي سنڌياس = = "ولاڙيو وڻين ڇڙهي، ٻسو سکه سنڌياس."

ٻيس کي پيياس = = "سڌر سين سگ ڪري، ٻر ڪنڍين پيياس."

سيس کي سياس = = "هوند نه سنڌ سياس، هڻ پريي ڪيس پڌري."

ڪيڻس کي ڪيڻاس = = "ڪير ٻرهڻ، ڪن جي، ڪير چاڙي ڪيڻاس؟"

ڇڙيان کي چوهڙيان = = "ڪهين نه آپ ڪهه، ڏس ۾ چوهڙيان."

انهن واڌارن کان سواءِ امر استقبال جو 'ٻيو روپ' جنهن ۾ امر واحد حاضر جي پويان ايڇ ملائبو آهي، اهو به هن قطار آٽي سگهجي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حرفي اڳياڙيون

اسان جي ٻوليءَ ۾ ڪيتريون اهڙيون ’حرفي نشانيون‘ آهن، جيڪي اسمن جي اڳ ۾ اچي انهن تي اثر وجهن ٿيون. اهڙيون ’حرفي نشانيون‘ گهڻو ڪري صفتن جي معنيٰ ۾ ڪم اچن ٿيون. ان ڪري ڪين صفاتي نشانيون پڻ چئبو آهي.

هن سر جي بيتن ۾، اهڙين نشانين جو خاڪو هيٺين طرح آهي:

(الف) ’سُ‘ حرفي نشاني، ’سٺو‘ جي معنيٰ ۾.

سَ + گهر = سگهر (سٺي گهڙي) ”هل هوتن ڪارڻ حال، شال سگهر ٿيندين ساٿ جي.“

سَ + واءُ = سواءُ (سٺو واءُ) ”پاروچاڻو پار، سيوني سواءُ سين.“

سُ + ٻريان = سپريان (سٺو ٻرين) ”سپريان جي سور، ڀري ٻڙاڏا ڪري.“

(ب) ’ڪُ‘ حرفي نشاني ’ڪنو‘ يا خراب جي معنيٰ ۾.

ڪُ + ٻر = ڪپر (ڪنيءَ ٻڙ) ”ڪپر سين ڪوهيارُ، لوني تو لڄائيو.“

(ج) ’ٻر‘ حرفي نشاني، ٻرانهين يا پرائي جي معنيٰ ۾.

ٻر + ڪنڌين = ٻرڪنڌين (ٻرانهين ڪنڌن) ”مڏو سين سڱ ڪري، ٻرڪنڌين ٻهاس“

حرفي پڇاڙيون

اسان جي ٻوليءَ ۾ ڪيتريون حرفي نشانيون آهن، جيڪي اسمن ۽ ضميرن جي پويان اچي انهن تي اثر وجهن ٿيون. اهڙيون نشانيون گهڻو ڪري ’حرف جر‘ ۽ ’حرف اضافت‘ جي معنيٰ ڏيکاريندڙيون آهن.

هن سر جي بيتن ۾ ’حرفي نشانين‘ جا نمونا هيٺين طرح آهن:

(۱) ’پيش‘ کي ’۾‘ جي معنيٰ ۾ ڪم آڻي. ”هوند نه ’سنڌ‘ سياس، هن ٻرين ڪيس ٻڌري.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٢) ’زبر‘ ’ڪي‘ جي معنيٰ ۾ ڪم آڻڻ ”ڏکي ڏمر ناه، بکي ڪل
نہ اڇهي“.

= ’تي‘ = = ”وڃي ڪيچ ڪهيج، تہ ويچاري
’وات‘ منجهي.“

(٣) ’زير‘ ’ڪي‘ = = ”ساجن ’ڏن‘ مري، لا ميين
لڏين جي“.

= ’ڏي‘ = = ”’ڪيچ‘ تنهن کي ڪوٺ،
ڪين جنهن جي ڪيچ ۾“.

= ’سان‘ = = ”ڪين ٻهتي مال، حال ٻهتي
هوت کي.“

(٤) ’آ‘ ’کان‘ = = ”سندي لالن لاڏ، ’سيا‘ پوءِ
سنڌ ٿئي.“

”هلندي هاڙهو منهنجي، ’گسان‘
تان م گسان“.

”پر تہ سوچاري ٽيين، اجلا
اگهي اچ“.

(٥) ’ئا‘ ’کان‘ جي معنيٰ ۾. ”’ٽولڻا‘ تنهن م ٽر، جنهن روح
وڃايو واه ۾“.

”موتوا سنڌ نہ سوءِ، ڪنڌ
’ڪچاڙئا‘ ڪانڊين“.

”’هونڊئا‘ هوت پري، اوڏو آ
اڻ هوند کي“.

(٦) ’اي‘ ’۾‘ جي معنيٰ ۾، ”’هاڃي‘ تنهن هنجن، ڏارا سڪ
سيد چئي“.

= ’سان‘ = = ”آگر آگوني نہ مڙي، چپوز ٻہر چنن“.

= ’جي‘ = = ”ڪتو طالب ڏونيجو، اسين ڪتي ڪيڙ“.

= ’تي‘ = = ”ولاڙئو وٽين چڙهي، ڏيو ٻهولي لانگ“.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٧) 'او' 'ھ' جي معني ھ "آھي اسونھين جي، سٽي 'ٿو' سيار".

(٨) 'اين' 'سان' جي معني ھ "ھٿين ، 'پيرين ' مونڙيين، ڪجھ پر ڪيو ر".

(٩) 'يين' 'ٿي' جي معني ھ "ڪيھون ڪوھن 'پڻيين'، ڪوڪون جماجان".

= 'سان' = = "ھٿين پيرين 'مونڙيين' ڪجھ پر قدام".

(١٠) 'آئين' 'ڪان' جي معني ۾ "پير 'پڻائين' ڪونڙا، واٺي ڪيس رچي".

(١١) 'سر' 'ٿي' جي معني ھ. "چڙھندي سر چونيين، لڪن ڪنڙس لال".

ضميري نشانيون

سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪيتريون اھڙيون 'نشانيون' آھن، جيڪي ضمير خالص جي قسمن لاءِ ڪم اچن ٿيون ۽ اھي اسمن، فعلن ۽ حرفن جي ٻوڙيان اچي، ڌار ڌار حالتون پيدا ڪن ٿيون. ھن سر جي ٻيتن ۾ جيڪي اھڙيون نشانيون ڪم آيل آھن، انھن جا جدا جدا نمونا ھيٺين طرح آھن:

(الف) 'م' نشاني ضمير متڪلم لاءِ.

آيام = مون وٽ آيا. "مونٽي ماءَ پنھور ھ، اگھن سي آيام".

سُيام = سون سٽي. "ھڪل ھوت ٻنھون جي، سگر ۾ سيام".

گذريام = مون جا گذريا. "اوڏا آوي چام وي، گوندر گذريام".

پيام = مون کي پيا. "ھلندي ھاڙھو مٿي، ڪرڻ ڪوہ پيام".

(ب) 'س' نشاني ضمير متڪلم لاءِ.

ڪيڙس = مون کي ڪيو. "چڙ ھندي سر چونيين، لڪن ڪيڙس لال".

ڏيندس = آئون ڏيندي. "ھلندي ھاڙھو مٿي، سسي ڏيندس ساه".

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(ج) 'سِ' نشاني ضمير غائب لاءِ.

مٿس = اُن مٿي. "مٿس ڪم وڌم، وهان تان نه وس ٿيو".

(د) 'ئي' نشاني ضمير حاضر لاءِ.

ساڻئي = تو ساڻ. "جان جان ساڻئي ساهه، ته ٻاڙج ڪوم پنهون سين"

ڪينئي = توکي ڪائين. "ٻانهين تئي ٻوٽيون تن ڪتا ڪينئي ڪيچ جا".

ڳڌئي = توکي ڳڌو. "هوت ڳڌئي حب ۾، رهبر مٿي راهه".

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پروفيسر مير محمد پيرو

روحاني راز

شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي رسالي ۾ سسئيءَ جي واقعي کي پورن پنجن سرن ۾ بيان ڪيو ويو آهي، ٻيءَ صورت ۾ شاهه صاحب جو ڪوبه سر ايترو وسيع نموني بيان نه ڪيو ويو آهي، جيترو سسئي.

حقيقت جي نگاهه سان ڏٺو وڃي ته سسئي جو واقعو انساني وس ۽ وسعت جي لحاظ کان نهايت ئي دلگداز، احساس ۽ جذبات سان ڀرپور پيو ڏسڻ ۾ اچي. ڇا هڪ هيڻي حال زال ذات ۽ ڇا سندس ڏيرن، ڏاگهن ۽ ڏونگرن سان مهاڏو، گويا بيوسي ۽ حالات سان مقابلي جي انوکي صورت پئي معلوم ٿئي.

شاهه صاحب جي سيني سرن کان سر معذوري جو معاملو مڙيوئي مٿڀرو پيو محسوس ٿئي. پلا معذوري جي معنيٰ ئي آهي عذر واري، ويچاري، بيڪس ۽ بي سرو سامان. هتي ته ويچاري سسئي کي به ههڙي بي سروساماني ۾ جهلي ڏکن، ڏاکڙن ۽ ڏيرن، ڏاگهن ۽ ڏونگرن جي ڏاڍاين سان، همت ۽ حوصلي سان مقابلو ڪري، پنهنجي مطلوب (پنهون) تائين پهچڻو هو.

جيتري قدر هن سر جي روحاني رمز جو تعلق آهي ته شاهه صاحب سسئيءَ جي صورت ۾ هڪ سالڪ کي پنهنجي هوت (يعني حق) کي حاصل ڪرڻ يعني روحاني معراج ماڻڻ ۽ وصال وارڻ لاءِ ڪنهن به بهاني کان سواءِ سعي ۽ جدوجهد

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪرڻي آهي، بلڪ مطلوب سان ملڻ لاءِ، اهڙي اسانگي واهه ۾ جيڪي به روڙا ۽ ونڊڪون آڏو اچن، انهن کي همت سان هٽائي، اڳتي وک وڌائڻي آهي. پوءِ ان ۾ چيتا چور هجن يا بر جون ٻلائون، تتي ٿڌي هجي يا هاڙهي ۽ حب جوءِ هلائون. گويا هي سڀ نفساني سرڪشي جو سامان آهي، جنهن کي محبت ۽ محنت سان ستو ڏيئي محبوب سان ملاقات جون مرادون ماڻيون آهن. جئن شاهه صاحب فرمايو آهي ته:

هلندي هوت پنهون ۽ ڏي، ڪيچن ڪي ڪوڏيون
پهڻ تنين پـــٽ ٿئي، جي لالـن لئي لوڏيون
سڀ سهيليون سڪ ڪي، چنچهـون ۽ چوڏيـون
پاڻهن تي پوڏيون، ته ڪتـا ڪيئي ڪيچ جاه

هيءُ امر لازمي آهي ته حق جي ڳولا لاءِ هر سالڪ کي سوين سختيون ۽ سور سهڻ لاءِ هميشه تيار رهڻو پوندو آهي. هتي ته سرڪش نفس جي هيڏي حملي لاءِ هميشه هوشيار رهڻ گهرجي، ڇاڪاڻ ته هي سرڪش نفس انسان کي حق جي راهه کان هٽائڻ لاءِ هزارين حيلا ۽ حرفتون اختيـــار ڪندو آهي، جنهن ۾ تن آساني ۽ غفلت ۽ گيهواري جي رغبت مکيه مرحلا هوندا آهن. شاهه صاحب نفس اماره کي ڪتي سان تشبيه ڏيئي حقيقت کي کولي بيان فرمايو آهي. جئن ڪتـي جي فطري تقاضا ڏوندي جي طلب هوندي آهي ۽ اهو هڏيون ڪرڻي ڪائڻ ۾ وڏو مزو محسوس ڪندو آهي، اهڙي ريت نفس به دنيوي آسائش جي مهاچار ۾ ڦاسي، خدا آگاهي کي ڇڏي ڳيرب کان ڪم وٺندو آهي. جئن شاهه صاحب فرمايو ته:

ڪتو ڪُرڻـــي هڏيون، جوانمرد جگر کــاءِ
الدنيا جيفة وطلابها ڪلاب اي هيئنئين سين لاءِ.

سچ پچ هيءَ دنيا ڏوندي آهي ۽ ان جا طالب ڪتا. پيءَ صورت ۾ حق جي طالب کي هن مادي دنيا جنهن جو مظهر آخر فنا آهي، ان سان ايڏي رغبت رکڻ ڪا معنيٰ نه ٿو رکي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چاڪاڻ ته هيءَ هڪ ڪليل حقيقت آهي ته سالڪ جي صحيح خوراڪ سا به روحاني، محبوب جو مشاهدو ۽ ان جي طلب ۾ توهه هوندو آهي ۽ نه هن دورنگي دنيا جي ڪوشش ۾ قرب، جيڪو خود محبوب سان ملاقات بجاءِ ان کان ڪوهين دور ڪرڻ جون ڪوششون ڪندو آهي.

هينئر سالڪ کي هن سرڪش نفس کان بچڻ لاءِ وڏي مجاهدي جي ضرورت پيش اچي ٿي. هن کي هتي هر حڪم ۽ خواهش جي خلاف عمل ڪرڻو آهي. هن کي سرڪشيءَ نهمائي ۾ نياز، ڏک ۾ سک، ه صابر ۽ شاڪر ۽ حرص بجاءِ قانع رهڻو آهي ۽ هر وقت ادب ۽ عبديت اختيار ڪرڻي آهي. اهڙي وقت ڪينئن حاصل ٿئي، ان لاءِ ڪنهن ڪامل رهبر جي رهنمائي ۽ سهڻي صحبت جي سخت ضرورت پيش اچي ٿي. جنهن هن کي حق ۽ حق جي آگاهي حاصل ٿئي. نتيجي طور هن کي صرف حق جي احاصلات جي تمنا ۽ شوق رهندو آهي. جڏهن سالڪ کي هيءَ سهڻي راهه حاصل ٿئي ٿي ته پوءِ سرڪش نفس سچ پچ هيٺو پئجو وڃي. پيءَ صورت ۾ هي نفس هن لاءِ وڏو هاچيڪار ثابت ٿي سگهي ٿو. چاڪاڻ ته بقول پيئائي رحه جي سالڪ کي ته هر گمراهي ۽ غرض کي گم ٿي ڪرڻو آهي، نه ته سپرين جي سوپ سرڻ جو سوال ئي نه ٿو پيدا ٿئي. تڏهن ته شاهه صاحب فرمايو ته:

سڀ نڱيون ٿي نڪرو، لالچ ڇڏي لوپ
سپريانسين سوپ، نڊون ڪندي نه ٿئي.

يا

وصل تيه وڃائيو، سينڌ سرسي سينءَ
لونِي ليلا جيئن، مڻئو جيه مت ڪيو.

بهرحال محبوب سان ميلاپ لاءِ نفس جي هر رنڊڪ

کي روڙيو آهي ۽ ڏونگرن، وڻڪار ۽ تنگ لڪن ۽ گسن جي
ڪا به غرض نه ڪيڻي آهي. جنهن شاهه صاحب فرمايو ته:

هلندي هاڙهو سڀ، گسا تان م گسان
لڪن تان، لطيف چئي، رڙهي مان رسان
پنهون شال پسان، وهان تان نه وسن ٿئو.

يا

وڌو ڪي م وٺاءِ، آنچا ڏونگر م نيو
ڏيو م نهنءَ، ته پير نهاريان پرين جو.

هتي ته سالڪ کي گويا هستي هوڏ يا 'هئڻ' کي ماٺو
ڪرڻو آهي، تڏهن ته جانب جو جلوو پسي سگهبو. جنهن شاهه
صاحب فرمايو ته:

مري جيءُ ته ماڻيين، جانب جو جمال
تڏهين هوند حلال، جي پنڌ اهڙي پاڙيين.

يا

مرڻا اڳي جي مئا، سي مري ٿيا نه مات
هوندا سي حيات، جيئڻا اڳي جي جيا.

هينئر سالڪ کي خودي بجاءِ ڪانڌ اختيار ڪري حبيب
جي حُب ۾ هلڻ لاءِ سعي جي ضرورت پيش اچي ٿي. عين
ممڪن آهي ته هن اڻانگي سفر ۾ هادي اچي سندس همدرد
ٿئي. هتي هيءَ ڳالهه لازمي ٿيو پوي ته سعي ڪان وڌ هن
کي ڪنهن به نتيجي جي پرواهه نه ڪرڻي آهي، ڇاڪاڻ ته
تقدير جو قائل رهڻ هن جي مسلڪ ۾ مڙيوئي سوچارو پيو معلوم
ٿئي ائين ڪرڻ سان سالڪ ۾ عقيدي جي پختگي پيدا ٿيو پوي،
جيڪا اڳتي هن لاءِ دلي سڪون ۽ راحت جو سبب بنجي
سگهي. جنهن شاهه صاحب فرمايو ته:

لکئو جو نراڙ سو انگ ڪيئن اڙي نه ٿئي
ڀارئو ويٺي ڀار، جيڪين لائن لکئو لوح ۾.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

يـا

جتي جيتريون، لکيون لوح قلم ۾
تتي تيتريون، گهڙيون گهارڻ آئيون.

هتي انسان مڇ پڇ عاجز ۽ ويچارو ٿيو وڃي، جنهن لاءِ قادر ۾ قوي هئڻ کان سواءِ ٻيو ڪو به چارو نظر نٿو اچي.

---

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بسم الله الرحمٰن الرحيم

متن سر معذور

فصل اول

۱

هلنديءَ هوتَ پنهوءَ ڏي، ڪُڇڻُ ڪَري ڪونيون
ٻَهَڻُ تَني ٻَٽ ٿِيي، جي لَنئي لالڻَ لونيون
سڀِ سهيليون سيڪَ ڪي، چُنجون ۽ چونيون
پاڻِهِ ٿيون پوليون، ته ڪُتا ڪيڻٰي ڪيچ جا.

۲

ڪتا ڪيئي ڪيچَ جا سڌا جي پنهوَ
اڳهِن هوند آسُونهَ، جي جانارَنِ ياد پَٽهن.

۳

مسني پُڇڻ سي، جي پارُتل پنهوَ چارَ جا
وڏيو ويٺي ڏي، ڪايا ڪيچَ ڪُتنِ ڪي.

۴

تن پيٺي جانارنِ يادِ، جي پارِٿل پنهوَ چار جا
سنڌِي لالڻَ لاڙِ، مُيان پوءِ مُنڌَ ٿِي.

۵

جاڳايس جنبُورَ، ڪُتي قريبن، جي
ٻَڌِي ٻنڪي آئُو، گهڏِي منجهان گهُورَ
سڀَ لاهيندو سورَ، گري هڻِ غريبَ جا.

---

* هي متن ”شاهه جو رسالو“ مرتب: (ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ)، سنه ۱۹۷۴ع تان ورتل آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٦

نڪين آهيون چوهڙا، نڪين آهيون چور
هاڳامان ۽ هور، ڪُتا ڪريون ڪن تي.

٧

ڪتو ڇي قريب جا، آهيون ماڌ سڀئي
ٻهرين بات ٻڌي، ٻچون پوءِ پانڌين ڪي.

٨

ڪهين نه آپ ڪُه، ڏس م چوهڙيان
منڌا آهڙيان، آءُ نه سهندي هٿڙا.

٩

ڪتو طالب دونهين جو، اسين ڪتي ڪيڙ
ڇهڻي آهي چيڙ، ڪاوڙي جتي ڪن ٿو.

١٠

ڪتو ڪرتي هڏيون، جوانمرد جگر کاءِ
الدُّنيا جيفةٌ و طالبها ڪلابٌ، اي
هيڏين سين لاءِ.

١١

يارُ ڏنائون يار جو، پڇي پير ڪڙين
ڦيرڻا نه فرمان ڪان، انهين منجهه آهين
ڏسي نه ڏاڙهين، شبان جي سڪ ڪي.

١٢

سڳبان سينداڙنا، ٻچڙا تي ٻهون
ڦيرڻا نه فرمان ڪان، مڻ نه موتيڙن
ڪونهي ڏوهه ڪتن، ڏاڪارڻا ڏاڙهين تا.

١٣

ويٺو آهي وات تي، ڪتو ڪتي وت
پوتيون پانڌيڙن جون، جهڙيو ڪري جهٽ
جا ڳمرن ۾ گهٽ، سا پونچي تي پوريون ڪري.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۱۴

ڏُکا ڏُونگرَ جا ڀِرُ وَنِ، مَرُ تا مون ٿي ڪَنِ،
پُوندا ڪين پَريتِ تي، هُن جا سَڏَ تا سُڃَنِ،
سَنگُڏِي جيءَ سيد چئي، آهي سَڏُ سڄڻِ،
هوند نه هيتِ ڏَرنِ، هِر قرابتَ ڪمُ ڪيو.

۱۵

ڪَمِ قرابتَ جَنِ، جيءَ هيتي آئمِ هيٺَنِ
رِفاقتَ راڳنِ جهي، پهتيس ٻاهرَ سيڻَنِ
ماڻهو ملاحظو تنهن جو، ڪيچِ نه ڪندا ڪيٺَنِ
ذاتِ نسورياڏي نيئي، هِر سَڌَرَ سين سنگ ٿئو.

۱۶

چَچَرَ اوتارا ڪري، سَيندِي تي ميرنَ.
جيڪين چَيَسِ جيڏيون، سو نه ڪيائين ڪَنِ،
معذورِ مَرڻُ مَنِ، ڪيچي لاءِ قبوليو.

۱۷

چچر اوتارا ڪري، ماڻيائين مزا
پُرتِ ڪي ٻپَ ۾، ڪارِنو پنڌُ قضا
وَسُ نه ويچارِيَ جو، جيڪا رب رضا
متان جانِ جزا، لاٿائين لطيف چئي.

۱۸

سَڌَرَ سين سنگ ڪري، پرِ ڪنڌين پيپاسِ،
ڪيرِ برهمڻ ڪَنِ جيءَ، ڪيرُ چاڙهي ڪيماسِ،
هوند نه سينڌُ سياسَ، هنَ ٻرپي ڪيتس هڏري.

وائي

خوبي منجهه خِفت، اي دوستَ! دِقتَ
آهي عبداللطيفَ ڪي، وو
۱. مدحَ مون کان نه ٿيي، سندي سوءَ صفتَ
۲. هجي ڪريان هيجَ سين، مطالعَ محبتَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٣. حزنُ هوتَ پنوهَ جو، رُڳيائبي راحتَ
٤. پريان جي پيتيانَ جو، فاقو ئي فرحتَ

فصل دويم

١

ڏُکيَ ڏَمَرَ ناهِ، ٻُکيَ کيلَ نہ اچهي
اُگهاڙيَ وِڇاءُ، وِنو ويچاري وسري.

٢

اديون وَرُ اُگهاڙَ، وِڇانِ جنہ وِسارئو
جيڏيون! ڇڏي جاڙَ، سپ ننگيون تي نڪرو.

٣

سپِ ننگيون تي نڪرو، پرههَ چڏي پوءِ
سَهندِ سِرُ نئان هوءِ، ڪَهي جا ڪين ڪٽي.

٤

سپِ ننگيون تي نڪرو، لالچِ ڇڏي لوڀ
سپيريانِ جي سوڀَ، ننڍيون ڪندي نہ ٽئي.

٥

ڪَنهي جا ڪين ڪٽي، پيريَ پهتي سا
وِهي ويڙهيچي جا، وَصلَ تنہ وچائيو.

٦

وصلُ تنہ وچائيو، سِيندِ سرهي سِين
سا لوئي ليلانِ جين، مَٽيون جنہ مُٽِ ڪيئو.

٧

پاڻُ نہ تہي پاڻَ ڪان، اِيُ پاڻان تہي نہ پاڻَ
وَالْقَدْرِ خَيْرِهٖ وَشَرِّهٖ، مِنَ اللهِ تَعَالى
چوليي ڏِسجُ چاڻَ
چانئي ڏسج چاڻ ڪسي، چانئي منجهان چاڻَ
جتي ۾ مڌڪين مسئي، پنج پنڌَ پريانَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٽيئين هيڪاندي هاڻ، لاڻ ساڻ لطيف چئي.

٨

هوندِ نا هوتُ پري، اونءُ آهه اڻ هوندِ ڪي،
ساڄنُ ٿنِ سري، "لا" سين لڌينِ جي.

٩

لائي خنجر "لاءِ" جو، هي خنجر ڪي هڻ
سڌنِ جيون، سيدُ چئي، ونءُ سڀ وڪڻ
پيرُ پروڙي ڪڻُ، ته هلڻ ۾ هوري وهين.

١٠

هوريئن هاڙهو لنگهڻو، ٿيُ جربدي جوءِ
هوندِ جنهين سين هوءِ، هوتُ نه هوندو ٿن سين.

١١

هوريئن هاڙهو لنگهڻو، مٿي موسٽ چڙهِ
لڪَ سين آتي لڏِ، ڪين رساڻي ڪيچ ڪي.

١٢

هورين هاڙهو لنگهڻو، ڳوريون پاسي ڳوٺِ
ڪيچَ تني کي ڪوٽ، ڪين جن جي ڪيچ ۾.

١٣

هورين هاڙهو لنگهڻو، ڳوريون ٽيون ڳمنِ
هاڄي تنهن هنجڻ، ڏاران سيڪ، سيد چئي.

١٤

نڪا هيت نه هتِ ڪا، ڳوري سندي ڳالِ
ڪين پهتي سال، حالِ پهتي هوتَ کي.

١٥

ڏينهان ڏاريَ ويسَ، راتيان روئي رتُ ڦڙا
لنبرنِ جي لبيس، ڪاند ڪميءَ ڪندو.

١٦

ڏينهان ڏاريَ روءِ، راتيان روئي رتَ ڦڙا
منجهه ويچاريَ ووءِ، پرا وا ورنِ سين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

١٧

ٻُرا وا ورنِ مين، اندرِ ڪالوٽِي ڪالهه
ما تا تون سليمان، هُوءَ جا ڪيڏي هوت مين.

١٨

ٻـهـرا وا ورن مين، انــدرِ مَنڊَ مـاتـام
سسئي موجهڙي ڪيڏا، تعلق سڀِ تمام
نيئس نيمَ نيامَ، ڏسڻ ڏاري ويس ۾.

١٩

ڏســڻ ۾ ڏاري، انــدر سَتي سسئي
انهين ٻَرِ آري، ڪانڌُ ڪميٺي ڪنئو.

وائي

هَل هوتنِ ڪارڻ حال
شالا سگهڙ ٿيندين ساٿ جي

۱. ٻير ٻهنجي ٻرين لَٿي، ڪوڏ وَتائين ڪال
چڙهندي مير چوٽيين، لَڪن ڪنڙس لالِ
۲. جي پائيين جتن جي، ويجهي ٿيان وصال
ٻري پَٻ وَرَن ۾، وجهڃ ڪا وَڙال
۳. ڪيچان آئيو قافلو، مَين سَتي مال
ايندءَ بوءِ بوتن جي، جهليج ٻَب ٻهال
۴. جيٿي جماڄن ڪي، جبل ٿين جنجال
پُڇج ٻپادين ڪي، آتِ آريانئي احوال

فصل سيوم

١

هلندي هاڙهو متئي، ڪرڻُ ڪوهه ٻنام
آرڏا آري چام ري، گونڌرو گڏاوڙام

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لڪيون لڪَ، لطيف چئي، اورانگھڻ آيام
ٻُرڻ ٻنوهَ ٻٺرِ ۾، اي سعادت سنڌيامِ
ستيسِ ڪمُ وَڏامِ، وهان تان نه وَسُ پئو.

٢

هلندي هاڙو مٿي، ڏکڻ منهنجا ڏوهه
هو وڃڻ سر انڻ ٿئي، هي هنڌ ٻجاڙي ٻوه
ليڙن ري لطيف چئي، ڪئن ڪريندس ڪوهَ؟
اڳئان واڻو سچي روه، وهان تان نه وس پئو.

٣

هلندي هاڙهو مٿي، ميسي ڏيندس ساهُ
لڳڻ تان، لطيف چئي، ٻاري نيئُم ٻاهُ
ڪندو ٻاجهه اللهُ، وهان تان نه وس پئو.

٤

ھلندي هاڙهو مٿي، ڳسان تان مَ ڳسان
لڪڻ تان لطيف چئي، ورڙهي سانَ رمان
ٻنوه شالَ ٻسان، وهان تان نه وس پئو.

٥

پائي حالَ هتاي وٺا، ڪينهه ڪي سورُ سلان
ڪنڌو لنجَ، لطيف چئي، لڪڻ منجهه اچان
پاندي ڪيرُ ٻچان، وهان تان نه وس ٿيو.

٦

وَڏو ڪيم وٺانُ، اونچا ڏونگر مَ ٿيو
ڏيمو مَ نيڻانُ! ته ٻير نهاريان پيرين جو.

٧

وارو مون وڻاهُ، ڪا سُڌ سُونهَپَ نه ڏهو
اِيَ اماڻي ڳالهڙي، شجر سنپجاهُ
چونيئڻ چاڙهيجاهُ، ته موڙهي ڪو منهن ٿئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٨

وارُو سون وڻراهَ، ڪا سڌ سونهپ جي نه ڏهو
وڃهي وراڪنِ ۾، معذور ڪي مَ منجهاهه
منجها پانڌ پيادين، هادي ٿـي هلاءِ
پيريان ڪي پهچاءِ، ته لڳي لوئو نه ڏيهن.

٩

وارُو مون وڻڪارِ، ڪا سڌ سونهپ جي نه ڏِهو
آهي آسونهين جي، متي ٿو ميار
وڙهڻا ويراڳن مين، لڪن جا ليارَ
ڪريان ٿي ڪُوار، ڪنڊن ڪانڊيرن جي.

١٠

ڪنڊا سون پيرن ۾، ٽوٽي لک لڳن
آگر آڳوني نه مڙي، چيچون پير چڀن
ويندي ڏانهُ پرين، جتي ذات نه پائيان.

١١

جتي سي پائيندي يون، جتي پير پرينءُ
لائيون سي پرينءَ، سسئي پاروچن ڪي.

وائي

جيڏيون! جا جڙَ لائي جيَ جتن
سا سون سرتيون! سيبائيام
تنهن جهڙو جالَ ڪيئوم

١. مهرَ جا ميون جي، منجهي هٿ هيامِ
صبح متي مڪتب ۾، وسلي وِيامِ
٢. هڪلَ هوت پنهوَ جي، سڳرَ منجهه سيامِ
ڏوريندي ۾ ڏونگرين، ٿهر ٽوپ ٽيامِ
٣. ڪوڙين پال پنهوَ جا، گنجي منجهه گڙدامِ
متي منگهر پٺين، مڱوڙي مار لڏيامِ
٤. ڪيئون ڪهن پٺين، ڪُوڪُون جماجان
هوتاڻي هٿ ڪنهي، پنهو پيا ديان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۵. ڏکون، بکون، ڏاکڙا، ڪارڻ جن ڪنام
سونهي ماءِ پنهور ۾ اگهڻ سي آيام

فصل چهارم

١

مري جيءَ تہ ماڻهين، جانب جو جمال
تنهن هوندَ حلالُ، جي پند اهائي پاريين.

٢

مرُ تہ موچاري ٿئين، آجلان اڳي اڄُ
جانڪين هئين جيري، تہ سَنڌ پنهوران پڄ
پنوه ساڻ پهچُ، تہ ملڪ الموت ماڻهين.

٣

مرُ تہ موچاري ٿئين، جيئڻ آڏو جت
هاري ڪرِ همت، تہ ڏيئي دم دوست لهين.

٤

مر تہ موچاري ٿئين، ويهي جيءَ ۾ جوءِ
دل ۾ آڻ م دور تون، ڦيرڻ سندو ڦير
توني لهين نہ ٻيرُ، توءِ راحت آهي وڙهڻ ۾.

٥

مر تہ موچاري ٿئين، ويهي جيءُ ۾ جوءِ
سنڌ مرڻا پوءِ، ٻيچندين ٻنوه کي.

٦

آجلان اڳي سڀئي، سنڌ جيريائي مرُ
ڏوليان تنہ ۾ نر، جنہ روح وڃايو راه ۾.

٧

مرڻا اڳي جي مئا، سي مري ٿين نہ مات
هوندا سي حيات، جيئڻا اڳي جي جيا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٨

جيئا اگهي جي جيا، جُنگُ جُنگُ سي جيئن
او موٽي ڪين مرن، مرئا اڳي جي مُئا.

٩

اونچو آناٿهون گهڻو، جيئڻ ڪي جنجال
مرڻ مون سين هلُ، ته پڻيئي تو پندُ ڪريان.

١٠

تو سڱ ساه ڪٺڻ سين، جيئڻ گوشي جاءِ
مرڻ! مون سين آءُ، ته پڻيئي تو پند ڪريان.

١١

تو ساماڻي سٿي، مرڻ ڪيئو مردار
ڪپڙ سين ڪوهيارُ، لوٽي تو لڄائيو.

١٢

پر ۾ پڇين پيري ڪي، مري نه چاتوءِ
مُوتُو منڌ نه سوءِ، ڪنڌ ڪُڇاڙئا ڪانئيين.

وائي

توڏن تان نه ٽنوارئو، مهنجو لاڻ وارڻو
الا ميان! الله ڪارڻ اونها

١. شرف لهي سٿي، ڪمل ڪي ڪمُ ڪارهو
٢. ميندي مور ملير جا، چانگن ڪي سپ چارهو

فصل پنجم

١

هٿين، پيرين، مونڙيين، هلج مان هنيئين
عشقُ آريَ چامَ جو، نيباهي نيئين
جانُ جانُ ٿيي جميئن، تانُ پاڙج ڪو مَ
پڻوه مين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۲

هٿين، ٻيرين، مونڙيين، ڪَهجُ ٻَرِ ڪپارَ
مَٿان چوري چڏيوم، ٻيريتي ٻچارَ
توکي سَنَڌَ سسئي، سندي لَنءُ لهار
جي هونئي هوتَ هزار، ته ٻاڙج ڪو مَ
پنوه سين.

۳

هٿين، پيرين، مونڙين، ڪهجُ پَرِ قِدامَ
وچِ وسيلو ناهه ڪو، اوري آري ڄام
هيءِ لائي هامَ، ٻاڙج ڪو مَ پنوه سين.

۴

هٿين، ٻيرين، مونڙيين، ٻري ڪجُ پرکَ
قدم ڪيچ ڏٿيون ڏي، ٻاءِ وڏندي وکَ
جي هونئي هوتن لکَ، ته ٻاڙج ڪو م ٻنوه سين.

۵

هٿين، پيرين، مونڙيين، سيرجُ ساه ٻساهَ
هوت گذبئي هب ۾، رهبر متي راهَ
جان جان ساٿيئي ساهَ، ته ٻاڙج ڪو مَ پنوه سين.

۶

نَڏي نَڪي نه وِهي، نَتي ڪري تاڻَ
وڏائين وڻڪاز ۾، سسئي ٻاڻُ سڪاڻَ
ڍُڇي پَه ٻڪين ڪي، ٻئي منڌ ٻرياڻَ
ڏَن ڏِنس ڏيهه وٺو جا، الله لڳ آهڃاڻَ
مان ٻرچن ٻاڻَ، آڇي آرياڻي وري.

۷

اڳهين انگ سندون، وهي جيلاهين وٺو
کهڙو ڏوهُ ڏيون، سو منه آڏيو ساٿيئين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٨

توڻي ولاڙون ڪريئن، توڻي هلين وڪ
لکئي منجهان ليڪ، ذرو ضايع نه ٿيي.

٩

ليکئو منجهه نراڙ، سو اڳ ڪياڙي نه ٿئي
پارئو ويٺي پار، جيڪين لاڻ لکئو لوح ۾.

١٠

جتي جيتريون، لکيون لـوح قلـم
تتي تيتريون، گهڙيون گهارڻ آئيون.

١١

ڪنائين ڪيچين لـئي جنسو جلاوت
چڏي پيٺي چيرين، هاري سڀ حجت
هئي نماڻي نست، پنڌ وڌائين پاڻ تي.

١٢

ڏکي ڏورڻ پاڻ تـي، ويچاري وڏو
ڏيل جنه جـو ڏکـ سين، سيوئي سڏو
هنئڙس اڳـ لڏو، پوء تي ڪري پنڌڙا.

١٣

پنڌ نه پنڌن جيترو، ڪي سڄهندي ڪيچ
جيڪر ڪريان ريهه، ته ڇوندا منڌ چري ٿئي.

١٤

ڇونم مـر چري تي، پر جيئڙ منڌ مٺين
مـر موٺيـن ڪي ڏين، ماڻهو اڄئو ميهڻا.

١٥

ماڻهو ڏيئي ميهڻا، مونکي ڪندا ڪوه
جو چوري ۾ چوه، سا پٺئون ٿيندي پير تي.

وائي

وڳهه ۾ وات وڃڻي،
هو الله ميان! جي کهنڊيءَ تي لهنديءَ

۱. ڪنهن اڃي ڪا کهڙي، ڪنهن اڃي ڪا چڻي
آملُ پانيان آن کي، ماڇڻ مونکي جا چمڻي

۲. پيرَ پڻائيءَ ڪنبرا، وائي ڪٽرس ڙ وَڃي
منهن ڪر معذوريءَ ڏي، ٻنوه چام ٻرڇڻي

۳. مونکي تينه مارئو، جتڻ مونکي جا چڻي
وندُرَ وانڙيءَ تي، ڪانڌي ڏينڌم ڪڇڻي

فصل ششم

۱

جهلي تان نه رهان، ڏاران ٻسڻ ٻريڻ جي
آهر عاجزُ آهيان، لاڻ جان نه لهان
فردا مون ڦٽي ڪيو، وعدي ڏي نه وهان
صباحَ سڀڻي نه سهان، خواه ميڙين خواه ماريين.

۲

فردا مون ڦٽي ڪي، نقدُ ڪنيو نار
هيَ جا واڳ وڙهي جي، ويرمَ ڏي م وار
جيڪي سڀَ مار، جيڪي ميڙ سڀ ڪي.

۳

سڀي تي مُدعا گهري، موت ٿئو موجود
آڇين تان آج ڪريان، صباح جو مجود
جيڪي نئي وجود، جيڪي ميڙ سڀ ڪي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٤

جيڪي ميڙ مٿي ڪي، جيڪي مٿي مار
ڏکيءَ کي ڏيکار، هيڪر هوتُ اکين سين.

٥

ڏکي ڏي ڏڏور، لهسي لڳي پنهه جي
ڏيئي آڳ آتور، ستپ نه ڪاڻي سمهي.

٦

ڏکي ڏک وسار، سيج ڦٽي ڪر سمهي
پڇي پير نهار، ته آرياڻي آتان لهين.

٧

ڏکي ڏک سٺي ڪري، ونءِ چپڙ پيهي
گڏيئي ڏيهي، سوڏيون ڏيندءِ سي خبرون.

٨

ڏکي ڏيهاڙي، سٺيءَ سٺي هٿڙا
تينهه ڀر نه ڪاڻي، جنهه ڀر جيي جيڏيون.

٩

ڏسو ڏکان اڳرو، سمهي آڻ مَ شڪُ
تي پانهي پر اوڻيون، لڏ مَ پسي لڪ
ور پنهوءَ سين پلڪُ، ڪوءِ پارنهن ماه پٺن سين.

١٠

هردم هوتَ پنهوءَ جو، ڏمڻُ پانئج، ڏکَ
ور پنهوءَ ساڻُ پلڪ، پتن پارنهن ورهه پٺن سان.

١١

تورَ وايرسي تيءُ، وڃڻ ويرمَ سٿهي
ڏيئي مرجُ ڏونگرين، جتن ڪارڻ جي
هڏ نه هوندو هيءُ، ساه پريان تان صدقو.

١٢

ڏکي سنڌيون ڏونگرين، آڏيءَ آهون پئوز
ڏاوي جو ڏونگر ڪي، سو ڪين چيو چئون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آريءَ جي افسوس ۾، ماڻهو مرون رُنِ
اِنَ پَر ميٺي مُون، هينئڙا جنِ هڄي ويا.

١٣

ڏکي سنڌيون ڏونگرين، ڀسو پٽون پُون
مٺي پچائا منڌ کي، روجهه رچُنِ ۾ وُون
پٽونا اِيهَين چُون، تہ مٺيءَ امان کي ماريو.

١٤

ڏکيءَ سنڌيون ڏونگرين، اوچنگارون اچنِ
مٺي مانگي سسئي کي، کيلو کٿو کيچين
جي هٿان هوت مرنِ، هوتُ تني جي هنجَ ۾.

١٥

ڏکي سنڌيون ڏونگرين، وڻ ٽڻ وايون ڪن
وڻان وڻهي جنِ، وَڏيءَ سي واڍوڙا.

١٦

وڏي سي واڍوڙئا، رت نہ ڏنو جن
سوتُ قبوليو تن، ڏنو جن ڏکيءَ کي.

١٧

ڪنهن جنهن ڏُکان ڏي، پارانيا کي پاندَ ڀيئين
سورِ پَرڏائين سي، ڳلِ ڪڍائين جن سين.

١٨

ڪو جو وڏيءَ وڏُ، وڻ وڏيائين وڏَ سين
ڏکُ ڏکيءَ ڏڏُ، جنِ ڏٺي سي ڏکئا ٿئا.

١٩

وڏلَ ٿي وايون ڪري، ڪنلِ ڪوڪاري
هڻنَ پَنَ پهنجا ساوڻا، هيءَ هنجهون هڏنِ
لئي هاري.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٢٠

ڏکيءَ تہ وڃ ڏکارُ، تہ وڙي وسڻ مينهڙا
صاحبَ هٿِ سڪارُ، هين وسڻ آهن هٿڙا.

٢١

ڏکيءَ تہ ڏکارُ، سيئين ڏيهہ سڪارئو
ٻاروچاڻو پارُ، سيوئي سواءِ مين.

وائي

هوت هاڙهي ڏاري هوندا، ون ۽ وَهيڻي سات ڏي
١. جتي پنڌ نہ پيچرو، سونها وڃڻ رونـدا
٢. اسونئين، عنات چڙيءَ، پيرَ پهڻين ٻهوندا

فصل هفتم

١

آءٌ نہ گڏي پيرىَ کي، ٿورا ڏينهن ٿئا
راتين روزُ وئا، عبثُ آري چام ري.

٢

آءٌ نہ گڏي پريءَ کي، سنسين سچ وٺا
هلَڻَ وير هيئا، ڊريکي شالَ دمُ ڏيان.

٣

آءٌ نہ گڏي پري کي، تون ٿو لهين سچُ
آءٌ جي ڏيين سنيها، نيئي پريان کي ڏجُ
وڃي کيچ ڇنجُ، تہ ويچاري وات مني.

٤

آءٌ نہ گڏي پريءَ کي، ٻويون ٿيو ٻساهُ
سڪانٛ تي سڪرات ۾، رويو پڇان راهُ
شال مَ وڃم ساهُ، ڏارانٛ ٻسڻُ پريءَ جي.

۵

آءُ نہ گڏي پري ڪي، عمر تان ويٺي
ولهي ڏينهن وڃائيا، سرتيون سيئي
پيري ۾ پيئي، آڪيون آري ڏي ڪئي.

٦

آءُ نہ گڏي پريَ ڪي، جوين وئو جارُ
آڏا آريچن ڏي، چاڙهيڪا ۾ چارُ
مون مٿيَ ڪان نہ ٿيي، وڏيڙن منجهہ ولارُ
عمرَ سيہ آوارُ، وايم ٿي واڪا ڪريان.

٧

آءُ نہ گڏي پري ڪي، هيُ پڻ ڏينهُ وئو
نهوڙي ناپٽن سين، مونڪي نيہ نيئو
مٿيَ موت ٿئو، ڳيي پيي ڪندي ۾ ڳنڍ ۾.

٨

آءُ نہ گڏي پريَ ڪي، آيو عزرائيل
جورائي سين جيڏيون، نڪو قال نہ قيلُ
آيو موتُ دليلُ، مارينديُ مرادَ ڪان.

٩

آءُ نہ گڏي پريَ ڪي، مٿان آيو موتُ
واجهائيندي ورہ ٿيا، هڏ نہ گڏ ٿيم هوتُ
جيڪس ٿينديس فوتُ، فنا هن فراق ۾.

١٠

ولاڙئو وٺين چڙهي، ڳيجهن ٿيندي ڳاهُ
مسئيَ سوريَ چاڙهئو، ڀريان لئي ڀساهُ
هو ميرون هي ماهُ، ڪين ڪميئيَ رکئو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

١١

ولاڙڻو وٺين چڙهي، وَنـي ٻسٺو روءِ
وچان جو وچ ٻوءِ، سو ڪنهن پر ڪـَهي لاهيان.

١٢

ولاڙڻو وٺين چڙهي، آونـْچـَن مٿي اڄُ
لالڻ ڪارڻ لڄُ، ٻاسٺائين ٻرداڙ جـي.

١٣

ولاڙڻو وٺين چڙهي، ڏرڻو ٻـٽولي لانگ
ٽاري ٽاري چانگ، مسڻي سور ٻچن جٺن.

١٤

ولاڙڻو وٺين چڙهي، ٻسو سگهـه سنديـاس
آڏي وچٺو آڪڙي، نڪو ٻيُ نـه ماس
سو ڏي سو سڏاس، ٻـري ٻڙاڏا ڪري.

١٥

ولاڙڻو وٺين چڙهي، ڏايو ڏوري ڏور
سپيريان جي سور، ٻري ٻــڙاڏا ڪري.

١٦

ٻري ٻــڙاڏا ڪري، اوري نـه آهي
ڪمتر ڪا ڪاهي، ٻهچڙي هـِن ٻـٽي ڪي.

١٧

رچـن ٻر وڙ ٽي، ڪـَر ڪووَل جي ڪـُوڪ
وَلٽولو ۽ وُوڪَ، اي تان آهَ عشق جي.

١٨

رچن ٻر وڙ ٽي، ڪـَرَ چتونءَ جـي چـانگاوَ
اي عشق جـي آٻڪار، نعرو آهي نيه جو.

١٩

رچن ۽ وڙ ٽي، جهڙي ڪري جـوءِ
اي نـه عورت هوءِ، اي تان آهَ عشق جي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٢٠

ڄڄڻ ۾ وڙ تي، ڪڙ ڪڙڪي ڪونج
نعرو منجهه نيڪونج، اِي تان آه عشق جي.

٢١

وڄڻ ۾ رڙ تي، ڪر سارنگي ساز
اِيُ عشق جو آواز، ماڻهو ڪن منڊ تي.

وائي

ڏڻ مون منجهه تنوار هو يار
سدا آهي سڪ جي، وو تن من ...

١. تنهن ڇنڪڻ ڇيت ۾ جنهن ما گهنڊي لاو
٢. لڳي اڄ اکين ڪي، سيکهو سوٽ ستار
٣. ڀسان ڪين ڀريٿو، ڪاڏي پرت پچار
٤. ٻنڌياڻي پنهور ۾، آهيان آهنان ڏار
٥. مونکي ڇڏ م ڇپرين، آرياڻي آڌار
٦. ڏيان خبر خزان ۾ ٻي تو منجهه بهار
٧. مضير تان مونکي ٿيا، حڪيم هزار
٨. دوا آهين دل جي، وارُو واقفڪار
٩. آئي ڏي عليل کي، معجونون سوچار
١٠. آهي عبدالطيف کي، تهنجي ڏي پچار

وائي

هي گهايل هڏ ڳهوري،
او الا! وو ميانا ڪيچي مون نه سگهيا
١. عشق آري چام جي، هي جهونڙي هڏ جهوري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٢. وهي جا رڇن ۾، سا ڇپر ڇڏهو مَ ڇوري
٣. اديون آريچن لئي، ڏونگر ٽيندس ڏوري.

وائي

هاڙهي هَلي روءِ، هَنئي ٻير هٿائن مان
١. مٿيَ ماتم آئيو، کو ٻوري ٻنهلَ کي چوءِ
هلي ....
٢. ونڊرَ جي وٽائن ۾ ٿي، جربون هنئي جوءِ
هلي ....
٣. آريَ جي اولاد مان، ڪل ڪيچ مَ وڃي ڪوءِ
هلي ....
٤. طالب کي تمرُ چوءِ، کو ڏس ڏيرن جو ٻوءِ
هلي ....

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ

رسالي جو هڪ قلمي نسخو

حضرت شاهه عبداللطيف رحه جي سوانح ۽ رسالي تي گذريل نون سالن کان وٺي تحقيق جو ڪم هلندڙ آهي، جنهن ھيٺ هن وقت تائين جملي ارڙهن ڪتاب شايع ٿي چڪا آهن. رسالي جي هڪ مستند ۽ معياري متن تيار ڪرڻ لاءِ ضروري هو ته قلمي توڙي ڇاپي رسالا جيڪي به دستياب ٿي سگهن، تن کي پڙهجي ۽ پرکجي، جيئن بيتن ۽ واين جون صحيح پڙهڻيون قائم ڪري سگهجن.

جيتوڻيڪ رسالن جو هٿ اچڻ مشڪل هو مگر گهڻي محنت ۽ جفا ڪشي کان پوءِ سنڌ توڙي سنڌ کان ٻاهر ڳولا ڪري شاهه جي رسالي جي قلمي توڙي ڇاپي رسالن جو پتو لڳايو ويو. سنڌ کان ٻاهر اسان خاص طرح انگلنڊ جي ڪتبخانن ۾ ڳولا ڪئي. اتي برٽش ميوزيم ۾ رکيل قلمي رسالي جي خبر اڳئي مشهور هئي، پر ان کان سواءِ اسان ”انڊيا آفيس“ جي ڪتبخاني ۾ ٻيو هڪ قلمي رسالو ڳولي هٿ ڪيو. اهڙيءَ طرح جملي ايڪيهه قلمي ۽ ٽيرهن ڇاپي رسالا هٿ ڪيا ويا. انهن جملي چوٽيتاليهن رسالن جو مطالعو ڪري هڪ تحقيقي ڪتاب ”شاهه جي رسالي جا سرچشما“ سنه ١٣٩٢هه / ١٩٧٢ع ۾ شايع ڪيو ويو. ان کان پوءِ به ٻيا قلمي رسالا هٿ آيا، جن تي ”لطيف سالگره مخزن سال ٧١ - ١٩٧٢ع“ (جيڪا سنه ١٩٧٣ع ۾ شايع ٿي) ۾ روشني

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڏي وٺي. ان کان پوءِ به ڳولا جاري رهي ۽ ست (٧) قلمي رسالا هٿ ڪيا ويا، جن جو تفصيل "لطيف سالگره مخزن، سال ٧٣-١٩٧٤ع" مطبوع سنه ١٩٧٥ع ۾ ڏنو ويو آهي.

اسان کي پنهنجي ذاتي ڪوشش ۽ جستجو سان اڄ تائين جيڪي رسالا دستياب ٿيا آهن، تن جو مطالعو مٿئين تفصيل موجب شايع ٿي چڪو آهي. ليڪن جيئن ته سڄي سنڌ ۾ "شاهه جي رسالي" جو وڏو ذوق شوق رهيو آهي، انهي ڪري سنڌ جي هر پڙهيل گهر، توڙي ذاتي ڪتبخانن ۾ رسالي جا ڇاپي يا قلمي نسخا موجود هجڻ يقيني آهي. انهي ڪري هن وقت تائين هٿ آيل نسخن تي اڪتفا نه ڪندي، اسان تلاش جو سلسلو جاري رکيو، جنهنڪري ١٢٧٧ هه جو لکيل هڪ وڏيڪ قلمي نسخو مليو، جنهن جو مطالعو هيٺ ڏجي ٿو.

محمد صالح مجاور جو لکيل نسخو

ڪتابت جي تاريخ

تاريخ چهار دهم ماه ربيع الثاني سنه ١٢٧٧ هجري.

ڪاتب جو نالو

حاجي محمد صالح مجاور ولد حافظ وڏيرو مجاور.

ورقن يا صفحن جو تعداد ۽ تختي

١٨٥ ورق. صفحي جي ڊيگهه پوڻا ١٢- انچ ۽ ويڪر پوڻا ٨- انچ. تحريري تختي جي ڊيگهه ساڍا ٩- انچ ۽ ويڪر ساڍا پنج انچ. هر صفحي تي ١٨ سٽون. پنو سنهون، لسو ۽ ولائتي. هن رسالي ۾ ٻن رنگن جا پنا ڪم آيل آهن. ورق ١١١ تائين اڇا پنا، باقي هلڪي سائي رنگ جا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

متن جي شروعات

رب يسر بسم الله الرحمان الرحيم و تمم بالخير

باب اول در سرود کليان و اين سه ۳ فصل انجاميد ـ فصل اول در ذکر توحيد فصل دويم در ذکر تعريف درد عشق فصل سيوم در بيان آزار محبت.

فصل اول در ذکر توحيد

آول الله عليم اعليٰ عالم جو ڌڻي
قادر پنهنجي قدرت سين قائم آهه قيوم
والي واحد وحده رازق رب رحيم
سو ساراهه سچو ڌڻي چئي حمد حکيم
ڪري پاڻ ڪريم، جوڙون جوڙ جهان جيون.

متن جو خاتمو

ڪمر بستي ڪاپڙي چلڻ جيون ٿا چون
سڱيون سناسين جيون وڃڻو پورب پون
جوڳي هت نه هون، ڪين نيڪندا ڪاپڙي.

فقط تاريخ چهاردهم ماه
ربيع الثاني سنه ۱۲۷۷ هه
از دست حاجي محمد صالح مجاور
ساکنه هاله کندی تحرير يافت

سرن جي سلسليوار فهرست ۽ سرن ۾ فصلن جو تفصيل

(۱) سرود ڪليان ۳ فصل (۵) سرود سامونڊي ۳ داستانه
(۲) سرود جمن ۸ داستانه (۶) سرود سوهڻي ۹ فصل
(۳) سرود کنبهات ۲ داستانه (۷) سرود سارنگ ۴ داستانه
(۴) سرود سراگ ۲ داستانه (۸) سرود ڪيڏاره ۲ داستانه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۹) سرود آبري ۱۱ داستانه (۲۳) سرود ڏهر ۴ داستانه
(۱۰) سرود معذور ۷ داستانه (۲۴) سرود ڪاپائتي ۱ داستانه
(۱۱) سرود ديسي ۷ داستانه (۲۵) سرود آسا ۴ داستانه
(۱۲) سرود ڪوهياري ۶ داستانه (۲۶) سرود ڍول مارئي ۱ داستانه
(۱۳) سرود حسيني ۱۲ داستانه (۲۷) سرود مارئي ۱۱ داستانه
(۱۴) سرود سورٺ ۴ داستانه (۲۸) سرود ڏنا سري ۱ داستانه
(۱۵) سرود ٻيراڳ هندي ۳ داستانه (۲۹) سرود پرياتي ۱ داستانه
(۱۶) سرود ٻرو سنڌي ۲ داستانه (۳۰) سرود گهاتو ۱ داستانه
(۱۷) سرود مومل راڻو ۷ داستانه (۳۱) سرود شيه ڪيڏاره ۱ داستانه
(۱۸) سرود ڪاموڙي ۳ داستانه (۳۲) سرود ڪاموڏ ۱ داستانه
(۱۹) سرود رامڪلي ۹ داستانه (۳۳) سرود ڪارايل ۱ داستانه
(۲۰) سرود رپ ۲ داستانه (۳۴) سرود هير رانجهو ۱ داستانه
(۲۱) سرود ليلا ۲ داستانه (۳۵) سرود پورب ۱ داستانه
(۲۲) سرود بلاول ۴ داستانه

ڪاتب جي صورتخطي

ڪاتب جي تحرير وچولي درجي جي آهي، ڪٿي ڪٿي غلط صورتخطي ۾ لکي اٿس. رسالي ۾ الف - ب-ي جي خاص اکرن کي هيٺين طرح لکيو اٿس:

ڙ = و   ڍ = ڊ
جهه = ڄ، ج   گهه = ک
ڃ = ڄ، نيج   ڳ = گ
ڻ = ن   ڱ = گ

مجموعي خصوصيات

ڪاتب هر هڪ سُر ۾ ”رب يسر بسم الله الرحمان الرحيم وتمم بالخير“ لکي، ان بعد هر هڪ سُر جي فصلن يا داستانن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جو فارسي ۾ گهاڙهي مس سان مختصر مضمون ڏنو آهي، هرهڪ "بيت"۽"وائي" جو لفظ پڻ وچ ۾ گهاڙهي مس سان لکيل، سر جي آخر ۾ "تمام شد" لکيو اٿس. ڪن سرن جي شروع ۾ فارسي بيت پڻ ڏنــا اٿس. ڪن هنڌن متن جي حاشيه ۾ رهيل مصرعون ۽ لفظ ڏنا اٿس. هيٺ هر هڪ سُر جي انهن اضافن جو تفصيل ڏجي ٿو.

سرود ڪلياڻ.

باب اول در سرود ڪليان و اين سه ۳ فصل انجاميده.

فصل اول در ذڪر توحيد فصل دويم در ذڪر درد عشق فصل سيوم در بيان آزار محبت.

- فصل اول در ذڪر توحيد.
- فصل دويم در داستان تعريف عشق.
- فصل سيوم در بيان آزار محبت.

بـگــوش هـــوش بـڪــيــرد نيڪ بشنو
بچشم و ديـــده انـصاف بـــنـــگـــر

سرود جمن .

باب ديوم در سرود جمن و اين باب به هشت داستانه انجاميده.

- داستان اول تون حبيب تون طبيب
- داستان دويم بيت
- داستان سيويم در هي هي وهي هاء من ۾ محبوبن جي
- داستان چهارم هيڪ پيالو
- داستان پنجم قرب ڪبرياءُ
- داستان ششم داڏودي ديون ڪري
- داستان هفتم عاشقن الله ويرو تار
- داستان هشتم هر هر هورائي

تحرير تـاريخ بيست پنجم مـاه رجب الـمرجب از دست حاجي محمد صالح مجاور تحرير يافت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نوشته بماند سیه بر سفید
نویسندرا نیست فردا امید

سرود کنیات

باب سویم در سرود کنیات و این باب به دو داستان انجامید.

- داستان اول پلائي آهين هرين
- داستان دويم ناسيندي نگاه

هر آنکس که این خط نوشت
عفو کن گناهش عطا کن بهشت

سرود سراگ

باب چهارم در سرود سراگ و این باب شش داستان انجامید.

- داستان اول مانَ پڇنيي سپرين چيتان لاه مَ ڇڙ
- داستان دويم جيڪي منجهه جهان
- داستان سويم کوها ڪال کٽي آن وڏا آتر آسري
- داستان چهارم سيٺي سنئين ڪري
- داستان پنجم سون ٿي چيٺي ڪانڌ پٽي ياڙ
- داستان ششم ٽانگهي م ٽاٽي پڌ پنهنجو ترهو

طلب کن در عزیمت دین حیدر
چه کردي کردو روباهان مکار

سر ساموندي

سرود ساموندي و اين به سه ٣ داستان انجاميد.

- داستان اول پگهه ياسي گهارم آيل ساموندين جي
- داستان دويم اج پڻ وايون ڪن ونجارا

هر آن گناه که کردیم آشکار نهاد
بحق آل محمد ﷺ ازین همه بگذر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سُر سهڻي

سرود سهڻي ساڻ نون فصلن انجاميد، سواء ابيات متفرقه.

- داستان اول وه ڦڪ واهڙ تڪ جت نينهه
- داستان دويم ڪرڳل ڪوچ گهڻا جت جر واڳو ڄيڀارڻين
- داستان سيوم تڙ تڪڻ تار گهڙڻ اِي ڪاوياڻي ڪم
- داستان چهارم اديون سڀ اندام منهنجا ڇڙن ڇوڙڙا
- داستان پنجم مانده سڀ درياء ڀري ڪنڌي پار جي
- داستان ششم ساهڙ جا سينگار
- داستان هفتم تڙ نه گهڙي توڙ توئي مڻ ڪاڍو مهار ذي
- داستان هشتم ٻڌندي ٻوڙن کي ڪي هانڪ هٿ وجهن
- داستان نهم جر تڙ تڪ توار
- ابيات متفرقه

عيب رندان مکن اي زاهد پاکيزه سرشت
که گناه دگران برتو نخواهند نوشت

سرد سارنگ

سرود سارنگ به چهار [داستان انجاميد

هر آن گناه که کرديم آشکار نهاد
بحق آل محمد ﷺ ازين همه بگذر

سرود کيڏارو

الٰهي الٰهي خطا کردم
تو برما مگير آنچه ما کردم

سرود سسئي (آبري)

سرود سسئي واين ڪلام به پنج سر منقسم است سرٌ
اول آبري، سر دويم معذوري، سر سويم ديسي، سر چهارم
ڪوهياري، سر پنجم حسيني.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سر اول در کلام آبري و اين سرود به يازده داستان منقسم است و بعد ازان ابيات متفرقه آورده شد عاقبت بخير.
ـ تمت تمام شد کارمن نظام شد. انشاءالله تعالي
يا رب بکشائي بـــر منم درحال بسته
محتاج غير نکني ايـــن شکسته

سرود معذور

سرود کلام مسمي سر معذور بهفت داستان انجاميد.
ـ داستان اول هلندي هوت پنونه ڏي

رسالي جي منڍ ۾ سُرن جي فهرست ڏنل آهي، ان جي آخر ۾ ڪاتب جي هٿ اکر هيٺين عبارت لکيل آهي:
”هيءَ رسالو تصنيف شاه عبداللطيف ساڪنه ڀِٽَ
لکيل حاجي محمد صالح مجاور ساڪنه شهر هالا نوان
جيڪو ڪو دعوي ڪري ملڪيت پهنجي جي دعوي
ان جي ڪوڙي آهي.“

رسالي جي آخري صفحي تي هڪ پاسي هيٺين عبارت تحرير ڪيل آهي:
”مالڪ حاجي محمد صالح مجاور ولد حافظ وڏو مجاور.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سنڌس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، ڇو تہ تاريخ هميشہ انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نہ رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليقن کي ڊيجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.
اسان جي خواهش هئي تہ سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آساني سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.
۽ اهو سڀ ”سنڌ سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو.
اميد تہ سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نہ صرف ڀرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو ڀورو سات نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book